

T.C.  
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. PEYGAMBER (SAS)'İN İDARE BİÇİMİNDE VAHYİN ROLÜ  
(ABDÜLHAY el-KETTÂNÎ'NİN *et-TERÂTÎBU'L-İDÂRİYYE*'Sİ  
ÖZELİNDE)

Fatmanur GÖRDELİ  
1930201102

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mahfuz ATA  
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki SÜSLÜ  
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TURHAN

BURDUR - 2023

T.C.  
**BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ETİK BEYAN**

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü eğitim öğretim ve sınav yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“Hz. Peygamber (sas)’in İdare Biçiminde Vahyin Rolü (Abdülhay el-Kettânî’nin *et-Terâfıbu’l-İdâriyye*’si Özelinde)”** adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Fatmanur GÖRDELİ

Tarih ve İmza

## ÖN SÖZ

Yüce Allah, insanın bireysel ve toplumsal yaşamına rehberlik etmesi ve hidayete ulaştırması için vahiy göndermiştir. Bu vahyin insanlara aktarılmasında ise en önemli etken peygamberler olmuştur. Peygamberler, Yüce Allah'ın insanlara bir lütfu olup onlara öncülük etmişlerdir.

Peygamberlerin görevi, Allah'tan aldıkları vahyi insanlara eksiksiz ve doğru bir şekilde aktarmalarıdır. Peygamberlerin bu görevinin yanı sıra aynı zamanda gönderildikleri kavmin liderlik vasfını da üstlenmişlerdir. Peygamberleri diğer liderlerden ayıran en önemli özellik ise Yüce Allah tarafından seçilmiş olmalarıdır. Peygamberler de insanlara; Allah Tealâ'nın emir ve yasaklarına göre toplumsal bir yapı ve onu koruyan siyasal bir lider modeli oluşturmuşlardır.

Hız. Peygamber (sas)'in ahlâkı Kur'ân ahlâkı üzeredir. “*Ve sen yüce bir ahlâk üzereşin*”<sup>1</sup> ayeti ile Hız. Peygamber (sas)'in ahlâkının üstünlüğü övülmüştür. Bu konuda Hız. Peygamber (sas) de “*Beni Rabbim en güzel şekilde terbiye etti*”<sup>2</sup> demiştir. Ayet ve hadis doğrultusunda Hız. Peygamber (sas)'in yaşam tarzı ve ahlâkı, insanlara en güzel örnekliliği teşkil etmektedir. O'nun gibi bir kul, eş, baba, dede, komutan, tüccar ve devlet yöneticisinin nasıl olunması gerektiğini anlayabilmek için onun yaşam tarzı ve idaresinin vahiy çerçevesinde nasıl şekillendiğini görmek gerekir.

Araştırmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, önemi, metodu, sınırlılıkları ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde, Kettânî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti, eserleri ve “*et-Terâtibu'l İdariyye*” adlı eserine yapılan değerlendirmeler ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, İslam'da hâkimiyet anlayışı ve devletin zarureti, İslam'a göre devletin unsurları, Kur'ân-ı Kerim'e göre devlet anlayışı ve yönetim hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Kur'ân-ı Kerim'de yer alan yönetim ilkeleri üzerinde durduk. Kettânî eserinde, devlet teşkilatında bulunan kurumların tümünü kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Hız. Peygamber (sas)'in devlet idaresindeki bu kurumların tamamını araştırmamızda konu edinmedik. Daha çok Kur'ân-ı Kerim'de yönetim anlayışı ile ilgili

---

<sup>1</sup> Kalem 68/4.

<sup>2</sup> Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri es-Suyûti eş-Şafiî, el-Câmiu's-Sağîr, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, C.1, s.25, h.no: 310.

bildirilen adâlet, itâat, şûra, biat ve ehliyet ilkeleri çerçevesinde konuyla alakalı bölümleri, Kettânî'nin “*et-Terâtibu'l-İdariyye*” adlı eserinde hangi konu başlıklarında ve nasıl değerlendirdiğini incelemeye çalıştık. Kettânî'nin, Hz. Peygamber (sas) döneminde idâri yapının nasıl olduğunu ve nasıl ele aldığını ayrıca eserinde konu bağlamında zikrettiği ayetlerin tespiti yapılmıştır. Tespiti yapılan ayetler doğrultusunda müfessirlerin o ayetlere yapmış oldukları yorumlar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının oluşumunda yardımcı olan, araştırmanın gözden geçirilmesi ve olgunlaşmasında katkıları bulunan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mahfuz ATA'ya, çalışmanın tespitinde emeği geçen ve lisans döneminden itibaren değerli bilgilerini, vaktini ve emeğini hiç esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Veli ATMACA'ya ayrıca çalışmamın muhtevasının şekillenmesinde destek veren Sayın Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TURHAN hocama ve son olarak da eşim ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

**Fatmanur GÖRDELİ**

**BURDUR, 2023**

(GÖRDELİ, Fatmanur, Hz. Peygamber (sas)'in İdare Biçiminde Vahyin Rolü: (Abdülhay el-Kettânî'nin *et-Terâtibu'l-İdâriyye'si* Özelinde), Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2023)

## ÖZET

İslam tarihinde ilk yönetici Hz. Peygamber (sas)'dır. Hz. Peygamber (sas)'in Medine'ye hicreti ile birlikte muhacir ve ensarın idâri bir yapı kurma çabaları, uygulamalarla hayata geçmiştir. Hz. Peygamber (sas) de peygamberlik vasfının yanında bu idâri yapının lideri olarak, İslam yönetim biçimini şekillendirmiştir. Yeni bir toplumun kurucusu olan Hz. Peygamber (sas), manevi hayatta olduğu kadar sosyal hayatta da insanlara öncülük etmiştir. Allah Rasûlü (sas), İslam devlet idaresiyle birlikte siyasal ve sosyal hayatta vahyin ışığı doğrultusunda insanlara örnek olmuştur.

Hz. Peygamber (sas)'in idâre şekli vahyin rehberliği ile belirlenmiştir. İslam'da hâkimiyet yalnızca Yüce Allah'a aittir. Kurulan devlet düzeninde ise Allah'ın ahkâmını tanzim ve tatbik etmek insanoğlunun elindedir. Bunu en iyi şekilde uygulayan ve örnekliğiyle yol gösteren Hz. Peygamber (sas)'dır.

Hz. Peygamber (sas), İslam devletinin temellerini ilk olarak Mekke'den Medine'ye hicretinden önce akabe biatlarında atmaya başlamıştır. Medine'ye hicretinden sonra İslam devleti ve idare biçimi orada belirlenmiş ve şekillenmiştir. Bu durum Allah'ın bildirdikleri ve Rasûlullah'ın tatbiki ile olmuştur.

Hz. Peygamber (sas)'in idâre biçiminde vahyin rolünü, Kur'ân'da bildirilen yönetim ilkeleri çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık. Ele aldığımız yönetim ilkelerinden adalet, itaat, şûra, biat ve ehliyet kavramlarını, Kettânî'nin *et-Terâtibu'l-İdâriyye* adlı eserinde, hangi konu başlıklarında ele aldığını ve bağlantı kurduğu ayetlerin tespitini yaptık. Hz. Peygamber (sas), Medine'de vefatına kadar geçen on yıllık süre zarfında İslam idaresi için gerekli olan ve insanlara doğru yolu gösterecek temel ilkeler, Kur'ân-ı Kerîm rehberliğinde şekillenmiş olduğunu gördük.

**Anahtar Kelimeler:** *Kettânî, et-Terâtibu'l-İdâriyye, Devlet, İdâre, Adalet, İtâat, Şûra, Biat, Ehliyet.*

(GÖRDELİ, Fatmanur, Hz. The Role of Revelation in The Mode of Administration of The Prophet: (Special to Abdulhay el-Kettânî's *et-Terâtibu'l-Administrative Office*), Master Thesis, Burdur, 2023)

## ABSTRACT

The first ruler in the history of Islam, Hz. Prophet (pbuh). Hz. With the migration of the Prophet (pbuh) to Medina, the efforts of the immigrants and Ansars to establish an administrative structure were realized through practices. Hz. In addition to his prophethood, the Prophet (pbuh) shaped the Islamic government as the leader of this administrative structure. The founder of a new society, Hz. The Prophet (pbuh) led people in social life as well as in spiritual life. Along with the Islamic state administration, the Messenger of Allah (pbuh) set an example for people in the light of revelation in political and social life.

Hz. The way the Prophet (pbuh) ruled was determined by the guidance of the revelation. Sovereignty in Islam belongs only to Almighty Allah. In the established state order, it is in the hands of human beings to regulate and implement the decrees of Allah Hz. Prophet (pbuh).

Hz. The Prophet (pbuh) first started to lay the foundations of the Islamic state in the aqaba pledges before his migration from Mecca to Medina. After his migration to Medina, the Islamic state and its administration were determined and shaped there. This has happened with what Allah has informed and with the practice of the Messenger of Allah.

Hz. We tried to evaluate the role of revelation in the from of administration of the Prophet (pbuh) within the framework of the principles of administration revealed in the Qur'an. We have determined the concepts of justice, obedience, shura, allegiance and competence, which are among the management principles we have discussed, in which subject headings Kettânî deals with in his work called *et-Terâtibu'l-Îdâriyye* and the verses that he connects. Hz. During the ten year period until the Prophet's (pbuh) death in Medina, we saw that the basic principles that are necessary for Islamic administration and that will Show people the right way were shaped under the guidance of the Qur'an.

**Keywords:** *Kettânî, et-Terâtibu'l-Îdâriyye, State, Administration, Justice, Obedience, Shura, Allegiance, Merit.*

## İÇİNDEKİLER

|                   |    |
|-------------------|----|
| ETİK BEYAN.....   | i  |
| ÖN SÖZ.....       | ii |
| ÖZET.....         | iv |
| ABSTRACT .....    | v  |
| İÇİNDEKİLER ..... | vi |
| KISALTMALAR ..... | ix |
| GİRİŞ .....       | 1  |

## BİRİNCİ BÖLÜM

### ABDÜLHAY EL-KETTÂNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

|                                                                            |    |
|----------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. HAYATI.....                                                             | 7  |
| 1.1. İsmi, Nesebi, Lakabı, Doğum Yeri ve Yılı .....                        | 7  |
| 1.2. Yaşadığı Coğrafya.....                                                | 8  |
| 1.3. Genel Bilgiler .....                                                  | 8  |
| 1.4. Tahsili .....                                                         | 12 |
| 1.5. Eğitim Aldığı Hocaları.....                                           | 13 |
| 1.6. Vefâtı.....                                                           | 13 |
| 2. İLMÎ ŞAHSİYETİ .....                                                    | 14 |
| 3. TARÎKATI .....                                                          | 14 |
| 4. ESERLERİ .....                                                          | 15 |
| 4.1. <i>et-Terâtibu'l-İdâriyye</i> .....                                   | 16 |
| 4.2. <i>Fihrisü'l-Fehâris</i> .....                                        | 17 |
| 4.3. Diğer Eserleri.....                                                   | 18 |
| 5. “ <i>et-TERÂTÎBÜ'L-İDÂRİYYE</i> ” ESERİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER ..... | 20 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### İSLAM'DA DEVLET VE YÖNETİM

|                                                                   |           |
|-------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>1. İSLAM'DA DEVLET VE GEREKLİLİĞİ.....</b>                     | <b>22</b> |
| <b>2. İSLAM'DA YÖNETİM ANLAYIŞI .....</b>                         | <b>24</b> |
| <b>3. KUR'ÂN'A GÖRE DEVLET ANLAYIŞI VE YÖNETİM.....</b>           | <b>27</b> |
| 3.1. Kur'ân'a Göre Devlet Anlayışı .....                          | 27        |
| 3.2. Kur'ân'a Göre Yönetim.....                                   | 28        |
| <b>4. HZ. PEYGAMBER(SAS)'İN DEVLET YÖNETİMİ VE İLKELERİ .....</b> | <b>30</b> |
| <b>5. ADÂLET İLKESİ .....</b>                                     | <b>31</b> |
| 5.1. Adâlet Kelimesinin Lügat ve Istılah Anlamı.....              | 31        |
| 5.2. Kur'ân'da Adâlet.....                                        | 34        |
| 5.2.1. Hüküm Vermede ve Yargılamada Adâlet .....                  | 37        |
| 5.2.2. Şahitlikte Adâlet .....                                    | 39        |
| 5.2.3. Evlilikte Adâlet .....                                     | 40        |
| 5.2.4. Kişilikte Adâlet .....                                     | 41        |
| 5.3. Hz. Peygamber (sas) İdâresi ve Adâlet .....                  | 42        |
| <b>6. İTÂAT İLKESİ .....</b>                                      | <b>46</b> |
| 6.1. İtâat Kelimesinin Lügat ve Istılah Anlamı .....              | 46        |
| 6.2. Kur'ân'da İtâat .....                                        | 48        |
| 6.2.1. Allah'a İtâat .....                                        | 50        |
| 6.2.2. Peygamberlere İtâat .....                                  | 50        |
| 6.2.3. Ulu'l-Emr'e İtâat .....                                    | 51        |
| 6.3. Sünnet'te İtâat.....                                         | 52        |
| <b>7. ŞÛRA İLKESİ .....</b>                                       | <b>55</b> |
| 7.1. Şûra Kelimesinin Lügat ve Istılah Anlamı.....                | 56        |
| 7.2. Kur'ân'da Şûra .....                                         | 57        |
| 7.3. Sünnet'te Şûrâ .....                                         | 59        |

|                                                       |           |
|-------------------------------------------------------|-----------|
| <b>8. BİAT İLKESİ .....</b>                           | <b>62</b> |
| 8.1. Biat Kelimesinin Lügat ve İstılah Anlamı.....    | 62        |
| 8.2. Kur'ân'da Biat.....                              | 63        |
| 8.3. Sünnet'te Biat .....                             | 64        |
| 8.4. Biatın Bağlayıcılığı .....                       | 67        |
| <b>9. EHLİYET İLKESİ.....</b>                         | <b>68</b> |
| 9.1. Ehliyet Kelimesinin Lügat ve İstılah Anlamı..... | 68        |
| 9.2. Kur'ân'da Ehliyet .....                          | 69        |
| 9.3. Sünnet'te Ehliyet .....                          | 70        |
| <b>SONUÇ.....</b>                                     | <b>74</b> |
| <b>KAYNAKÇA .....</b>                                 | <b>77</b> |
| <b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>                                  | <b>84</b> |

## KISALTMALAR

|             |                               |
|-------------|-------------------------------|
| <b>bkz.</b> | : Bakınız                     |
| <b>C.</b>   | : Cilt                        |
| <b>ev.</b> | : eviren                     |
| <b>DİA</b>  | : Diyanet İslam Ansiklopedisi |
| <b>nřr.</b> | : Neřreden                    |
| <b>ra.</b>  | : Radıyallahu anh / anhuma    |
| <b>s.</b>   | : Sayfa                       |
| <b>S.</b>   | : Sayı                        |
| <b>Sad.</b> | : Sadeleřtiren                |
| <b>SBE</b>  | : Sosyal Bilimler Enstitüsü   |
| <b>ss.</b>  | : Sayfalar Arası              |
| <b>TDV</b>  | : Türkiye Diyanet Vakfı       |
| <b>Thk.</b> | : Tahkik                      |
| <b>Trc</b>  | : Tercüme eden                |
| <b>Ts.</b>  | : Tarihsiz                    |
| <b>y.y.</b> | : Basım Yeri/Yayınevi Yok     |

## GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, insanları hidayete erdirmek amacıyla indirilmiş son ilahi kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm inananlara; inanç, ibadet, muamelat, ahlak, eğitim, hukuk vb. pek çok alanda yol gösterir. Böylelikle mü'minlerin dünya ve ahiret hayatlarının saadete ulaşmasına vesile olur.

İnsanların ihtiyaç duyduğu pek çok alan Kur'ân içerisinde yer almaktadır. Kur'ân'ın müminleri hidayete ulaştırmada rehberlik ettiği alanlardan biri de yönetimdir. Yönetim, insan yaşamının merkezinde olan bir olgudur. İslam dininde düzen ve intizam, toplumun en küçük birimine kadar her yerde önemlidir. Bu nedenle Allah Rasûlü (sas), yolculuk yapmakta olan üç kişilik küçük grupta bile mutlaka bir yöneticinin seçilmesini şu rivayetiyle anlaşılmaktadır: “Üç kişi yolculuğa çıkarlarsa, aralarından birini başkan seçsinler.”<sup>3</sup>

Kur'ân, İslamiyet'in temel ilke ve kurallarını beyan eden ve toplumun inşa edilmesinde önemli rolü olan son ilahi kitaptır. Kur'ân, İslamiyet'in temel öğretisi olup Allah Teâlâ'nın bütün insanlığa bildirdiği değerler ve belli sınırlar çerçevesinde nasıl hareket etmesi gerektiği ile ilgili temel davranış ilkelerini bildirmektedir.

Allah Teâlâ, insanı yeryüzünde “Allah'ın halifesi”<sup>4</sup> ve “eşrefi mahlûkât”<sup>5</sup> olarak yaratmıştır. İnsanı yeryüzünde başıboş olarak bırakmamış, ona güçlü yöneticiler ve iktidarlara karşı koruyacak ilke ve yöntemler tayin etmiştir.<sup>6</sup>

Hız. Peygamber'in idare biçiminin belirlenmesinde vahyin rolü konusu araştırılırken, hangi amaçların dikkate alınacağını, araştırmanın metodu, sınırlılıkları ve kaynakları hakkında kısa bir giriş yapmanın uygun olacağını düşündük.

### A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Hız. Peygamber (sas)'in, risâlet görevinin gereği olarak devlet liderliği vasfı da bulunmaktadır. O, toplum liderliği görevi gereği idarî alanlarda çeşitli yenilikler ve idare için gerekli şart ve düzenlemeleri de hayata geçirmeye gayret göstermiştir. Bu

---

<sup>3</sup> Ebû Davûd, “Cihâd”, 80.

<sup>4</sup> Bakara 2/30; En'âm 6/165; Â'raf 7/69, 74; Yunus 10/14, 73; Neml 27/62; Fatır 35/39; Sâd 38/26.

<sup>5</sup> İsrâ 17/70.

<sup>6</sup> Mehmet Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995, s. 260.

durum Mekke döneminde tam anlamıyla gerçekleştirilmemiş olsa da Medine döneminde İslam Devleti'nin asıl temelleri atılmış ve inşa edilmiştir. Çünkü Mekke döneminde Müslümanlar, on üç yıl müşriklerin karşı tepki ve işkencelerine maruz kalmışlardır. Müslümanların toplu bir şekilde ibadet etmelerine izin verilmeyen bu toplumda bir devlet kurmaları da düşünülemezdi. Dolayısıyla Kur'an'ın bildirdiği yönetim anlayışına uygun olarak Hz. Muhammed (sas), devlet yapısını Medine'de te'sis edebilmiştir.

Çalışmamızda, Kur'an'da bildirilen yönetim ve ilke kavramları çerçevesinde, Allah Rasûlü'nün idare biçiminin nasıl olduğunu, Kettânî'nin *et-Terâtibu'l-İdâriyye* adlı eserinde, yönetim ilkelerinin hangi konu başlıklarında nasıl ele alındığını, onu ile ilgili ayetlerin tespiti ve bu ayetlerin idare biçiminde rolünün ne olduğunu incelemeye çalıştık.

## **B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ**

Kur'an, insanlara doğru yolu göstermek ve insanların ilişkilerini doğru bir şekilde tanzim etmek amacıyla gönderilmiştir. Kur'an, insanların birbirleriyle olan münasebetlerini; ahlak, idâre, hukuk, ekonomi gibi yaşamın farklı alanlarında, ilke ve kurallarla yön vermiştir. Bu ilke ve kuralları hayata geçirebilmek için öncelikle Kur'an'ı tam manasıyla anlamak gerekir. Bunun için de, Hz. Peygamber (sas)'in kavillerine ve fiillerine ihtiyaç vardır.

Allah Teâlâ, mesajını insanlara iletmesi için aracı olarak peygamberleri göndermiştir. Peygamberlerin tebliğ, beyan, teşri gibi görevlerinin yanında insanlara örnek teşkil etmesi açısından temsil görevleri de vardır. Hz. Peygamber (sas)'in insanlarla olan ilişkileri, davranış ve filleri, peygamberliğin temsil göreviyle yaptığı bağlayıcı davranışlardır.

Allah Rasûlü (sas), peygamberlik görevinin yanı sıra birçok rolü de üstlenmiştir. Bu rollerden biri de devlet başkanı olmasıdır. Hz. Peygamber (sas), hicretin ardından Medine'de İslam Devleti'nin ilk temellerini atmıştır. Medine'de oluşan yeni sosyal ve siyasal düzenin idaresini Hz. Peygamber (sas) yürütmüştür. Bu idare biçiminin şekillenmesi ve yürütülmesi vahiy ile belirlenmiş olup, Allah Rasûlü (sas) de hayatına tatbik etmiştir.

Hız. Peygamber (sas)'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra orada İslam Devleti'nin temellerini attı. Hız. Peygamber (sas), Medine'de vefatına kadar olan sürede, devlet yönetim şekli ve sosyal hayat için gerekli düzenlemeyi en güzel şekilde tahakkuk etti. İslam Devleti'nin yönetimi için gerekli olan bütün temel ilkelerini vahiy rehberliğinde şekillendirmiştir. Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün (sas), yönetim anlayışında vahyin rolü son derece önemlidir.

İslam Devletinin yönetim şekli ve anlayışı, günümüze kadar birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalarda daha çok İslam öncesi yönetim, İslam Devleti yönetim ve kurumları, Halifeler dönemi yönetim ile Kur'ân'da yönetim ilkeleri, Hız. Peygamber'in (sas) yönetimi ve siyâsî ahlakı şeklinde çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların haricinde Hız. Peygamber (sas)'in yönetim biçiminde vahyin rolünü, Kettânî'nin eseri özelinde yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Kettânî, Müslüman yönetimlerdeki siyasî, adlî, askerî, ilmî ve iktisâdî kurumların Asr-ı Saâdet döneminden itibaren var olduğunu, İslam devlet biçiminin ilk olarak temellerinin, Allah Rasûlü ve sahabe döneminde atılmış olduğunu açığa çıkarmak için bu eseri kaleme almıştır.

Araştırmamızda öncelikle Kur'ân-ı Kerim'de bildirilen yönetim ilkelerini tespit ettik. Daha sonra *et-Terâtibu'l-İdâriyye* adlı eser çerçevesinde, tespit ettiğimiz yönetim ilkelerinin nasıl ele alındığını ve Hız. Peygamber (sas)'in idare biçiminin nasıl olduğu ayetler doğrultusunda nasıl bağlantı kurulduğunu amaç edindik. Dolayısıyla Hız. Peygamber (sas)'in idare biçiminde vahyin rolünü tespit etmeye çalıştık.

### **C. ARAŞTIRMANIN METODU**

Araştırmamızın birinci bölümünde ele aldığımız eserin müellifi olan Kettânî'nin hayatı, yaşadığı coğrafya, eğitim hayatı, eğitim aldığı hocaları, tahsili, eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Hız. Peygamber (sas)'in ayetler doğrultusunda idare biçimi ve anlayışı oldukça geniş bir alana sahiptir. Dolayısıyla yaptığımız bu çalışmada öncelikle Kur'ân'ın bildirmiş olduğu yönetim ilkelerini tespit etmek oldu. Tespit edilen yönetim ilkeleri adalet, itâat, şûra, biat ve ehliyet kavramlarıdır. Daha sonra ele aldığımız eseri inceleyerek Kettânî'nin, ağırlıklı olarak Hız. Peygamberin idâre biçimindeki bu yönetim ilkelerini nasıl ele aldığını ve eserinde bu konu bağlamında hangi ayetlerle ilişki

kurduğunun tespitini yaptıktan sonra Hz. Peygamber (sas)’in uygulamaları, tavsiyeleri, konu ile ilgili ayet ve tefsirler incelenmiştir.

#### **D. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI**

Hz. Peygamber, yaşamının bütünüyle tüm insanlara örnek olmuştur. Hz. Peygamber (sas), tebliğ görevini yerine getirmesinin yanında ayrıca risaletin bir gereği olarak bir lider, bir devlet yöneticisi, bir eğitimci, bir hâkim, bir komutan, bir tâcir olarak bütün maddi ve manevi olarak hayatının bütün yönleriyle insanlığa örnek olacak davranışlarını ortaya koymuştur. Hz. Peygamber’in bu örnekliği bütün İslam âlemini kuşatmış ve mükemmel bir İslam toplumunu oluşturmuştur.

Hz. Peygamber’in yönetim anlayışının bütün yönüyle araştırılıp incelenmesi oldukça geniş bir konudur. Biz çalışmamızı Hz. Peygamber (sas)’in idare biçimini Kettânî’nin elimizdeki bu eseri ile sınırlandırdık. Daha sonra eserin içerisinde bulunan bütün yönetim alanlarını değil Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilen yönetim ilkelerinin içerisine giren, konu başlıklarını ele aldık.

#### **E. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI**

Araştırmamızda istifade ettiğimiz kaynakları, birinci bölümde Kettânî ve eseri hakkında verilen bilgi kaynakları, ikinci bölümde de araştırmamıza konu olan diğer konu başlıkları ve kaynakları şeklinde değerlendirebiliriz.

Hz. Peygamber, sosyal, siyâsî, askerî, ekonomik, idârî gibi pek çok alanı tüm yönleriyle, en güzel şekilde denge ve ahenk içerisinde temsil etmiştir. Onun bu yönlerinin tümüyle ve hayatının en ince noktasına kadar ashâbı tarafından tespit edilmiş ve bu konuda çokça eserler verilmiştir. Bu eserlerin başında hadis külliyatı, siyer-megâzi ve şemâil kitapları gelir. Asr-ı Saâdet dönemindeki siyâsî, adlî, ekonomik, askerî, ilmî, sosyal yaşam ve düzenlemeler bu eserlerde müstakil bir şekilde ele alınmamıştır. Bu konuların hepsini, düzenli, müstakil olarak ele alan ilk eser, Huzâfî’nin “*Tahrîcû’-d-Delâilât*” isimli eseridir. Bu kitabı Kettânî, muhteva bakımından geniş bir şekilde incelemiş, yeni konu başlıkları ve kaynakları ekleyerek “*et-Terâtibu’l-İdariyye*” adıyla neşretmiştir.

Araştırmamıza konu olan bu eser üzerine YÖK Ulusal Tez Merkezi, İSAM İlahiyat tezleri ve makalelerinde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Fakat

bu değerli eserin Türk okuyucusuna kazandırılması hususunda Ahmet Özel, Türkçeye çevirisini yapmıştır. Çeviri yaparken eserin Arapça aslında karşılaştığı baskı hatalarından dolayı sadece çeviri ile kalmayıp düzeltmeler, ilaveler, başka kaynaklara atıfta bulunma, dipnotlara eklemeler ile bir nevi edisyon kritiğini yapmıştır.

Biz de araştırmamızda ele aldığımız bu eserde, Hz. Peygamber'in idâre biçimi ve anlayışını ayetler bağlamında incelenmeye çalıştık. Araştırmamızda temel kaynağımız, Kur'ân başta olmak üzere, en çok başvurduğumuz kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

Çalışmamız esnasında kullandığımız âyet meallerinde ekseriyetle Elmalî'nin "*Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*", ayrıca Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in "*Kur'ân-ı Kerîm Meali*"nden de istifade edilmiştir.

Çalışmamızda gerek kavram tahlillerinde ve gerekse diğer bölümlerde, temel klasik tefsir kaynakları ve hadis kaynakları yanında çeşitli makaleler, tez çalışmaları ve Diyanet İslâm Ansiklopedisi maddelerinden istifade ettik.

Yönetim ilkelerinin sözlük ve terim anlamlarını incelerken, Muhammed Fuad Abdülbâk'nin *el-Mu'mecu'l-Mufehres li elfazi'l- Kur'âni'l-Kerîm*'i, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *et-Târifât*'i, Fîrûzâbâdî'nin *el-Okyânûsû'l-Bâsit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (*Kâmûsû'l-Muhît Tercümesi*), Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*'i, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'ı ve Mustafavi'nin *et-Tahkik* adlı eserinden yararlandık.

Klasik tefsir kaynaklarından ise Ebû Suûd'un *İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*'i, Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il Mesânî*, Beydâvi'nin *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*'i, Fahreddin Râzî'nin *Mefâtihu'l-Ğayb*'i, Suyûtî'nin *ed-Durru'l Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Mes'ûr'u*, Mevdûdî'nin *Tefhimu'l-Kur'ân*'i, Mâturîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'i, Elmalîlî'nin *Hak Dîni Kur'ân Dili* ve İbn Kesir'in *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*'inden istifade ettik. Hadis kaynaklarında ise Kütüb-i Sitte'den faydalandık.

Araştırmamızda elimizde fiziki olarak mevcut bulunmayan kaynaklardan bazılarını ise günümüz teknolojisinden de faydalanarak dijital kütüphanelerden ve programlardan yararlandık. Bunlardan ekseriyetle "*el-Mektebetü's-Şâmile*"

programından istifade ettik. Dijital kütüphaneden yararlandığımız kaynakların dipnot ve bibliyografyalarını ise buradaki künyesine göre verdik.



## BİRİNCİ BÖLÜM

### ABDÜLHAY el-KETTÂNÎ’NİN HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

#### 1. HAYATI

Çalışmamızın bu bölümünde Abdülhây el-Kettânî (ö. 1962)’nin kimliğinin tespiti ve hayatı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Abdülhây el-Kettânî’nin, hayatıyla ilgili en geniş bilgi *Fihrisü’l-Fehâris* adlı eserinin biyografisinde yer almaktadır. Fakat burada eserin ilk neşredildiği tarihten sonraki hayatı hakkında bilgi olmadığı gibi, ulaşılan kaynaklarda da geniş bir bilgiye rastlanmamıştır.<sup>7</sup>

##### 1.1. İsmi, Nesebi, Lakabı, Doğum Yeri ve Yılı

Kettânî, 1303/1886 yılında Fas’ta doğdu. İsmi, Muhammed Abdülhay b. Abdulkebir b. Muhammed el-Hasenî, el-İdrîsî el-Kettânî’dir. Kettânî ailesi, İdrîsî ailesinden olup hadis âlimi ve fakih yetiştiren, Fas’ın önemli ve meşhur ailelerindendir.<sup>8</sup> Nesebi Hz. Ali’ye radiyallahu anh dayanmaktadır. Neseb zinciri ise şu şekildedir: Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed b. Abdülvâhid b. Ahmed b. Abdülvâhid b. Ömer b. İdris b. Ahmed b. Ali b. Kâsım b. Abdülvâhid b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsa b. Ebubekir b. Muhammed b. Abdullah b. Hâdi b. Yahya, el-Kettânî b. İmrân b. Abdülcelîl b. Yahya b. İdrîs b. İdrîs b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali radiyallahu anh’dır.<sup>9</sup>

Kettânî lakabı, Abdülhây el-Kettânî’nin dedelerinden Yahya b. İmrân (ö. 558/1163)’in daha önceki dönemlerde deri, yün ve kıldan yapılmış çadırları ketenden yaptığı için aileleri o günden itibaren “Kettânî” lakabı ile anılmaya başlanmıştır.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> Abdülhay el-Kettânî, *Hz. Peygamberin Yönetimi*, Çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, ss. 23-28; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü’l-Fehâris*, y.y., Beyrut, 1982, C. 1, ss. 25-33.

<sup>8</sup> Ahmet Özel, “Muhammed Abdülhay el-Kettânî”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2022, C. 25, ss. 335-336.

<sup>9</sup> Muhammed Bâkır el-Kettânî, *Tercemetü’ş-Şeyh Muhammed el-Kettânî eş-Şehîd*, y.y., Rabat, 1962, s. 89.

<sup>10</sup> el-Kettânî, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, s. 529.

## 1.2. Yaşadığı Coğrafya

Bu bölümde Kettânî'nin yaşadığı muhit hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Çünkü yaşadığı muhit hakkında bilgi sahibi olmak, çalışmamızın temelini teşkil eden eserin hangi şartlar altında ele aldığını anlamamızı sağlayacaktır.

## 1.3. Genel Bilgiler

Daha önce de zikredildiği üzere Kettânî Fas'ta doğmuş ve orada ikamet etmiştir. Ancak ilmî çalışmaları için Fas dışına çıkıp Mısır, Şam, Hicaz ve Medine gibi şehirlere seyahatleri olmuş ve yaşamını buralarda devam ettirmiştir. Biz genel olarak doğduğu ve çoğunlukla ikamet ettiği Fas hakkında bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Fas, İslam dünyasında *Mağrib* ülkelerinden olup, el- *Mağrib 'ul-Aksa* (en uzak batı)<sup>11</sup> veya *Cezîretü 'l-Mağrib*<sup>12</sup> olarak isimlendirilmektedir. Ülkenin adı, kuzeyde yer alan ve İdrîsî hükümdarı Mevlay (ö. 1859), II. İdris tarafından kurulan Fez (Fas) şehrinden gelmektedir. Batı dünyasında ise Atlas ülkelerinden olup, *Maroc* (Marocco) ismiyle anılır. Fas 1956 yılında, Fransa hâkimiyetinden kurtulup kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Başkenti, Atlas Okyanusu'nun kuzeyinde bulunan Rabat şehridir. O yıllarda coğrafi sınırları, güneyi Dirâ' vadisi ile sınırlandırılıp, bölgenin sınırları içerisinde kalan 458.730 km<sup>2</sup> olarak belirlenmişti.<sup>13</sup>

Fakat İspanyolların 1976 yılında Batı Sahrâ topraklarından geri çekilmeleri üzerine bu topraklar, Moritanya ve Fas arasında paylaştırılmış fakat Moritanya payına düşen toprakları 1979 yılında terk etmiştir. Terk ettikleri bu topraklar, Fas tarafından ilhak edilince ülkenin yüzölçümü 1/3 oranında artarak 710.850 km<sup>2</sup>'ye ulaşmıştır. Günümüzdeki Fas'ın haritası, kuzeyinde Akdeniz, güneyinde Moritanya, Batı'da Atlas Okyanusu ve doğusunda Cezayir ile sınırlıdır. Bu konum itibari ile Fas, gerek tabii kaynakları gerekse toplum ve ekonomik özellikleri bakımından iki büyük bölgeden oluşmaktadır. Kuzeyinde bulunan Atlas ve Mağrib ülkesi olan gerçek Fas ve güneyinde bulunan Batı Sahra çölüdür.<sup>14</sup>

<sup>11</sup> İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2014, s. 64.

<sup>12</sup> Sırrı Erinç, "Fas", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C. 12, s. 184.

<sup>13</sup> Erinç, "Fas", *DİA*, C. 12, s.185.

<sup>14</sup> Erinç, "Fas", *DİA*, C. 12, s. 185.

İslam öncesi Fas tarihine bakıldığı zaman, ilk sakinleri hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Milattan önce 3000’li yılların sonuna doğru doğudan buralara bazı toplumlar gelerek Fas’ın asıl halkıyla karşılaşmışlardır. Fas’ta yaşayan Berberi kabîlesi, üç büyük kabîleden oluşmaktadır. Bunlar; Masmûde, Zenâte ve Senhâce’dir. Bu kabîleler çeşitli doğaüstü güçlere inanmaktadırlar. Geçimlerini ziraat ve avcılıkla sağlarlar iken Fenikelilerle tanışmalarıyla beraber ticaretle de uğraşmaya başlamışlardır.<sup>15</sup>

Fas, Emeviler döneminde VII. Yüzyılda Ukbe b. Nâfi (ö. 62/682) ve Mûsâ b. Nusayr (ö. 98/717)’ın fetih hareketleri sonucunda İslam hâkimiyetine girmiştir.<sup>16</sup> Fas’a ilk giden Ukbe b. Nâfi, Tunus’taki Müslümanları koruyup kollamak için askerî bir üs olarak *Kayravan* şehrini kurmuştur.<sup>17</sup>

Musa b. Nusayr’dan sonra bölgeye gönderilen valilerin sert politikaları ve katı tutumları Hârici fikirlerin etkisinde kalmış bazı kabilelerin isyanına yol açmıştır. Hârici Berberi kabileleri Emevi valilerin sert tutumlarıyla karşılaşınca Meysere’nin önderliğinde isyan ettiler ve Emevi yönetimine son vererek İdrîsi Devleti’nin kuruluşuna kadar ayrı ayrı hüküm sürmüşlerdir.<sup>18</sup>

İdrîsi Devleti kurucusu İdris b. Abdullah (ö.177/793), 788 de Fas bölgesindeki Velila kasabasına yerleşti. 789 yılında Evrebe Berberi kabilesinin dini ve siyasi lideri olarak kabul edildi. Tadmûr’ı ele geçirerek Kuzey Fas’ı ve güneyde Burakrak nehrine kadar olan bölgeyi kontrol altına aldı. Oğlu II. İdris (ö.793/828) döneminde devlet güçlendi. Hâricilere karşı ciddi mücadele veren II. İdris 828’de vefat etmesiyle devlet parçalandı.<sup>19</sup>

Murâbitlar döneminde, Hârici ve Şîî eğimlerine karşı Mâlikî mezhebine dayalı dini düşüncelerin itici gücüyle Abdullah b. Yasin’in (451/1059) liderliğinde önce güneyde sonra Yusuf b. Taşin (ö. 500/1106) önderliğinde kuzeye doğru yayılarak hâkimiyet kurmuşlardır. Merâkeş’i başkent yaptılar ve Fas tarihinde ilk defa kuzeyle güneyi aynı yönetim altında birleştirdiler. Bu dönemde Fas tarihinde ilk defa devlet idaresinde İslam nüfuz etmeye başladı. İslam hukukunun prensiplerini devlet idaresinde

<sup>15</sup> İbrahim Harekât, “Fas”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C. 12, s. 188.

<sup>16</sup> Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, s. 64.

<sup>17</sup> Harekât, “Fas”, *DİA*, C. 12, s. 188.

<sup>18</sup> Erinç, “Fas”, *DİA*, C.12, s.188.

<sup>19</sup> Erinç, “Fas”, *DİA*, C.12, s.188.

tatbik ettiler. Murabıtlar 100 yılı aşkın Fas'ta birlik, beraberlik ve sükûnetini sağlamışlardır. Fasta'ki hâkimiyetlerine Muvahhidler son vermişlerdir.<sup>20</sup>

Muvahhidler, Fas'ın dini, kültüre ve ekonomik hayatında derin izler bırakmışlardır. İslam felsefesinin önemli şahsiyetlerinden olan İbn Rüşd (ö.520/1126) ve İbn Tufeyl (ö.581/1185) Muvahhidi hükümdarlarının himayesinde çalışmışlardır.<sup>21</sup>

Muvahhidler, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde askeri gücünün zayıflamasıyla toprak kaybetmeye başladılar. Merîniler, 1269 yılında Merakeş'i ele geçirerek Muvahhidlerin yerine Merîni Devleti'ni kurdular. 1465 yılında Portekizliler'in Kasrüssağır'i ele geçirmeleri ve Sultan Abdülhakk'ın öldürülmesiyle Merîniler dönemi sona ermiştir. Ebû Zekerıyya'nı oğlu Muhammed 1472'de Fas'a hâkim olarak Vattâsiler dönemi başladı. Bu dönemde Fas'ta Portekiz yayılımı devam etti. Vattâsiler Portekizliler'e karşı direnmeyip onlarla uzlaşma yoluna gitti. 1550'de Fas, Sâdiler'in eline geçti fakat Kuzey Fas'ı alamadılar. Çünkü Vattâsiler, bu bölgede Türklerin desteğini almışlardı. Sûs bölgesinde güçlenmeye başlayan Sâdiler 1524 yılında Merakeş'i ele geçirerek Vattâsiler'e darbe yaptılar. Ahmed el-Mansur (ö.1012/1603), 1578'de tahtı ele geçirerek Merâkeş'i başşehir yaptı. Ahmed el-Mansur, döneminde sağlanan barış ve siyasi istikrar ortamı ticari ve ekonomik hayatında canlanmasını sağladı.<sup>22</sup>

1964 yılında Mevlây Reşid (ö.1082/1672), Merâkeş ve Fas gibi önemli şehirleri ele geçirerek Filâli yönetimini kurdu. Mevlây İsmail (ö.1139/1727), Meknes'i baş şehir yaptı ve düzenli ordu kurarak ülkede siyasi istikrarı sağladı. Mevlây İsmail'in ölümünden sonra ülke iç karışıklıklara maruz kaldı. Fas XIX yüzyılın ilk yarısında merkezi otoriteden uzak, kabilelerin hâkimiyet sürdüğü ve iç karışıklıkların da devam ettiği bir ülke konumuna geldi.<sup>23</sup> XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ekonomik olarak dış ülkelere açılmaya başladı. Sultan Mevlây I. Hasan (ö. 1311/1894)'ın sanayiler kurması ve yapım faaliyetlerinde bulunmasıyla, Avrupa ve Amerikalı tüccarların buraya yerleşmesine vesile olmuştur.<sup>24</sup>

Aralık 1962'de şahsî ve siyâsî hakları koruma altına alınan bir monarşi kurulmuş, ülkeyi sömürge yönetiminden kurtaran V. Muhammed (ö. 1961) ile İstiklal

<sup>20</sup> Erinç, "Fas", *DİA*, C.12, s.189.

<sup>21</sup> Erinç, "Fas", *DİA*, C.12, s.189.

<sup>22</sup> Erinç, "Fas", *DİA*, C.12, s.189.

<sup>23</sup> Erinç, "Fas", *DİA*, C.12, s.190.

<sup>24</sup> Harekât, "Fas", *DİA*, C. 12, ss. 200-201.

Partisi, Mayıs seçimlerinde parçalanarak muhalefete düşmüşlerdir. Meclis, milli birlik hükümeti kurma çabalarında başarı sağlayamayınca, II. Hasan (ö. ?), bütün yetkileri kendinde toplama yoluna gitmiş ve anayasanın kısmen değişmesi gerektiğini bildirmiştir.<sup>25</sup>

Fas'ın yönetimini meşgul eden en önemli konu, Batı Sahra meselesidir. İspanya'nın işgalindeki Batı Sahra Fas ile İspanya, Cezayir ve Moritanya devletleri arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Bu durum, 1974 yılında Lahey Milletlerarası Adâlet Divanı'na intikal etmiş, ancak bu meseleye çözüm getirilemeyince II. Hasan, hükümet ve kamuoyunun desteğini alarak, Fas'ın ilhak edilmesi için 350.000 kişilik grupla yeşil yürüyüşü gerçekleştirmiştir.<sup>26</sup>

Dünyada yaşanan yumuşama Fas'ı da etkilemiş, komşu ülkelerle ve Arap dünyasıyla iyi ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. 1986'da Suriye ile ilişkiler yeniden kurulup Cezayirle 1972 yılında yapılan sınır anlaşması 1989 yılında yürürlüğe konulmuştur.<sup>27</sup>

Çeşitli hanedanlar tarafından yönetilen Fas, 1912'de Fransa ve İspanya'nın himayesi altına girmiştir. 1956 yılında bağımsızlığına kavuşmuş ve günümüzde de anayasal monarşi rejimiyle yönetilmektedir. Fas'ta, küreselleşme, uluslararası sistemde ortaya çıkan parametreler, toplumun demokratik açılım ve şeffaf yönetim talepleri nedeniyle 1996 yılında Anayasa referandumuyla bir değişim süreci başlamıştır.

Sonuç olarak Fas, birçok ülkenin sömürgesi altında kalmış ve tam bağımsızlığını ilan edememiş bir ülkedir. Kettânî, sömürge altında olan Fas'ta dünyaya gelmiş, ailesinin de Fas'ın ileri gelenlerinden olması hasebiyle, Fas hükümeti ile yakın ilişkileri olmuştur. Fas Hükümeti ile halk arasında çıkan iç karışıklıklardan dolayı, Fas halkının etkilendiği gibi Kettânî ve ailesi de bazı baskılara mâruz kalmıştır. Bu sebeple Kettânî ve ailesi Fas'tan ayrılmak zorunda kalmışlardır.<sup>28</sup>

<sup>25</sup> Davut Dursun, "Fas", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C. 12, ss. 194-196.

<sup>26</sup> Dursun, "Fas", *DİA*, C. 12, ss.194-196.

<sup>27</sup> Dursun, "Fas", *DİA*, C. 12, s.196.

<sup>28</sup> Fas, <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?3ace1f17-998b-4f3b-8696-67b3b523751e> (e.t. 16.04.2023).

#### 1.4. Tahsili

Kettânî, eğitim hayatına Kettânî Zaviyeleri'nde ders veren babasının hadis ve siyer okumalarıyla başladı. Okuduğu ilk eser Münâvî (ö. 1031/1622)'nin *Şerhu's-Şemâil*'idir. Babasından birçok tefsir, hadis ve tasavvuf kitapları okumuştur. Bunlar; Beğavî (ö. 516/1122), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Âlûsî (ö. 1270/1854)'nin tefsirleri, sıhâh, sünen, müsned, mu'cem, cüz, evâil ve müselselât kitaplarıdır. Tasavvuftan ise *İhyâ*, *Kûtu'l-Kulûb*, *Avârifu'l-Maârif*, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, *Fûsûsu'l-Hikem* ve *el-İbrîz* kitaplarını okumuştur.<sup>29</sup>

Ardından dayısı Ca'fer b. İdris el-Kettânî'den hadis, fıkıh, tasavvuf, tarih ve ensâb ilimlerini hatmetmiş, bütün merviyâtı ile ilgili ondan icâzet belgesi almıştır.<sup>30</sup>

*Sahih-i Buhâri*, *eş-Şifâ*, *Sünenü'n-Nesâi*, *el-Mevâhibü'l-Ledünniye*, *eş-Şemâil*, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, *Kûtu'l-Kulûb*, *İhyâ*'nın büyük bir bölümünü ve diğer bazı kitaplarla felsefe, ahlâk ve kelim ilimlerini ağabeyi Muhammed el-Kettânî (ö. 1909)'den okumuştur.<sup>31</sup>

Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (ö. 1927) dayısının oğludur. Ondan *Sahihayn*, *Muvattâ*, *Sünen-i Ebû Dâvud*, *Elfiyye*, *Şeyh Halil'in el-Muhtasar'ı*, *Cem'u'l-Cevâmi* gibi kitapları da okumuştur.<sup>32</sup>

Kettânî'nin ders aldığı hocalarının yanında dünyanın çeşitli bölgelerindeki hadîs âlimleriyle mektuplaşarak kendilerinden mükâtebe yoluyla icâzet almıştır. Eğitim tahsili sadece Fas ile sınırlı kalmamış, Mısır'da; Abdurrahman eş-Şirbînî (ö. 1908), Selim el-Bişrî (ö. ?), Ahmet er-Rifâî (ö. 578/1182), Abdullah el-Bennâ (ö. ?)'dan, Hicaz'da; Hüseyin el-Habeşî el-Baâlevî (ö. ?), Fâlih ez-Zâhirî (ö. ?), Abdülcelîl Berrâde el-Medenî (ö. 1302/1885) ve Ahmed b. İsmail el-Berzencî (ö. 1303/1691)'den; Şam da ise Abdullah es-Sükkerî (ö. 275/888), Muhammed b. Emin el-Baytâr (ö. 1976), Abdürrezzâk el-Baytâr (ö. 1917)' dan da ilim tahsil edip icâzesini almıştır.<sup>33</sup>

<sup>29</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 29.

<sup>30</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 29.

<sup>31</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 29.

<sup>32</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 29.

<sup>33</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 29.

Yaptığımız araştırmada Kettânî'nin, ilim ehli olan bir ailede büyümüş ve yetişmiş olduğunu açıkça görmekteyiz. Dolayısıyla aldığı bu geniş ve kuvvetli eğitim tahsili, onu günümüzde çok kuvvetli bir hadîs âlimi olarak karşımıza çıkarmaktadır.

### 1.5. Eğitim Aldığı Hocaları

İslam ilimlerinin çoğunu, alanında uzman âlimlerin bizzat kendisinden alıp okumuştur. Bunların en başında babası Abdülkebir b. Muhammed el-Kettânî gelmektedir. Babası, hadis, tasavvuf ve siyer alanında oldukça geniş bir bilgiye sahipti. *Kütüb-i Sitte*'yi sema yoluyla öğrenmekle kalmamış sema yoluyla da nakletmiştir.<sup>34</sup>

Daha sonra dayısı Ca'fer b. İdris el-Kettânî'den ders almıştır. O da zamanın büyük âlimlerindendir.<sup>35</sup> Kettânîye tarikatının kurucusu olan ağabeyi Muhammed b. Abdülkebir el-Kettânî'den de eğitim almıştır. Hadis hafızı olmasının yanında aklî ve naklî ilimlerde de âlimdir.<sup>36</sup> Dayısının oğlu Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'den de çeşitli hadis kitaplarını okuyarak eğitimini almıştır.<sup>37</sup>

Bunların yanında Ebû'l-Abbas İbnü'l-Hayyât (ö. 300/913), Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım el-Kâdirî (ö. 1187/1773), Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselâm Kennûn (ö. 1302/1885), Ebû'l-Abbas Ahmed b. Tâlib b. Sûde (ö. 1209/1795) ve Muhammed Fadil b. Fâtîmi Şübeyhi ez-Zerhûnî (ö. 1970)'den de çeşitli kitaplar okumuştur. Zerhûnî'nin Sahih-i Buhârî şerhi olan *el-Fecrû's-Sâti ale's-Sahîhi'l-Câmi*'yi yalnızca Kettânî rivâyet etmiştir.<sup>38</sup>

### 1.6. Vefâtı

Kettânî, Sultan Abdülhâfiz (ö. 1937)'in ülkeyi kötü yönetmesi ve İslami esaslardan ayrılması sebebiyle kendisine karşı tavır almıştır. Ayrıca Kettânî tarikatlerine ait yerlerin kapatılması, ağabeyinin hapiste işkenceler sonucunda şehit edilmesi ve kendi hayatının da tehlikede olması nedeniyle Fransızlarla yakın ilgi kurarak onların desteğini almaya çalışmıştır. Kettânî kral V. Muhammed'in yönetimden düşmesine sebep olacak harekâtlarda önemli roller almış fakat V. Muhammed döndüğünde, Fas

<sup>34</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 29.

<sup>35</sup> el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, s. 300.

<sup>36</sup> el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, ss. 743-748.

<sup>37</sup> el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, ss. 515-518.

<sup>38</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 29.

1955 yılında özgürlüğünü kazanmış olup Kettânî'de Fransa'da yaşamak zorunda bırakılmıştır. Kettânî 28 Eylül 1962 yılında Fransa'nın Paris şehrinde vefat etmiştir.<sup>39</sup>

## 2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Kettânî, bir ulemâ ailede yetişen ve kuvvetli bir tahsile sahip olan özellikle Hadis ilmi alanında büyük bir âlimdi. İcazet aldığı hocaları ve bazı âlimler onu “*asrın muhaddisi ve hâfızı*”, “*asrın müsnîdi*” tarzında övücü sıfatlarla zikretmişlerdir.<sup>40</sup>

Hadis ilimlerinden olan cerh ve ta'dil, ta'lil, sıhhat, ıztırâb vb. ilimlerde geniş bilgiye sahipti. Kütüb-i Sitte'yi, birçok müsned, mu'cem, cüz, meşyaha<sup>41</sup> ve sebt'i<sup>42</sup> birçok hocadan dinlemenin yanında defalarca da okutmuştur. Hemen hemen kimsede mevcut olmayan hadis kitaplarını da kütüphanesine toplamıştır.<sup>43</sup>

Kettânî, İslam Tarihi ve felsefesinde de geniş bir bilgiye sahipti. Ensab ilmi, vefâyât ve tabakât ilimlerinde de dönemin âlimleri arasındadır. Kuzey Afrika bölgesinin tarihi hakkında eserler kaleme almıştır. Birçok Müslüman müellifle birlikte Batılı bilim adamlarından biri olan Evariste Levi Provençal (ö. 1956)'da Kettânî'nin eserlerinden yararlanmışlardır.<sup>44</sup>

Kettânî İslam felsefesi, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinin yanında günümüz tarih ve siyaset konularına da hâkimdi. Kettânî'nin kütüphanesi Batıda İslam dünyasının en büyük şahsi kütüphanesiydi. Yaptığı yolculukların asıl gerekçelerinden biri kitap sevdasıydı. Gittiği yerlerde en çok sahaf dükkânlarına uğradı.<sup>45</sup>

## 3. TARİKATI

Kettânî ailesi, birçok muhaddis, edip ve fakih yetiştirmesiyle ünlenmiştir. Kettânî ailesi, asıl ününü XIX. Yüzyılda Kettânîye Tarikatı'nın kurulmasıyla birlikte kazanmıştır. Kettânîye Tarikatı'nı XIX. Yüzyılda Fas'ta Muhammed b. Abdülvâhid

<sup>39</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 30.

<sup>40</sup> el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, ss. 57-60.

<sup>41</sup> Âlimlerin hocaları ile onlardan okudukları kitapların adının alfabetik olarak katdettikleri eserlerin ortak adıdır. Geniş bilgi için bkz.; M. Yaşar Kandemir, “Fehrese” maddesi içinde “Meşyaha”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C. 12, ss. 297-299.

<sup>42</sup> Adalet ve zabt vasıflarına hâiz, güvenilir râvî; Geniş bilgi için bkz.; Mehmet Efendioğlu, “Sâbit” maddesi içinde “Sebt”, *DİA*, Tdv Yayınları, İstanbul, 2008, C. 35, ss. 348-349.

<sup>43</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 31.

<sup>44</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, ss. 31-32.

<sup>45</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 32.

kurmuş fakat kısa bir zaman sonra kapanmıştır. Bu tarikat daha sonra Muhammed b. Abdülvâhid'in torunu ve Kettânî'nin ağabeyi olan Muhammed b. Abdülkebîr (ö. 1873/1909) tarafından tekrar tesis edilmiştir.<sup>46</sup>

Muhammed b. Abdülkebîr, tasavvuf eğitimini ilk olarak babasından almış, daha sonra Muhammed Hüseyin el-İlâhâbâdî vesilesiyle Çiştîyye, Ali b. Ahmed el-Mostârî (ö. 1119/1707) vesilesiyle de Derkaviyye Tarikatı'na girmiştir. Seyr-i sülûkunu tamamlayınca irşad faaliyetlerini başlamıştır.<sup>47</sup>

Genç yaşta yapmış olduğu irşad faaliyetleri ile herkesin dikkatini çekmiş, Onun bu durumunu kıskananlar, Fas Sultanı Abdülaziz (ö. 1943)'e tahtında gözü olduğunu ve aleyhinde konuştuğuna dair iddialarda bulunmuşlardır. Başta Kettânî ile Sultan'ın arası açılmış olsa da daha sonra dostlukları pekişmiştir.<sup>48</sup>

Muhammed b. Abdülkebîr el-Kettânî'nin vefatından sonra tarikatın başına babası geçmiş, babası bir süre Kettânî zaviyelerine devam etmiş, 1915 yılında vefat ettikten sonra yerini oğlu Abdülhây el-Kettânî almıştır.<sup>49</sup>

Kettânî, tarikatını Derkaviyye'nin temel pensipleri ile kendi tecrübelerine dayandırmıştır. Gerçek mürşidin bizzat Allah Rasûlü (sas)'in olduğunu, öğrencilerine yaptırdığı zikir, dua ve salâtı şerifi bizzat Rasûlullah'tan aldığını ve kendisinin de hatm-i-velâyet olduğunu söylemiştir.<sup>50</sup>

#### 4. ESERLERİ

Kettânî'nin daha önce adı geçen *Fihrisü'l- Fehâris* adlı eserinin baş kısmı risale şeklindedir. Burada 130 tane eser zikredilmiştir. Bu eserlerden sadece 15 tanesinin matbu olduğu bilinmektedir.<sup>51</sup> Araştırmamızda temel olarak ele aldığımız *et-Terâtîbu'l- İdâriyye* adlı eser hakkında bilgi verip, diğer eserlerin ise sadece isimlerini zikredeceğiz.

<sup>46</sup> Bakır el-Kettânî, *Tercemetü 'ş-Şeyh Muhammed el-Kettânî eş-Şehîd*, s. 240.

<sup>47</sup> Ahmet Özel, "Muhammed b. Abdülkebîr", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2022, C. 25, ss. 336-337.

<sup>48</sup> Özel, "Muhammed b. Abdülkebîr", *DİA*, C. 25, ss. 336-337.

<sup>49</sup> Özel, "Muhammed b. Abdülkebîr", *DİA*, C. 25, ss. 336-337.

<sup>50</sup> Özel, "Muhammed b. Abdülkebîr", *DİA*, C. 25, ss. 336-337.

<sup>51</sup> el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, s.34.

#### 4.1. et-Terâtibu'l-İdâriyye

Eserinin asıl adı, *et-Terâtibu'l-İdâriyye ve'l-Alâmât ve's-Sinâât ve'l-Metâcir ve'l-Hâletü'l-İlmiyye elleti kânet alâ Ahdi Te'sîsi'l-Medeniyyeti'l-İslamiyye fî'l-Medineti'l-Münevvereti'l-Âliyye*'dir. Eser aynı zamanda *Nizâmü'l-Hukûmetin-Nebeviyye* diye de anılmaktadır.<sup>52</sup>

Bu eser, Ali b. Muhammed el-Huzâî'nin (ö.789/1387) *Tahrîcu'd-Delâlati's-Sem'iyye alâ mâ kâne fî Ahdi Rasûli'llahi mine'l-Hirefi ve's-Sanâii' ve'l-Amelâti's-Şer'iyyeti*, adlı kitabını esas almıştır. Gerek muhteva gerekse yeni konuların ilave edilmesiyle eser genişletilmiştir.<sup>53</sup>

Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye* adlı eserinin giriş bölümünde, esas almış olduğu Ali b. Muhammed el-Huzâî ve eseri *Tahrîcü'd-Delâlat* hakkında geniş bilgi vermiştir. *Tahrîcü'd-Delâlat* adlı eser üç defa neşredilmiştir.<sup>54</sup> Bu neşirler sırasıyla şu şekildedir:

Kettânî'nin ilk neşri sayılan, Tunus Câmiu'z-Zeytûne kütüphanesindeki son bölümü eksik nüshası esas alınır. Yani ilk neşri Tunus'ta yapılmıştır. Eksik bölüm tamamlanarak Tunus'ta yeniden basılmıştır.<sup>55</sup>

Diğer neşir, Kahire de bulunan Ahmed Ebû Selâme (ö. 286/899) neşri olup baskısı Mısır Evkaf Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Bu baskı hakkında bilgi verilmeyen bir yazma nüsha ele geçmiştir. Eserin basımını yapan nâşir, önsöz yazmaya vakit bulamadan vefat etmiştir. Dolayısıyla yazma eser hakkında bilgi olmadığı gibi fihristler de bir başkası tarafından hazırlanmıştır.<sup>56</sup>

Bir diğer neşir ise Beyrut'ta bulunan İhsan Abbas neşridir. Dârü'l-Garbi'l-İslâmî yayınevi tarafından yapılmıştır. Bu neşir de, Rabat Kraliyet Kütüphanesi ile Rabat Umûmi Kütüphanesi'nde yer alan yazma üç nüsha esas alınarak hazırlanmıştır. İhsan Abbas bu üç nüshayı karşılaştırmanın yanında Huzâî'nin eserindeki kaynaklardan bulabildiği yerleri atıflarla mukayese yapma imkânı bulmuştur. İhsan Abbas'ın esas aldığı en eski yazma, Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan 876/1471 tarihli nüshasıdır. Buna göre Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan 2 Cumâdelâhire 826/1423 tarihindeki

<sup>52</sup> el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, s.34.

<sup>53</sup> el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, s.34.

<sup>54</sup> el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, s.34.

<sup>55</sup> el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, s.34

<sup>56</sup> el-Kettânî, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, s.34.

çoğaltması bitmiş olan eser, bilinen en eski nüshasıdır. Fakat neşredenler tarafından fark edilmemiş, tamamlanan bu nüsha, cilt yenilenmesi esnasında tertibi ve sırası bozulmuş, bazı sayfalar olmaması gereken yere konulmuştur. Ancak eserin başında bu sayfaların yanlışlıkla farklı yerlere konulduğuna işaret edilmiştir.<sup>57</sup>

Ahmed Mübarek el-Bağdâdî (ö. 547/1152) tarafından *Tahrîcü'd-Delâlat* adlı eser, *Muhtasarü Tahrîci'd-Delâlati's-Sem'iyye* adıyla Kuveyt'te 1410/1990 tarihinde özetlenmiştir. Kettânî, kaleme aldığı *et-Terâtîbu'l-İdariyye* adlı eserinde *Tahrîcü'd-Delâlat* adlı eserin tertibini esas alarak kitabını on bölümden oluşturmuştur. Kitabın giriş bölümünde sırasıyla eserin telif sebebini, faydalandığı kaynakların isimlerini, Huzâî ve eserinin hakkında verilen bilgiden sonra, bir karşılaştırma imkânı vermesi açısından önce Huzâî'nin eserinin konu başlıklarını daha sonra da kendisinin eklediği başlıkları zikretmiştir. Kettânî, Huzâî'nin konu başlıklarını burada yalnızca bab olarak vermiş ancak metin içerisinde de bazen fasıllara yer vermiştir. Buna göre özellikle Rasûlullah (sas) döneminde uygulaması görülmeyen fakat Huzâî'nin sadece konuya dair fikhî hükümleri ifade ettiği konu başlıklarının bazılarını metinde yer vermemiştir. Ayrıca metinde var olup Kettânî'nin eserinde zikretmediği başlıklarda vardır.<sup>58</sup>

Eser iki cilt halinde Rabat'ta 1346-1347/1927-1928 tarihinde basılmıştır. Eserin ilk sekiz bölümü metnin birinci cildini oluştururken son iki bölüm ise ikinci cildi oluşturmaktadır. Eserde Huzâî'ye ait metinlerin belirtilmesi için altına siyah çizgi çekilirken Kettânî'ye ait metinlerde siyah çizgi terk edilmiştir.<sup>59</sup>

#### 4.2. *Fihrisü'l-Fehâris*

Eserin asıl ismi *Fihrisü'l-fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşyahât ve'l-Müselâlat*'tır. Eser İbn Nâsiruddîn (ö. 842/1438) ve Suyûti (ö. 911/1505)'nin *Tabakâtü'l-Huffâz* adlı eserlerinin bir zeyli mahiyetindedir. Kettânî bu eserinde kendi zamanına kadar, hadis alanında eseri bulunan âlimlerin biyografilerini çıkarmış, eserde 662 kişi ve 563 kitap farklı başlıklar altında yazılmıştır. Ayrıca 1300 kadar da fehrese zikredilmiştir. Mekke'den Şeyh Ebü'l-Mevâhib Muhammed Habîbullâh b. Abdillâh b. Ahmed Mâye'bâ el-Cekenî eş-Şinkîti (1878-1944) merviyâtı

<sup>57</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s.35.

<sup>58</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s.35.

<sup>59</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 36.

hususunda icâzet ve bu icâzetin ulaştığı bütün fehrese ve sebtleri de içermesini istediğini Kettânî'ye gönderdiği mektupta belirtmiştir. Bunun üzerine Kettânî de bu eseri kaleme almıştır.<sup>60</sup>

#### 4.3. Diğer Eserleri

Aşağıda isimlerini zikredeceğimiz eserlerin tamamı basılmıştır.

-*Telhîsü 'n-Nefha 'l-Miskî fî Şuyûhi Ahmed el-Mekkî (Fas 1325)*

-*Müfâkehetü zevi 'n-Nübl ve 'l-İcâde Hazretu Müdîri Cerideti's-Saâde (Fas 1326)*

-*el-İ'câzü's-Suğrâ*

-*Münyetü's-Sâil (İhtisâru's-Şemâil, Fas 1331)*

-*el-Yevakîtü's-Semîne fî 'l-Ahâdîsi 'l-Kâdiye bi-Zuhûri Sikketi 'l-Hadîd ve Vusûlihâ ile 'l-Medine*

-*Tebliğu 'l-Emâne fî Mazarri 'l-İsrâf ve 't-Teberrüc ve 'l-Kehâne (Fas 1352)*

-*Vesîletü 'l-Melhûf ilâ Ceddihi 'r-Rahîmi 'l-Atûf*

-*İnâretü 'l-Ağvâr ve 'l-İncâd bi Delîli Mu'tekadi Vilâdeti 'n-Nebî (sas) mine's-Sebîli 'l-Mu'tâd*

-*el-Beyânü 'l-Mu'rib an Meânî ba'di mâ Verade fî Ehli 'l-Yemen ve 'l-Mağrib*

-*er-Rahmetü 'l-Mürsele fî Şe'ni Hadîsi 'l-Besmele*

-*Keşfü 'l-Lebs an Hadisi Vad'il-Yed ale'r-Re's (Tanca 1326)*

-*mâ Alleka bi 'l-Bâl Eyyâme 'l-İ'tikâl (Fas 1327)*

-*et-Tenvîh ve 'l-İşâde bi Makâmi Rivâyeti İbn Saâde (1928).*

-*Ref'u 'l-İsr ve Def'ud-Dayr an Acmaîl-Hâfiz Ebibekr b. Hayr*

-*el-Muhbiru 'l-Fasîh an Esrâri Garâmi Sahîh*

-*Mecâlî 'l-İmtinân fimâ Ruviye lenâ bi 't-Teselsül min Suveri 'l-Kur'ân*

-*el-İs'âf bi 'l-İsâdi 'r-Rabbânî fî İcâzeti's-Şeyh en-Nebhânî*

-*Abîrû 'n-Nedd fî Tercemeti Seyyidina 'l-Cedd*

<sup>60</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 37.

-et-Tevâliu 'l-Fahriyye fî 's-Selâsili 'l-Kâdiriyye  
-Ta 'lika alâ Câmiî 't-Tirmizî  
-el-Î'tirâdât ve 'l-Arâkîl li-men Yusemmi Meleke 'l-Mevt Azrâil  
-Evcibe Fıkhıyye  
-el-Mu 'cemu 'l-Ekber  
-el-Müselselâtü 'l-Kübra  
-Tahricu Sülâsiyyâti 'l-Buhârî  
-el-Erbeûne 'l-Müselsele bi 'l-İşrâf  
-İ'lâmu Fukuhâi 'l-Hay bimen Sümmiye Kablî bi Abdilhay  
-er-Rihletü 'l-Hicâziyye  
-Fehretü 'ş-Şeyh eş-Şebihî  
-Mevlîd-ü Şerîf  
-el-Erbaûne Hadisen elletî Uziyet ilâ Kütübin lem Tüced fihâ  
-Esânîdu Sahîh-i Müslim  
-Esânîdu Hasri 'ş-Şârid  
-Hatmetü Câmiî 't-Tirmizî  
-en-Nûru 's-Sârî lâ Sahîhî 'l-Buhârî  
-el-İcâze ilâ Ma 'rifeti Ahkâmi 'l-İcâze  
-er-Reddü 'l-Vecîz limen Ebâ en Yücîz  
-el-Mevridü 'l-Hâil alâ Kitâbi 'ş-Şemâil  
-el-Mesâlikü 'l-Metbûa fî 'l-Ahâdisi 'l-Mevdûa  
-el-Mefâtih li Kurrâi 'l-Mesâbih  
-el-Feyzü 'l-Câri alâ Sülâsiyyâti 'l-Buhârî  
-en-Nücûmu 's-Sevâbiku 'l-Ehille fî men Lakiytuhu ev Ketebe lî mine 'l-Ecille  
-el-Mezâhirü 's-Sâmiye fî 'n-Nisbeti 'ş-Şerîfeti 'l-Kettâniyye

-en-Nebzetü 'l-Yesîre fî Târihi 'd-Devleti 'l-Aleviyyeti 'ş-Şehîre  
-Târîhu Câmîi 'l-Karaviyyîn  
-er-Rihletü 'l-Cezâiriyyeti 't-Tûnisiyyeti 'l-Kayrevâniyye  
-İhtisâru Kitâbi 'l-Avâsim ve 'l-Kavâsim İbni 'l-Arabî  
-Telhîsu Sılati 'l-Halef li 'r-Rûdânî  
-el-Muktadab fî Hadîsî “Ahibbû 'l-Arâb”  
-Reddu Lehci 's-Sabbâbe fî men Kabbele yede 'l-Mustafa mine 's-Sahâbe  
-Bevâriku 'n-Nücum fî Hadîsî “Ashâbı ke 'n-Nücûm”  
-İfadetü 'n-Nebîh li-Teysîri 'l-İctihâd ve men İddeâu ev Udduiye fîh  
-et-Tal'atu 'z-Zehrâ fî Huzû Şatre Dîniküm an hâzihi 'l-Humeyrâ.<sup>61</sup>

##### 5. “*et-TERÂTÎBÜ'L-İDÂRİYYE*” ESERİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Araştırmamızda esas aldığımız Kettânî'nin *et-Terâtîbu'l-İdâriyye* adlı eserini Türk okuyucusuna kazandırmak amacıyla büyük gayret gösteren ve nihayetb tercümesini yapan Ahmet Özel olup bu eser hakkındaki görüşü şu şekildedir:

“Kettâni, günümüze yakın bir âlim olmasına rağmen eserini klasik tarzda kaleme almıştır. Alıntılar yaparak atıfta bulunduğu kaynakların cilt ve sayfa numaralarının çoğunu yazmamıştır. 1346-1347 (1927-1928) yıllarında ilk basımı yapılan ve son derecede basım yanlışları olan bu eser, yazarın vefatının üzerinden 35 yıl geçmesine rağmen tekrar gözden geçirilerek baskısının yapılmaması gerçekten çok üzücü bir durumdur. Bu eserin basımının yeniden yapılamama nedenleri ise, öncelikle eserin çoğu kısmının alıntılardan oluşmasıdır. Kullanılan kaynakların fazlalığı ve çeşitliliği, bazı eserlerin eski baskılı olması bazılarının ise nadir eserlerden olmasıdır. Hatta bu kitabın sadece Kettânî'nin özel kütüphanesinde bulunması bu zorlu işe girişmemenin sebepleri arasında sayılabilir.”<sup>62</sup>

Ahmet Özel'in, bu eseri Türk okuyucusuna kazandırma konusundaki niyeti, fakültede öğrencilik yıllarında başlamıştır. Niyetini gerçekleştirmeye başlarken aynı

<sup>61</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 38.

<sup>62</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 20.

zamanda faydalı olması açısından kaynakların tespitini de yapmayı düşünmüştür. Fakat eserin Arapçadan yararlanmayı güç ve sakıncalı kılan baskı yanlışlarıyla karşılaşınca, bunun gerekli olacağını ve bu nedenle Kettânî'nin ulaşılan kaynaklarının çoğunda, yapılan alıntılar ve atıflar karşılaştırılarak yerleri gösterilmiş, anlamının bozulduğu yerlerde düzeltme yapılmış, hatalarının çok olması durumunda ise doğru metin, tercümede esas alınmış ve alıntıda yanlışlık olduğuna dair işaretlerle belirtilmiştir. Ulaşılmaya imkânı olmayan eserler ile ilgili gerekli olduğu yerlerde kişi, yer, olay terim vb. durumlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Daha çok bilgi imkânının sağlaması açısından bazen başka kaynaklara da atıfta bulunulmuştur. Kettânî'nin az da olsa yazdığı sayfa cilt ve numaraları, eserin aslında varmış gibi gösterilirken Ahmet Özel, âyet numaraları dışında diğer bilgileri dipnotta vererek ilavelerde bulunmuştur.<sup>63</sup>

Selef akidesine bağlı olan Kettânî, müteşâbihâtı te'vil etmemiştir. Müteşâbihatların manasını Allah'ın bileceğini belirtmiştir. Mâlikî mezhebini takip etmekle beraber müçtehid bir âlim olan Kettânî, taklid düşüncesinin, Müslümanların problemlerine çözüm olmadığını, bunu aşmak için de temel kaynaklara dönülmesi gerektiğini belirtmiştir. Kettânî, başta hadis olmak üzere İslami ilimlerin çeşitli alanlarındaki vukufu ve eserleriyle şöhret bulmuştur. Kettânî'ye dair muhtelif birçok çalışmalar yapılmış, birçok kaynakta da biyografisine yer verilmiştir.<sup>64</sup>

Türkiye'de, Kettânî ve eserleri üzerine yapılan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalara göre, Ahmet Özel'in *et-Terâtibu'l-İdariyye* adlı eserine yaptığı tercüme faaliyetinden başka bir çalışmaya ulaşamamıştır.

---

<sup>63</sup> el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi*, s. 20.

<sup>64</sup> Özel, "Kettânî", *DİA*, C. 25, ss. 337-338.

## İKİNCİ BÖLÜM

### İSLAM'DA DEVLET VE YÖNETİM

#### 1. İSLAM'DA DEVLET VE GEREKLİLİĞİ

Devlet kelimesi, Arapça'da “*bir halden başka bir hale dönmek, değişmek, nöbetleşe birbiri ardına gelmek, dolaşmak, üstün gelmek, zafer kazanmak*” gibi anlamları ifade eder. Devlet kelimesinin çoğulu ise düvelldir.<sup>65</sup>

Devlet kelimesi hukuki bir kavram olarak “*güç, zafer*” veyahut da “*hâkimiyetin dönüşümlü olarak el değiştirmesi*” anlamına gelir. Devlet kavramı, daha sonra hâkimiyetin değişmesinden çok sürekliliğini ifade eden manasında bir anlam kazanmış siyâsî bir otorite ve düzen için kullanılmıştır.<sup>66</sup>

Devlet, insanlık tarihinde toplum hayatının vazgeçilmez bir olgusu olmuştur.<sup>67</sup> Hakkında bilgi sahibi olduğumuz en eski devletler, güçlü bir devlet mekanizmasından ortaya çıkmıştır. İslam Dini'nde, devletin zaruretime baktığımızda da bunun tartışılmaz bir konu olduğunu görmekteyiz.

Devletin mâhiyeti, işlevi, yapılanma biçimi ve ahlâkî boyutu daima kültürel özellikleri ile ilişkilidir. İslam tarihi açısından ve kavram olarak taşıdığı mana bakımından kültüre bağımlı bir özelliği vardır. İnsanoğlunun Allah ile tabiat arasındaki ilişkilerini yansıtan bakış açıları, toplumların devlet anlayış biçimlerini şekillendirmiştir.<sup>68</sup>

İslam düşünürleri, bir devletin gerekli olduğuna dair fikir birliğinde bulunmuşlardır. Burada öncelikle insanın medenî bir varlık olduğuna vurgu yapmışlardır. Bu durumu İbn Haldun şöyle açıklamaktadır: “*Beşer cinsi için sosyal bir*

<sup>65</sup> Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., C. 11, ss. 252-254; Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C. 9, s. 234.

<sup>66</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 11, ss. 252-254; Davutoğlu, “Devlet”, *DİA*, C. 9, ss. 234-235.

<sup>67</sup> David Miller, *Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Çev. Bülent Peker ve Nevzat Kırarç, Ümit Yayınları, Ankara, 1995, C. 1, s. 178.

<sup>68</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 11, ss. 252-254; Davutoğlu, “Devlet”, *DİA*, C. 9, ss. 234-237.

*hayatta yaşamak zaruridir. Bir arada toplanarak sosyal bir hayat yaşayabilmek için ise başlarında yasakçı hâkimin bulunması gerekir.*"<sup>69</sup>

İbn Haldun devletin gerekliliğini şöyle dile getirir: "*Çeşitli arzu ve maksatların bir noktada çatışacak şekilde toplanması sebebiyle bir çekişme durumu ortaya çıkar. Şayet ortada ihtilafları önleyici ve engelleyici bir hâkim (hüküm sahibi otorite/devlet), mevcut olmazsa, bu durum insanlığın mahvolmasına ve neslin kesilmesini ilan eden bir duruma yol açar.*"<sup>70</sup>

İslam düşünürlerinden Fârâbî, devletin gerekliliğini âlemdeki nizamdan yola çıkarak açıklamaya çalışır. Kâinattaki nizamın, toplumdaki idare nizamına olan benzerliği üzerinde durur. Kâinattaki nizamında nasıl bir pürüz yoksa toplumdaki idare nizamında da düzensizlik olmaması gerektiğini vurgular. Fârâbî, devleti canlı bir organizmaya benzeterek, merkezinin de kalp olduğunu belirtmiştir.<sup>71</sup>

İbn Sîna, bir toplumdaki fertlerin arasındaki münasebetlerinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesini, yaptırım gücüne ve Adâlet ilkesine bağlar. Bu ilkelerin ise ancak güçlü bir kanun koyucu ve icrasıyla hayata geçebileceğini vurgulamıştır.<sup>72</sup>

İbn Teymiyye, kişilerin dünya ve ahiret hayatları için menfaatleri doğrultusunda toplu bir şekilde ve birbirleriyle ortaklaşarak dayanışma içerisinde yaşamaları gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla güçlü bir otoriteye duyulan ihtiyacı belirterek, idarenin gerekli olduğunu savunur.<sup>73</sup>

Bir toplumun kendisini tek başına düzene koyarak bir asayiş ve istikrar sağlaması mümkün değildir. Bu durum ancak bir devletin varlığı ile mümkündür. Devletin olmadığı bir ortamda otoriteyi sağlayacak herhangi bir kanun da yoktur. Dolayısıyla suç, kötülük diye bir kavram kalmayacak, herkes istediği fillerde bulunacaktır. Haliyle isteyen herkes, bir kimsenin malını çalacak veyahut bir başkasının canına kastedecek ama bunların hiç birini suç olarak kabul edecek ve engelleyecek bir otorite bulamayacaktır.

<sup>69</sup> Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn Hadramî İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2004, C. 1, s. 265.

<sup>70</sup> İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. 1, s. 547.

<sup>71</sup> Farabi, *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, Çev. Ahmet Arslan, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 67.

<sup>72</sup> Mustafa Çağrıcı, "Adalet", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C. 1, s. 342.

<sup>73</sup> Takiyu'd-Din Ahmet b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye*, Vezâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye, Riyad, 1418/1997, s. 24.

Devletin zarureti, toplumsal nizam ve bir arada yaşamanın tabii bir sonucudur. Bununla beraber bireyler bir düzen içerisinde yaşamaları için güçlü bir otoriteye ihtiyaç duyarlar. İnsan doğruyu öğrenmek ve o doğruya göre düzenli bir hayat yaşamayı arzu ederken, yanlış uygulayanların ise uyarılmaları ve cezalandırılmalarını ister. İşte bu nedenledir ki toplumun birlikte ve düzenli bir yaşam sürdürmeleri için insanlara doğru yolu gösteren bir takım ilkeler ve bu ilkelere uyulmasını gerekli kılacak güçlü bir otoritenin olması şarttır.

Sonuç olarak, toplumların yapısına bakıldığında, devletin gerekliliği açıkça görülmektedir. Bu doğrultuda devlet, bir toplumun asayiş ve istikrarını sağlayan, belli davranışları kanunla yasaklayabilen ve bu kanunlara mecbur kılan yegâne bir güçtür.

## 2. İSLAM'DA YÖNETİM ANLAYIŞI

Yönetim kavramı Arapçada *el-Hükm* kelimesiyle ifade edilmektedir. *el-Hükm* masdar olarak lügatta, *düzeltilmek, iyileştirmek amacıyla menetmek, karar vermek* gibi anlamlara gelir. İsim olarak hükümet; “*siyâsî hâkimiyet, derin anlayış, ilim, karar ve yargı*”<sup>74</sup> anlamlarına gelmektedir. Sözlükteki hukuki anlamıyla birlikte idâri bir anlam da kazanması, bilakis Selçuklu ve Osmanlı yönetimindeki hem merkezi hem de bölgelerin idâresi anlamına gelmektedir.<sup>75</sup>

İslam Dini'nde hâkimiyet kayıtsız şartsız Allah'a aittir. Bu durum Âyette şöyle ifade edilmektedir: “*De ki; ben Rabbinden gönderilen açık bir delile dayanıyorum. Hâlbuki siz O'nu yalanladınız. (Bilgisizliğiniz yüzünden) hemen gelmesini istediğiniz (azabı getirmek ise) benim elimde değildir. Çünkü hüküm ancak Allah'ındır! O, doğruyu haber verir, O hüküm verenlerin en yücesidir.*”<sup>76</sup> Bu durumda insanın görevi, Allah Teâlâ'nın emirleri ve yasaklarına uyup ve bu emir ve yasakları asıl kaynağına uygun olarak yürütmesidir.<sup>77</sup>

İslam hükümlerini uygulamaya koymaktan sorumlu olan makam Hilâfet'tir. Hilâfet hem dinin hem de toplumsal işlerin yürütülmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu

<sup>74</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, ss. 140-145; İlyas Üzüm, “Hüküm”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C. 18, ss. 464-466.

<sup>75</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, C. 12, ss. 140-145; Mehmet Âkif Aydın, “Hükümet”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C. 18, s. 468.

<sup>76</sup> En'âm, 6/57.

<sup>77</sup> Ebu'l-Âla el-Mevdûdî, *İslam'da Hükümet*, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, Ankara, 2006, s. 222.

makamın hakkını yerine getiren kimse, Hz. Peygamber (sas)’ın vârisi olması açısından halife olarak isimlendirilmiştir.<sup>78</sup>

Hilâfet kavramını, İslam hukuk âlimleri genellikle Hz. Peygamber (sas)’ın halifesi olarak ifade etmişlerdir. İbn Haldun Hilâfet kavramı ile ilgili şu tarifi yapmıştır:

*“Asıl Hilâfet, Allah’ın hükümlerini tebliğ eden Peygamber’in yerine geçip dini korumak ve dünya işlerini de düzene sokmaktır.”* Halifelik, dini koruma ve toplum idaresini düzenlemede en büyük mevkidir. Bu mevkiye getirilen kimseye ise halife unvanı verilir.<sup>79</sup>

Hâkimiyetin bir şahısta veya zümrelerde bulunması gerekir. Bir devlette yönetim bir kişiden veya zümrelerden bir başka zümrelere belirli bir zaman diliminde, belirli yaptırımlara göre intikal eder.<sup>80</sup>

İslam hâkimiyetinin mevkii Allah Teâlâ’nın kendisindedir. Kur’ân’a göre tek hâkim yalnızca Allah’tır. İslam Dini’ne göre dünyadaki hâkimiyet, herhangi bir ruhî varlığın veya dini bir zümrenin elinde değildir. Yani hâkimiyet bütün Müslümanların elindedir. Müslüman bir toplumda, Kur’ân ve sünnete uygun bir şekilde kim şartları taşıyorsa o kişi hâkimiyeti yürütebilir.<sup>81</sup>

İslam yönetim anlayışında siyâsî iktidarın esası vekâletten oluşur. Bütün her şeyin hâkimi olan Yüce Allah, toplumsal düzeni sağlamak ve siyâsî idareyi yürütmek için yeryüzüne bir halife tayin etmiştir. Bunun üzerine bu görev birçok sorumluluğu da beraberinde getirmiştir. İslam’a göre toplum, yönetilen kişi tarafından sahibiymiş gibi değil de bir emanet bilinci ile hareket etmelidir.<sup>82</sup>

İmamü’l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), İslam Dini’nin büyük bir kısmının yönetimle ilgili olduğunu, direk alakalı olmayan hususlarda ise, iyiliği emret kötülüğü engelle ilkesiyle bağlantı kurulabileceğini dile getirir.<sup>83</sup>

<sup>78</sup> el-Kettâni, *Hz. Peygamber’in Yönetimi*, s. 131.

<sup>79</sup> İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul, 1996, s. 191.

<sup>80</sup> Harun Han Şirvânî, *İslam’da Siyasal Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, Çev. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, İstanbul, 1965, s. 310.

<sup>81</sup> el-Mevdûdî, *İslam’da Hükümet*, s. 73.

<sup>82</sup> Şirvânî, *İslam’da Siyasal Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, s. 310.

<sup>83</sup> Ahmet Yaman, *İslam Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi*, Esra Yayınları, Konya, 1999, s. 16.

İslamiyet yönetim biçimiyle ilgili İslam hukukçuları ve siyaset bilimcileri görüşlerini belirtirken belirli ayet ve hadislerden yararlanmışlardır. İlk dört halife dönemini bâzı alarak bunu sahabe dönemi icması olarak değerlendirmişlerdir.<sup>84</sup>

Hız. Peygamber (sas) Mekke döneminde, müşriklerin tepkisine maruz kalarak çeşitli sıkıntılar ve zorluklar çekmiştir. Müslümanlar on üç yıl boyunca müşriklerin işkence ve zulümlerine maruz kalmışlardır. Bu zaman diliminde müşrikler Müslümanların toplu bir şekilde ibadet etmesine ve bir devlet kurmasına engel olmuşlardır. Bu nedenle İslam, Kur'ân-ı Kerîm'in anlayışına uygun olarak bir devlet yapısı ve yönetim anlayışının temellerini Medine-i Münevvere'de atmıştır.

Hız. Peygamber (sas), küçük bir insan topluluğu için yönetimin gerekli olduğunu hadislerinde ve uygulamalarında göstermiştir. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

*“Üç kişi bir yolculuğa çıktığında içlerinden birini başkan seçsinler.”<sup>85</sup> “Üç kişi dışarıda bir yerde olduğunda içlerinden birini başkan seçmemeleri helal olmaz.”<sup>86</sup>*

Hız. Peygamber (sas), kendisi katıldığı gazveleri bizzat yönetmiş, katılmadığı seriyyelere ise kendi yerine başkanlık edebilecek birini görevlendirmiştir. Medine dışına çıktığı zaman Medine'de işleri görmesi için yerine vekil atamış, fethedilen yeni İslam topraklarına da idarecier göndermiştir. Hız. Peygamber (sas)'ın bu yönetim hassasiyetinin Akabe'de başladığını Muhammed Hamidullah (ö. 2002) şöyle ifade etmektedir: *“Bazı Medineliler O'na iman eder etmez, derhal on iki müttetik kabîlenin her birine temsilci bir reis görevlendirdi. Hız. Muhammed (sas) , Medine'ye yerleşince eksik olan yegâne unsur yani ülke kendisine verildi ve O Medine'de bir şehir devleti kurmak ve idare etmek üzere dünyada bir ilk olarak yazılı bir anayasa çıkarmaya kadar gitti.”<sup>87</sup>*

<sup>84</sup> Aydın, “Hükümet”, *DİA*, C.18, ss. 468-469.

<sup>85</sup> Ebû Dâvud, “Cihâd”, 80.

<sup>86</sup> Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 2/177.

<sup>87</sup> Muhammed, Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, 5. Baskı, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1995, C. 2, s. 872.

### 3. KUR'ÂN'A GÖRE DEVLET ANLAYIŞI VE YÖNETİM

Bu başlık altında öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de devletin ne olduğu, devlet olgusuna nasıl baktığını açıklamaya çalışacağız. Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'in yönetim olgusuyla neyi ifade ettiğini ve yönetim anlayışı hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

#### 3.1. Kur'ân'a Göre Devlet Anlayışı

Kur'ân-ı Kerîm, insanlara doğru yolu göstermek için gönderilmiş ve bunun için insanların toplumsal yaşamının nasıl olması gerektiğini ihmal etmemiştir. Toplumsal yaşamla ilgili Kur'ân, bir rehber kaynağı olarak yol göstermiştir.

Yapılan bir araştırmaya göre Kur'ân'da siyaset ile ilgili altmış kadar ayet olduğu tespit edilmiştir.<sup>88</sup> Fakat Kur'ân'ın bütün siyâsi konuları içinde bulundurduğunu ifade etmek mümkün değildir. Nedeni ise Kur'ân-ı Kerîm, sadece siyaset kitabı değildir. Bununla birlikte Kur'ân, insanın ihtiyaç duyduğu toplumsal alanla ilgili rehberlik yapmış, yönetimin temel koşullarını ana hatlarıyla vermiştir.<sup>89</sup>

Kur'ân-ı Kerîm'de *devlet* kelimesi tek bir yerde geçmektedir. “Allah'ın fethedilen ülkelerin halkından Peygamberlerine verdiği ganimetler, Allah, peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir.”<sup>90</sup> Kur'ân'da devlet kelimesinden ziyade daha çok ümmet kavramı ön plana çıkmıştır. Ümmet kelimesinin geçtiği bazı ayetler şunlardır:

“Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”<sup>91</sup>

“Böylece sizler, insanlara birer şahit (örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûle tabî olanlarla, gerisingeriye döneceklerini ayırt edelim diye kible yaptık. Allah,

<sup>88</sup> Niyazi Kahveci, *İslam Siyaset Düşüncesi*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 31.

<sup>89</sup> Ahmet İnan, *Çağdaş Egemenlik Teorisi İle Kur'ân'ın Hâkimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, Ankara, 1999, s. 14.

<sup>90</sup> Haşr, 59/7.

<sup>91</sup> Al-i İmrân, 3/104.

*imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.*"<sup>92</sup>

Ayetler doğrultusunda Kur'ân-ı Kerîm, huzurlu bir toplumsallaşmaya öncelik vererek, ümmet olmanın manevi yönlerini açıklamıştır. Şayet Kur'ân bir ümmet olmaktan ziyade önceliği somut olarak devletleşmeye vermiş olsaydı, Müslümanların sağlıklı bir devlet teşkilatına sahip olması beklenemezdi. Çünkü Kur'ân, devleti İslam ümmetinin yaşatılmasına ve canlı olmasına bağlı kılar.<sup>93</sup>

Kur'ân-ı Kerîm, bir devletin yapısıyla ilgili olarak çok ayrıntı vermeyip, bütün insanlar tarafından kabul gören, her mekânda ve zamanda uygulanabilen genel esaslardan bahsetmiştir. Daha önce zikrettiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerîm siyâsî bir kitap değil ve bu konularda da çok tafsilatlı bir açıklama yapmamıştır. Çünkü siyâsî yapı denilen şey değişken bir özelliğe sahip olup milletlere göre farklılık gösterebilir.<sup>94</sup>

### **3.2. Kur'ân'a Göre Yönetim**

Kur'ân'da yönetim olgusuyla ilgili pek çok kavram kullanılmıştır. Bu kavramlar; *imam, halîfe, emr, mülk, melik, mele', ulu'l-emr* şeklindedir. Bu kavramlar bağlamında ideal bir yönetim biçiminin temel ilkeleri ortaya konulmuştur. Bu yönetimin temel ilkeleri Adâlet, itaât, şûrâ ve biattır.

Hiz. Peygamber (sas)'in dünyaya gelmiş olduğu Arabistan coğrafyasında güçlü bir kabîlenin yönetim anlayışından başka bir yönetim şekline rastlanılmamaktadır.<sup>95</sup> İslam öncesi Arabistan coğrafyasında toplumun temelini atadan gelmiş olan kabîleler oluştuyordu. Kabîle reisleri de mutlak bir otorite gücüne sahip olmayıp istişâre yaparak karar alırlardı. Anlaşmazlık yaşanan durumlarda hakem tayin edilirdi.<sup>96</sup>

Kur'ân-ı Kerîm, devlet yöneticilerine zulümden uzak durmaları için örnekler vermiştir. Bunlardan biri Hiz. İbrahim (as) ile Nemrut'un arasındaki geçen konuşmadır:

*Allah kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "Benim Rabbim diriltir, öldürür."*

<sup>92</sup> Al-i İmrân, 3/143.

<sup>93</sup> Mehmet Birsan, *Hiz. Peygamber'in Devleti*, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 19-21.

<sup>94</sup> Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, Ankara, 2016, ss. 16-19.

<sup>95</sup> Hamidullah, *İslam Peygamberi*, ss. 872-873.

<sup>96</sup> İbrahim Sarıçam, "İslam'ın Doğuşunun Tarihi Şartları", *İslam ve Demokrasi Sempozyumu*, Ankara, 1999, ss. 11-12.

*Demiş; O da “Ben de diriltir, öldürürüm.” Demişti. (Bunun üzerine) İbrahim “Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan batıdan getir” deyince, Firavun şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.*<sup>97</sup>

Kur’ân, yöneticilerin Adâletle hükmetmesi gerektiğini emretmiştir. *“Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman Adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”*<sup>98</sup> *“Rasûlüm! Eğer hüküm verirsen aralarında Adâletle hüküm ver. Şüphesiz Allah Adâletli davrananları sever.”*<sup>99</sup>

Bir başka Âyette ise, Yüce Allah, Hz. Davud (as)’a hüküm verirken Adâletle hükmetmesini emrediyor. Bilakis Âyette şu şekilde geçmektedir:

*“Davud biz seni ülkende hükümdar yaptık, sen de insanlar arasında hükmet. Nefsinin hevesine uyma ki Allah seni yolundan saptırmasın.”*<sup>100</sup>

Kur’ân-ı Kerîm’de eski dönemlerden bahsederken çoğunlukla önceki peygamberlerin kıssalarına değinilmiştir. Bu kıssalarda peygamberlerin gönderildikleri toplumun yöneticileri ve halkıyla nasıl bir etkileşim halinde olduklarını bildirir.

*“Sonunda ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isterken adam ona dedi ki: “Ey Musa dün birini öldürdüğün gibi, bugün de beni mi öldürmek istiyorsun? Sen yeryüzünde yalnızca bir zorba olmak istiyorsun, ıslah edicilerden olmak istemiyorsun.”*

*“Şehrin öbür yakasından bir adam koşarak geldi dedi ki: “Ey Musa! Önde gelenler, seni öldürmek konusunda aralarında görüşmektedirler, artık sen çık git; gerçekten ben sana öğüt verenlerdenim.”*<sup>101</sup>

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (sas)’e önceki peygamberlerin tatbikatının yürürlükte olduğunu hatırlatan bir Âyette şöyle buyurmaktadır:

*“Bunlar, kendilerine kitap verdiklerimizdir. Eğer bunları tanımayıp, küfre sapıyorlarsa, ant olsun biz buna karşı inkâra sapmayan bir topluluğu vekil kılmışızdır.”*<sup>102</sup>

---

<sup>97</sup> Bakara, 2/258.

<sup>98</sup> Nisa, 4/58.

<sup>99</sup> Maide, 5/42.

<sup>100</sup> Sad, 38/26.

<sup>101</sup> Kasas, 28/19-20.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin gönderildikleri kavmi ıslah etme sorumluluğunu taşıyan kimseler olduğunu görürüz. Onlar bireysel ve ya toplumsal hataları düzelme amacını güderler. Yani peygamberlerin görevi, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmaktır. Bu nedenle İslam âlimleri, devlet yönetimini de bir peygamber görevi olarak değerlendirmişlerdir. Bu görevin sorumluluğu altına girenlerin, hem maddi hem manevi olarak toplumun bütün ihtiyaçlarını gidererek ilerlemesini sağlamakla sorumlu olmuşlardır.<sup>103</sup>

Peygamberlerin pek çok vazifesi vardır. Bu vazifelerden biri de gönderildikleri toplumlarda zalim ve baskıcı idarecilerin tutum ve davranışları sonucunda, kültür ve ahlaki bozulmuş bir toplumu ıslah edip iyileştirmektir.<sup>104</sup>

#### 4. HZ. PEYGAMBER (SAS)'İN DEVLET YÖNETİMİ VE İLKELERİ

İslam Dini'ne göre Yüce Allah, insanı bir takım üstünlüklerle donatarak onu yeryüzüne halife olarak göndermiştir. Bu durum yeryüzünde hem Allah adına iş yapma hem de kendisini ve yaşadığı toplumu idare etme kabiliyetine sahip olduğunu gösterir. Bu görevi Hz. Peygamber (sas) şöyle ifade etmektedir:

*“Hepiniz çobansınız. Hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Âmir memurlarının çobanıdır. Erkek ailesinin çobanıdır. Kadın da evinin ve çocuğunun çobanıdır. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve hepiniz idare ettiklerinizden sorumlusunuz.”*<sup>105</sup>

Hz. Muhammed (sas), peygamberlik vasfının yanı sıra aynı zamanda bir devlet başkanı idi. O'nun yönetim anlayışı ve tarzı, Kur'ân'ın kendisine bizzat ifade ettiği yönetim ilke ve yöntemlerine göre idi. Biz çalışmamızın bu bölümünde Hz. Peygamber (sas) dönemindeki yönetim ve kadrolarını, İslam yönetim esaslarını ve ilkelerini ele alacağız. Kur'ân-ı Kerîm'de ele aldığımız yönetim ilkeleri; adâlet, itaât, şûra, biat ve ehliyetir. Ayrıca İslam yönetim ilkelerine uygun olarak Kettâni'nin eserinde ele aldığı ilgili bölümleri ve bağlantı kurduğu ayetlere de değineceğiz.

<sup>102</sup> En'âm, 6/89.

<sup>103</sup> Çağrı, “Adalet”, *DİA*, C. 1, ss. 341-343.

<sup>104</sup> Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 874.

<sup>105</sup> Ebi Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el- Cûfî el-Buhari, *el-Câmiu's-Sahih*, “Cuma”, 11; “İstikrâz”, 20; “Vesâyâ”, 9; “Nikâh”, 81; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri, *el-Câmiu's-Sahih*, “İmâre”, 20.

## 5. ADÂLET İLKESİ

Bu başlık altında Hz. Peygamber'in yönetim ilkelerinden biri olan adâlet kavramının önce sözlük ve terim manalarına ardından Kur'ân'da nasıl ifade edildiğini aktarmaya çalışacağız. Daha sonra Hz. Peygamber'in adâlet yönünü, Kettâni'nin eserinde hangi konu başlıklarında nasıl değinildiğine ve Kettâni'nin de bu konu ile ilgili hangi ayetlerle bağlantı kurduğuna değineceğiz.

### 5.1. Adâlet Kelimesinin Lügat ve Istılah Anlamı

Adâlet kavramı lügatta “eğri bir yoldan doğru bir yola kaymak, sapmak düzeltmek, geçmek, eş, eşit, muâdil olmak, dengede tutmak, düzeltmek, dengelemek, tartmak, dengede olmak, davranış ve kararda doğru olma, Allah'ın hükmüne göre hüküm vermek, eşit kılmak, eşit olmak, Allah hakkında kullanıldığında O'na ortak koşmak,” gibi anlamlara gelen bir isimdir. Adl kelimesi de aynı kökten gelerek; “istikamet, orta yol, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” gibi anlamlara gelmektedir. Sıfat olarak geldiğinde de âdil anlamına gelmektedir. Aynı zamanda adl kelimesi Allah'ın isimlerinden biridir.<sup>106</sup>

Adl kelimesi, Arapça bir isim olup ا-د-ل /a-de-le fiilinden türemiştir. *Düzeltilme, doğruluk, doğru olma, denge, eşit olma* gibi anlamlara gelir. Adl kelimesi *eşitlik, eşit hale getirmek* benzeri anlamlarda kullanışının manası somut veya soyut olabilir. Soyut anlamda eşitlikten maksat, hukuk önünde eşitlik veya eşit haklara sahip olma halinin tasvifidir. Bu anlam Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir:

“Şüphesiz müminler birbirinin kardeşidir”<sup>107</sup>

Adl kavramının *muvâzene, ölçülülük, itidal ve insaf* vb. yakın anlamlı kelimeleri de şunlardır: *Kasd, teâdil, vasat*.<sup>108</sup>

Adl kavramı; *meyletmek, sapmak* anlamını da ifade etmektedir. Misalini ise şöyle verebiliriz: “عدل عن الطريق” ‘Adele anit't-Tarîk “yoldan çıktı” demektir. Cevr

<sup>106</sup> İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ts. C.11, ss. 430-437; Çağrıcı, “Adâlet”, *DİA*, C. 1, s. 341.

<sup>107</sup> Hucurat, 49/10.

<sup>108</sup> Mâcid Haddûrî, *İslam'da Adalet Kavramı*, Çev. Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 23.

kelimesi *Adâletsizlik*, *haktan sapmak* gibi anlamlara gelir. Bu kelime de *adl* kelimesinin zıddıdır.<sup>109</sup>

*Adl* kavramı kesra *ıdl* ile okunursa, *benzer* ve *denk* anlamına gelir. *Bir şeyin benzer ve misli* anlamını Araplar *adîl* ve *ıdl* şeklinde kullanırlar. Fakat *adl*, eşitliği görülerek kavranılan, *ıdl* ise duyularla idrak edilen şeydir.<sup>110</sup>

Mehmet Yaşar Soyalan, *adl* kelimesinin anlamını şu şekilde açıklamaktadır: *Adl*, herşeyi hakettiği yere koymaktır. *Bağy*'in yani isyanın zıddıdır. *Adl*, hakkâniyet, insaf ve istikamet kavramlarına delalet eden bir denkleştirmedir. Yani terazinin gösterdiği gibi ölçüyü aşan ya da altında kalan arasındaki tevhid noktası ve istikameti olarak iki tarafında da denge denilen, bir eşitliği ifade eder. Bu nedenle *Adâlete mîzân* da denilmektedir.<sup>111</sup>

*Adl* kelimesi ile anlam bakımından aynı alanda ismi zikredilen kelimelerden biri *Mîzân*'dır. *Mîzân* kelimesi “ve-ze-ne” kökünden türemiştir. Kelime masdar ve ismi alet olarak kullanılan bir kavramdır. “Vezene”, tartmak, bir şeyin miktarını ölçmek gibi anlamlara gelir. *Mîzân* ise hem *ölçüyü* hem de *ölçü aletini* ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm’de *وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ* “*Göğü yükseltti ve mîzânı koydu*”<sup>112</sup> şeklinde geçmektedir. Bir denkleştirmeyi ifade eden *vezn* kelimesi, *adâlet* ve *adâletin* ölçüsü olan Allah’ın hükmüne de *mîzân* denilmektedir. Elmalılı *mîzân* kelimesine, *muvâzene kanunu* (denge yasası) yani *adâlet* anlamını vermiştir.<sup>113</sup>

*Adâlet* kelimesinin terim anlamı ise; dinin haram olarak saydığı şeylerden uzak durmak suretiyle, hidayet üzere doğru bir istikamette olmaktır.<sup>114</sup> Ragıb el-İsfahâni (ö. V/XI. Yüzyılın ilk çeyreği), *ihşan* kavramı ile *adâlet* kavramını karşılaştırma yaparak en kapsamlı tarifi şu şekilde yapmıştır: “*Adâlet; borcunu ödemek, alacağını tahsil*

<sup>109</sup> İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, C.11, ss. 430-437.

<sup>110</sup> İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, C.11, ss.430-437.

<sup>111</sup> Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 43-44.

<sup>112</sup> Rahman, 55/7.

<sup>113</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Sad. Lütfullah Cebeci vd. 5. Basım, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, C. 7, s. 264.

<sup>114</sup> Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Tâ’rifât*, Trc. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 151.

*etmek, görevini yerine getirmek ve hakkı olanı almaktır. İhsan ise borcundan daha fazlasını vererek, alacağından daha azına razı olmaktır.*”<sup>115</sup>

Toplumda yaşayan bireyler ve belli gruplar arasındaki münasebetlerde denklik, hukuk ve sosyal Adâlet vesilesiyle mümkün olabilir. Adâlet, yaşamın her safhasında bulunması gereken bir olgudur.<sup>116</sup> İslam, adâleti, hükümlerin bütün fertlere karşı aynı oranda ve eşit şartlarda uygulamasını emreder. Hatta bir ibadet gibi görmüştür. Böylece bütün eşitsizlik ortadan yok olacak, bireylerin toplumsal hayatlarında, güvene ve huzura dayalı sağlıklı ilişkiler ortaya çıkacaktır.<sup>117</sup>

Adâlet, insanlara göre değişmeyen, herkese eşit ve dengeli bir şekilde davranmak, tutarlı, ahlakî olarak da tanımlanmaktadır.<sup>118</sup> İnsanların bütün haklarına saygı gösterme, herkese layık olduğu ve hak ettiği ölçüde hakkını verme anlamında kullanılan Adâlet, toplumun hukuk, ahlakî ve temel ilkelerinin bütünüdür. İnsan ayrımı gözetmeksizin, hayatta verilen nimet ve bununla beraber güçlükler karşısında denk olması, çaba ve yeterliliğe sahip olduğu ve hak ettiği ölçüde hakkını alması, adâletin hak ettiği yerini bulması anlamına gelir. Bu doğrultuda İslam Dini adâleti, mülkün temeli ve toplumların geleceğinin en önemli ilkesi olarak belirlemiştir.<sup>119</sup>

Adâlet denilince akla sadece yöneticilerin adâleti gelmemelidir. Çünkü bu durum yöneticilerin özel ve tüzel hak ve hürriyetlerin temini için yeterli olmayabilir. Dolayısıyla bireyin önce kendisine, yaşadığı toplumdaki insanlara, canlılara, tabiata ve çevresine adâletli olması gerekmektedir.<sup>120</sup>

İslam düşünürleri “Adâlet İlkesi” üzerinde çok durmuşlardır. Devlet başkanı veya yöneticilerin, adâletle davranmaları devletin varlığının devamı için gereklidir. Çünkü toplumun ekonomi, siyâsî, sosyal vb. bütün işlerinde adâletle davranmaları, öncelikle kendilerinin sonra da içinde bulundukları toplumun güveni ve huzuru

<sup>115</sup> Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbu'l-Kur'ân*, Mektebetü'n-Nâzir, y.y., 2009, C. 2. ss. 422-423.

<sup>116</sup> Vecdi Akyüz, *Kur'ân'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 112-114.

<sup>117</sup> Ziya Kazıcı, *İslam Kültür ve Medeniyeti*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 116.

<sup>118</sup> M. Kemal Atik, “Güvencemiz Adalet”, *Diyanet Aylık Dergisi*, 1996, S. 71, ss. 44-45.

<sup>119</sup> M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslam Ahlakı*, Nesil Yayınları, İstanbul, 1979, ss. 143,146.

<sup>120</sup> Şükrü Kartepe, *Doğuda ve Batıda İnsan Hakları*, Ankara, TDV Yayınları, 1996, ss. 112-113.

bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla adâletle yönetilen toplumlarda, gayret ve çalışmanın arttığını, devletin güçlendiğini ve devamlılığının sağlandığı görülmüştür.<sup>121</sup>

Adâlet kelimesinin kavramsal çerçevesini özetledikten sonra Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'teki yerini tetkik etmeye çalışacağız.

## 5.2. Kur'ân'da Adâlet

Adâlet kelimesi, Kur'ân ve hadis-i şeriflerde çoğunlukla *denge*, *düzen*, *denklik*, *eşitlik*, *doğru yolu izleme*, *dürüstlük*, *gerçeğe uygun hükmetme*, *tarafsızlık*, *takvaya yönelme*, gibi anlamlara gelmektedir.<sup>122</sup>

Adâlet kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de العدل القسط ve الميزان *el-kıst*, *el-adl* ve *el-mizân* gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Zaman zaman adl kelimesi diğer iki kelimenin yerine de geçmiştir. Şimdi adâletin Kur'ân'da hangi manaları ifade ettiğine değinelim:

1) İnsanın fizyolojik yapısındaki uyum ve düzenli görünümü, adâlet ile ifade edilmiştir.<sup>123</sup> الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوِّكَ فَعَدَلَكَ “O Rabbin ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi.”<sup>124</sup>

2) İnsanın manevi yapısında yer alan denge ve ahenk, adâlet kavramı içerisine giren ahsen-i takvim<sup>125</sup> ve tesviye<sup>126</sup> ifadeleriyle kullanılmıştır.<sup>127</sup>

3) Bir başka Âyette ise<sup>128</sup>, Allah Rasûlü adâleti yerine getirebilmesi, yani elçilik vazifesini layıkıyla yapması, bu konuda insanların arzu ve keyiflerine göre değil de Allah'ın emirlerine uygun bir şekilde olması ve Allah'ın daha önceki kitaplarda belirttiği ebedî gerçeklere inanma şartına bağlanmıştır.<sup>129</sup>

4) Kur'ân'da, İslam toplumunun bir özelliği olan “dengeli orta yollu”<sup>130</sup> olarak ifade edilen Âyette, “*Vasat*” kelimesi için bütün müfessirler “adâlet” kelimesinin

<sup>121</sup> Ziyaeddin Rayyis, *İslam'da Siyasi Düşünce Tarihi*, Çev. İbrahim Sarmış, Nehir Yayınları, İstanbul, 1995, s. 297.

<sup>122</sup> Çağrı, “Adâlet”, *DİA*, C. 1, ss. 341-343.

<sup>123</sup> Çağrı, “Adâlet”, *DİA*, C. 1, ss. 341-343.

<sup>124</sup> İnfitâr, 82/7.

<sup>125</sup> Tin, 95/4.

<sup>126</sup> Şems, 91/7.

<sup>127</sup> Çağrı, “Adâlet”, *DİA*, C. 1, ss.341-343.

<sup>128</sup> Şûra, 42/15.

<sup>129</sup> Çağrı, “Adâlet”, *DİA*, C. 1, ss.341-343.

<sup>130</sup> Bakara, 2/143.

anlamı içerisine girdiğini söylemişlerdir. Buna göre İslam Ahlâkı, toplumda aşırılıktan uzaklığı, düzenli ve ahenkli hayat tarzını öngörmüştür.<sup>131</sup>

Allah Teâlâ, insanı ve kâinatı belli bir düzende, yerli yerinde ve sonuçta bir mizân ile yaratmıştır. Bu nedenle Allah Teâlâ, insanın idârede, hukukta, tüm beşeri ilişkilerinde adâlete göre davranmasını emretmiştir.<sup>132</sup> Bu durum Âyette şöyle ifade edilmektedir:

*“Allah, adâleti, ihsânı, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin fena işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*<sup>133</sup>

Allah Teâlâ bu Âyette, insanın yükümlülükleri ile ilgili farz ve nafile mahiyetindeki ilkeleri bir araya getirmiştir. Ayet, Kur’ân’ı bütün konularda açıklama getiren bir rehber olarak tanıtan, kendisinden önceki ayetin tasdiki mahiyetindedir. Dolayısıyla bu ayetin emrine uyarak her durumda adâletli olan, özveride bulunan, cömert olan, yardım eden kimse aslında ruhunun yükselişi için gerekli iyilikleri yapar ve günahlardan uzak durur.<sup>134</sup>

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerim’de peygamberlerin gönderilme amacını şöyle ifade etmektedir:

*“And olsun biz peygamberlerimizi, apaçık burhanlarla gönderdik, insanların adâleti ayakta tutmaları için beraberlerinde de kitâbı ve mizânı indirdik.”*<sup>135</sup>

İşte Cenabı Allah peygamberlere indirdiği bu apaçık kitapla ve emrettiklerine dayalı, sosyal adâlet düzeninin uygulanmasını istediği bildirilmektedir. Yani insanoğlundan okumayı ve adâlet ölçülerini öğrenmesini, adâlet ve hakkâniyete sımsıkı tutunmasını ve belini doğrultmasını ister.<sup>136</sup>

Kettânî bu ayeti, Hz. Peygamber (sas)’in cezayı hak eden kimselere adâletle muamelede bulunma bahsinde zikretmektedir. Urenîlerle ilgili Enes radiyallahu anh (ö. 93/711-712) şöyle buyurmaktadır:

<sup>131</sup> Çağrıçı, “Adâlet”, *DİA*, C. 1, ss.341-343.

<sup>132</sup> Yusuf Açikel, “Hz. Peygamber’in Sünnet/Hadisleri ve Bazı Yöneticilerin Örnek Uygulamaları Özelinde Adâletin Te’sisine Yönelik Temel Yaklaşımlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ekim 2019, C. 12, S. 66, s. 1250.

<sup>133</sup> Nahl, 16/90.

<sup>134</sup> Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddiîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1981, C. 20, ss.102-107.

<sup>135</sup> Hadid, 57/25.

<sup>136</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 8, s. 177.

*“Ukl veya Ureyne kabîlesinden bazı insanlar geldiler. Medine’nin havası onlara iyi gelmedi. Nebi (sas) sağmal develerin bevl ve sütlerini içmelerini emretti. Onlar da gittiler, sıhhat bulduklarında Rasûlullah’ın çobanını öldürdüler ve develeri alıp götürdüler. Sabah erkenden haber geldi ve peşlerine düştük. Gün yükseldiğinde getirildiler. Hz. Peygamber (sas), el ve ayaklarının kesilmesini emretti, gözlerine mil çekildi ve Harre’ye atıldılar. Su istiyorlardı, kendilerine su verilmiyordu.”<sup>137</sup>*

Akîl’in, Enes radiyallahu anh’dan yaptığı rivâyet şöyle denir:

*“İki tanesi asıldı, ikisinin el ve ayağı kesildi, ikisinin de gözlerine mil çekildi.”* Bu rivâyete göre, cezaların aralarında dağıtılmış olduğu anlaşıyor.<sup>138</sup> Müslim Enes radiyallahu anh’dan şu tahricte bulunur:

*“Nebi (sas), Urenîlerin gözlerine mil çekti. Çünkü onlar da çobanların gözlerine mil çekmişlerdi.”<sup>139</sup>*

Anlaşıyor ki, Allah Rasûlü (sas), yapılan yanlış karşılık olarak kısas yoluyla ceza vermiştir. Kettânî burada, Hafâcî (ö. 1069/1659) ve İbn Abdisselâm Bennâni el-Fâsî (ö. 1214/1799)’nin *eş-Şifâ* şerhlerinden şu bilgileri aktarmıştır:

*“And olsun biz Peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberinde kitap ve Adâlet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda bir güç ve insanlar için yarar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür.”<sup>140</sup>*

Bu ayetle ilgili Utbî (ö. 255/869)’ye, kılıç ile demir, balık ile büyük keleri bir araya getirmeye benzer bir münasebetten öte, nasıl bir anlam ilişkisi olduğu soruldu. Utbî şöyle cevap verdi:

“Hükümdar olan Yüce Allah, Rasûlü (sas)’i kulları arasında emir ve yasaklarını anlatması için göndermiştir. Kulları iki gruptan oluşur. Bir grup akıllı, anlayış sahibi kimseler olup, faaliyetlerini ilahî kitap ve emirleriyle yaparlar. Diğer grup ise cahillerden oluşur. Onlara boyun eğdirmek ise kılıç ve mızrakla korkutarak olur.

<sup>137</sup> Buhâri, “Vudû”, 66.

<sup>138</sup> Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdariyye*, Dâru’l-Erkam, Beyrut, ts., C. 1. ss. 256-257.

<sup>139</sup> Müslim, “Kasâme”, 14.

<sup>140</sup> Hadid, 57/25.

Böylece Âyette, onları avam ve havâssı zapt etmek için gönderildiği açıkça ifade edilmektedir.<sup>141</sup>

Kettânî, Hz. Peygamber (sas)’ın, Câhiliye dönemi adetlerinden olan kan dökme durumunu Mekke’nin fethinden sonra gerçekleşen olay üzerine kaldırdığını bildirmiştir. Şöyle ki; Hz. Peygamber (sas), Halid b. Velid (ö. 21/642)’i Benî Cezîme kabîlesine göndermesi, onun orada kan dökmesi üzerine Allah Rasûlü duyduğu üzüntü üzerine Hz. Ali (ö. 40/661)’yi o kavme, kanlarının diyetini ödemesi için gönderdi. Hz. Ali de o kavme giderek, ödenmemiş ne bir kan bedeli ne de ne bir mal kalmayacak şekilde onlara kanının diyetini ve kendilerinden alınan malları ödedi.<sup>142</sup>

Kur’ân-ı Kerîm’de adâlet konusu, birçok alanda yer almaktadır. Biz burada adâletin geçtiği konuların bazılarını zikredeceğiz. Bunlar da, hüküm ve yargılamada, kişilikte, şahitlik ve evlilik konusundaki adâlettir.

### 5.3. Hüküm Vermede ve Yargılamada Adâlet

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de, insanlar kendi aralarında bir hüküm verirken adâletli bir şekilde hüküm vermelerini emretmiştir. Bu durum Âyette şöyle geçmektedir:

*“Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz ki Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”*<sup>143</sup>

Bu Âyette emaneti ehline vermekle adâletle hükmetmek birlikte emredilmiş ve emanet işi, yönetim işinden öne alınmıştır. Bu durum insanın yaratıcısına, kendisine ve topluma karşı olmak üzere üç çeşit emanete dikkat çeker. İnsanın yaratıcısına karşı olan emanete riâyet etmesi Allah’ın hüküm ve yasalarını uygulamasına ilişkindir. İnsanın kendisine olan emaneti ise dini vecibelerden kendine en hayırlı ve en doğru olanı tercih etmesi, kendisine zarar verecek şeylerden uzak durmasıdır.<sup>144</sup>

Halka karşı olan emanet ise, onların haklarının gözetilmesi, alışverişte aldatmamak, zararlı olmamak, yöneticilerin yönetilenlere karşı adâletli olmasıdır. Yetki

<sup>141</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdariyye*, C. 1, s. 257.

<sup>142</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdariyye*, C. 1, s. 344.

<sup>143</sup> Nisâ 4/58.

<sup>144</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 3, s. 95.

ve iktidar sahibi olan bütün devlet idarecilerinin, en genel anlamı ile emanetleri yerine getirip, adâlet ile karar vererek yönetimi icra etmeleri gerekmektedir.<sup>145</sup>

Bir başka Âyette ise:

*“Yarattıklarımız arasında hakka götüren ve o yolda âdil davranan bir topluluk da vardır.”*<sup>146</sup>

Bu Âyette geçen ümmet kavramı dikkat çekicidir. Buradaki ümmetten maksat, insanları doğruya yönelttiği gibi kendi nefisleri de hak kaygısı taşıyarak adâlete göre davrananlar, düşüncelerinde ve davranışlarında hakkı, adâleti benimseyerek bu ilkeler dâhilinde bütünlük oluşturabilir.<sup>147</sup>

Adâletli bir toplum ise Allah’ın dinine sımsıkı sarılmakla olur. Bu düzeni sağlamanın en önemli göstergesi zulmü kaldırıp adâleti yerine koymaktır. Bu durum Kur’ân’da şu şekilde zikredilmektedir:

*“İşte bunun için sen çağrına devam et ve emr olunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah’ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizimde Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Sizinle bizim aramızda mesele yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O’ nadır.”*<sup>148</sup>

Âyette Hz. Peygamber (sas)’e, insanları doğru dine, tevhide çağırması emredilmektedir. Bu süreçte onların heva ve heveslerine uymayarak sadece emr olduğu yoldan giderek, zalim olan ve başkalarının arzu ve isteği doğrultusunda hareket edilmeyip, Allah’a ortak koşmaktan uzak durup, Allah’ın hükmü ile Allah için herkese adâletle davranması emrediliyor.<sup>149</sup>

Yüce Allah, adâleti ve hakkı gözetmeyi, kendisi ve sevdiği yakınları aleyhinde bile olsa, doğruyu söylemeyi, adâletten ayrılmamayı emretmiştir. Bu durum Kur’ân’da şöyle geçmektedir:

<sup>145</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 3, s. 96-97.

<sup>146</sup> Âraf 7/181.

<sup>147</sup> Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, C. 2, ss. 634-635.

<sup>148</sup> Şûrâ, 42/15.

<sup>149</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 7, ss. 265-266.

*“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun. Adâletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adâletsiz davranmaya itmesin. Adâletli olun, bu takvaya daha uygundur. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*<sup>150</sup>

Bu âyetten, kullara karşı adâletli olmanın neticesinde, Allah’a iyi bir kul olunacağı anlaşılmaktadır. Yani adâletli olmak, Allah’ın korumasına girmek için en yakın araçtır. Fakat adâlet takvanın tâ kendisi değildir.<sup>151</sup>

#### **5.4. Şahitlikte Adâlet**

Allah Teâlâ, taksitli satışlarda şahit tutmayı ve borcu adâletle yazılmasını emretmiştir. Bu durum âyette şöyle geçmektedir:

*“Ey İman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızda bir kâtip bunu adâletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın. Rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılcı zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adâletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adâletli şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır. Onu yazmanızda sizin için hiçbir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınız da şahit tutun. Kâtipte şahitte zarar görmesin. Eğer bunu yaparsanız şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”*<sup>152</sup>

Kettâni bu ayeti, eserinde şahitlik ve sicil kâtipliği başlığında ele almıştır. Bu Âyette adâlet vasfından daha çok şahitlik konusuna dikkat çekmiştir. Burada Tirmîzî (ö. 279/892)’nin bir rivâyetini:

<sup>150</sup> Mâide, 5/8.

<sup>151</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 3, ss. 280-281.

<sup>152</sup> Bakara, 2/282.

*“Adâ b. Hevze bana “Rasûlullah (sas)’in benim için yazdırdığı bir belgeyi sana okuyayım mı? dedi, ben de evet dedim. Bana şu belgeyi çıkardı: “Bu, Adâ b. Hâlid’in Allah Rasûlü Muhammed (sas)’den satın aldığı şeylere dair bir belgedir. Ondan bir erkek veya kadın köle satın almıştır. Ayıp, kötü özellik ve hile olmaksızın.(Müslümanın Müslümana satışı olarak)”<sup>153</sup> şöyle özetlemektedir:*

*“Hadisten anlaşıldığına göre; belgelerde, müşteri olması halinde daha aşağı durumda olanın adıyla başlanacaktır. Rasûlullah (sas)’in, bu belgeyi yazması, insanlara öğretmek amacıyla. Zorunlu olmayan bu durum hoş karşılanan bir davranıştır.”<sup>154</sup>*

Kur’ân’da gerek yönetim, gerek tanıklık ve gerekse herhangi bir konuda bir söz söylendiği zaman hakkı ve doğruyu söylememiz gerekir. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir:

*“Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adâletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınızın hakkında bile olsa adâletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah bunları size emretti.”<sup>155</sup>*

Bu âyette Yüce Allah; insanların haramdan kaçınmayıp, Allah’a şirk koştan, ana-babaya eziyet eden, çocuklarının canına kıyan, zina eden, haksız yere adam öldüren, yetim hakkı yiyen, ölçüde ve tartıda hile yapan, ötekinin haklarını çiğneyen söz söylediği zaman adâlet ve doğruluktan ayrılan, Allah’a verdiği sözü tutmayan, Peygamber yolundan gitmeyip çeşitli yollara saparak tevhitte ayrılan kimselerin perişan olacağını ifade etmiştir.<sup>156</sup>

### 5.5. Evlilikte Adâlet

Nikâh emri, Kur’ân-ı Kerîm’de eşler arasında adâletin gözetilmesi şartına bağlanmıştır. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir:

*“Yetimlerin hakkına riâyet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın*

<sup>153</sup> Tirmizî, “Buyû”, 8.

<sup>154</sup> el-Kettânî, *et-Terâtîbu’l-İdariyye*, C. 1, s. 231.

<sup>155</sup> En’âm, 6/152.

<sup>156</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 4, ss. 139-141.

veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin, bu adâletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”<sup>157</sup>

Elmalılı, bu ayetin tefsirinde şu hadisi aktarır: Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) radiyallahu anh demiştir ki: Ben Hz. Aişe (ö. 58/678) radiyallahu anhâ’dan bu ayetin anlamını sordum. Dedi ki:

“Ey yeğenim, bu ayet o yetim kızlardır ki velisinin velayetinde bulunur ve malda da ortaklırlar. Malı ve güzelliği velisinin hoşuna gider, mehri konusunda adâleti gözetmeyerek kendisiyle evlenmek ister, başkalarının vereceği mehir kadar mehir de vermez. Bu âyette o gibi velilerin hak ve adâleti gözetleyip mehirlerini özellikle en yüksek miktarına gelmedikçe gözetimi altında bulunan yetim kızları kendilerine nikâh etmeleri yasaklandı ve hoşlarına giden diğer kadınlarla evlenmeleri âyette bildirildi.”<sup>158</sup>

Kur’ân’da, adâletin sağlanmasının zorunluluğu ifade edilmiştir. Özellikle eşler arasında bunun gözetilmesi oldukça güçtür. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir:

“Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz. Bari birine büsbütün kapılıp ta diğerine askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah’a itâatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet sahibidir.”<sup>159</sup>

Kadınlar arasını eşit tutmaya, sevgide denklik üzere âdil davranmaya çalışılsa da, buna güç yetirmek oldukça zordur. Yani hepsini aynı seviyede aynı derecede sevmek mümkün değildir.<sup>160</sup>

## 5.6. Kişilikte Adâlet

Kur’ân’da adâlet kelimesi birçok konuyu kapsamaktadır. Hükümde, yargıda, şahitlikte ve evlilikte olduğu gibi bir insanın adâletli olması onun kişiliğine de sirâyet eder. Nitekim bir âyette şöyle ifade edilmektedir:

“Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu – Kâbe’ye ulaştırılacak, bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adâlet sahibi iki kişi takdir

<sup>157</sup> Nisâ, 4/3.

<sup>158</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 3, s. 23.

<sup>159</sup> Nisâ, 4/129.

<sup>160</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 3, s. 187.

eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefarete öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişini affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.”<sup>161</sup>

Bir başka Âyette ise; boşanma durumunda olan çiftlerin bekleme sürelerinden sonra hâlâ boşanmakta kararlı iseler bunun için adâlet sahibi iki erkeğin şahitliğine ihtiyaç vardır. Bu durum şöyle zikredilir:

“Sürelerinin sonuna geldiğinde onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın. İçinizden adâletli iki kişi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah’a ve ahiret gününe inanlara öğütlenen budur. Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir.”<sup>162</sup>

Bu ayrılığa tanıklık yapmak için Müslümanlardan adâlet sahibi, doğruyu söyleyen, dürüst en az iki erkeğin tanık olması lazım ki, herhangi bir suçlama altında kalmayıp veya tartışmaya yer kalmaması için tanıklık edebilsinler.<sup>163</sup>

### 5.7. Hz. Peygamber (sas)’in İdâresi ve Adâlet

Kur’ân’da birçok âyette açıklandığı üzere, Hz. Muhammed (sas), hayatının tamamını dengeli ve istikamet üzere yaşamıştır. Yüce dinimiz adâlete vermiş olduğu önemi Allah Rasûlü (sas), sünnetinde bunu göstermiştir. İnsan ilişkilerinde hiçbir ayırım gözetmemeyi, adamına göre muamelede bulunmamayı, adâleti temsil edecek bütün insanların haklarını korumayı ve hukukun üstünlüğüne bağlı bir yönetimin kurulmasını amaç edinmiştir.

Kur’ân’ın ilk muhâtabı ve tüm insanlığa rehberlik eden Allah Rasûlü, “hakemlik yaptığınızda âdil olun”<sup>164</sup> hadisi ile ifade edilen her hükümde, başvurulması gereken ilk şartın adâlet olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sas), yöneticilere adâletli olma hususunda çokça tavsiyelerde bulunmuştur. Böylece bir devletin adâletli

<sup>161</sup> Mâide, 5/95.

<sup>162</sup> Talak, 65/2.

<sup>163</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 8, ss. 432-433.

<sup>164</sup> Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, Dârü’l-Haremeyn, Kâhire, 1995, C. 6, ss. 40-41.

olması toplumun her kesimini etkilemektedir. Devleti idâre edenlerle yönetilenler arasında güvene dayalı güçlü bir bağ kurulmaktadır.<sup>165</sup>

Bu konuda Allah Rasûlü (sas) şöyle emretmiştir:

*“Devlet idaresi en büyük hâmidir. Haksızlıklarla onun aracılığıyla mücadele edilir ve onun aracılığıyla korunur. Şöyle ki bu otoriteyi kullananlar, Allah’tan sakınmayı emreder ve adâletle hükmetmeyi emrederlerse, bu davranışlarından sevap kazanırlar. Bunun tersine davranırlarsa cezasını çekerler.”*<sup>166</sup>

Hiz. Peygamber (sas), adâletli bir yönetici için, Allah Teâlâ’nın emrettiği yönetim şeklinin dünyada olumlu sonuçlar meydana getireceğini bildirmiştir.<sup>167</sup> Nitekim bunu sağlayan idareciler, Hiz. Peygamber (sas)’in hadisi şerifinde değer kazanmışlardır:

*“Yedi sınıf insan vardır ki; Allah celle celâluhu onları kendi gölgesinden başka gölgenin olmadığı günde bizzat kendi gölgesinde gölgelendirecektir (himaye edecektir): Âdil yöneticiler, ...”*<sup>168</sup>

Hesap gününde ise Allah Teâlâ’nın en çok kızdığı kişiler ise, çetin gazaba uğrayacak zulmeden yöneticiler olacaktır.<sup>169</sup>

Yüce Allah, adâleti gözetmesi konusunda Hiz. Peygamber (sas)’i uyararak şöyle söyler:

*“...Hüküm verdiğinde aralarında adâletle hükmet. Zira Allah âdil olanları sever.”*<sup>170</sup>

Allah’ın bir emri olan bu durum bir başka âyette şöyle ifade edilmiştir:

*“Allah emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adâleti yerine getirmenizi emreder.”*<sup>171</sup>

<sup>165</sup> Veli Atmaca, “Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler I (Siyâset ve Siyâsetnâmeler Hakkında Genel Bilgiler)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2000, S. 5, ss. 363-365; Veli Atmaca, “Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler III (Ebû’n-Necîb’in en-Nehcû’l- Meslûkun’da Yönetilenlerle İlgili Rivâyetler)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2003, S. 8, ss. 46-48.

<sup>166</sup> Buhârî, “Cihâd”, 110; Müslim, “İmâre”, 43.

<sup>167</sup> Açıkel, “Hz. Peygamber’in Sünnet/Hadisleri ve Bazı Yöneticilerin Örnek Uygulamaları Özelinde Adâletin Te’sisine Yönelik Temel Yaklaşımlar”, s. 1251.

<sup>168</sup> Buhârî, “Ezân”, 36; “Zekat”, 16; Müslim, “Zekat”, 11.

<sup>169</sup> Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Ahmed eş- Şeybânî Mervezi, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, C. 3, s. 23.

<sup>170</sup> Mâide, 5/42.

Bu ayetin devlet yöneticileri hakkında indiğine dair rivayetler vardır. Sebeb-i nüzulü ise şöyledir: Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber (sas) Mekke'ye geldiği zaman Beytullah'ın anahtarı ile görevli bulunan Osman b. Talha b. Abdiddar (ö. 42/662 [?]) kapıyı kilitlemiş, anahtarını Hz. Peygamber'e vermekten kaçınıp, "Allah'ın Rasûlü olduğunu bilseydim vermemelik etmezdim" demiş. Hz. Ali'de derhal Osman b. Talha'yı yakalamış, kolunu bükmüş anahtarı alıp Beytullah'ın kapısını açmış ve Rasûlullah orada iki rekat namaz kılmıştır. Çıktığında amcası Hz. Abbas (ö. 32/653) anahtarın kendisine ve eskiden elinde bulunan zemzem suyunu dağıtma görevi ile beraber anahtardan sorumlu olma görevini istedi. Bu olayın üzerine Nisa Sûresi 58. âyet nâzil oldu. Akabinde Allah Rasûlü de anahtarları Osman b. Talha'ya geri teslim ederek kendisinden özür dilemesini Hz Ali'ye emretti. Hz. Ali'de özür dileyince, Osman b. Talha; "Zorladın ve eziyet ettin, sonra geldin özür diliyorsun" dedi. Hz. Ali de senin üzerine Yüce Allah âyet indirdi deyince Osman b. Talha orada Müslüman oldu.<sup>172</sup>

Allah Râsûlü (sas) âdil yöneticilerin duasının makbul olduğuna dair şu rivayeti buyurmuştur:

*"Üç kişi var ki duaları geri çevrilmez. Âdil yönetici, orucunu açmak üzere olan oruçlu, bir de mazlumun duası."*<sup>173</sup>

H. Peygamber (sas), ashaptan adâleti dillerde olan kimseyi "*Sîretü'l-Umereyn*" olarak isimlendirmiştir. Sîretü'l-Umereyn'den kastedilen sahabe, Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh ve Hz.Ömer radiyallahu anh'dır. Çünkü Allah Rasûlü (sas)'den sonra yönetime onlar gibisi gelmemiştir. Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705), Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634) radiyallahu anh ve Hz. Ömer (ö. 73/693) radiyallahu anh'ın adâletli yönetimi ile ilgili şöyle demiştir:

*"Ey tebaa topluluğu, bize insafla davranın, bizden Hz. Ebu Bekir radiyallahu anh ve Hz. Ömer radiyallahu anh'ın sîretini istiyor, fakat ne bizde ne kendinizde sevgili Ebu Bekir ve Ömer'in sîretini göremiyorsunuz."*<sup>174</sup>

<sup>171</sup> Nisa, 4/58.

<sup>172</sup> Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 3, ss. 96-97.

<sup>173</sup> Tirmizî, "Cennetin Sıfatı", 2; İbn Mâce, "Sıyam", 48.

<sup>174</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdariyye*, C. 2, s. 249.

Hız. Peygamber (sas), adâletsizliğin, toplumlardaki çöküş nedeni olarak görmüş ve bu duruma şiddetle karşı çıkmıştır. Bu çöküşün başlıca nedeni ise insan kayırmadır.<sup>175</sup> İnsan kayırmacılığı ile ilgili olarak Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur:

*“Sizden önceki toplumlarda aristokratlar ve hatırı sayılı kişiler, hırsızlık ve cezayı gerektirecek herhangi bir suç işlediklerinde af edilir, zayıf ve güçsüzler bir suç işlediğinde, yasalar uygulanırdı. Bu onların helak sebebi olmuştur.”*<sup>176</sup>

Allah Rasûlü (sas), insanlar arasında hiçbir ayırım yapmaz ve tüm insanlara karşı vereceği kararlarda Allah’ın emrine uygun hareket ederdi. Kendi ailesi ve yakınlarına karşı hiçbir ayırım yapmayıp herkese âdil davranırdı. Bu duruma örnek teşkil eden bir hadisinde;

*“Allah’â yemin ederek, kızı Fatıma’nın dahi hırsızlık yapması durumunda onun da elini keseceğini”*<sup>177</sup> söylemiştir.

Hız. Peygamber (sas)’ın, veda haccında söylediği bir sözde, aslında hiçbir insanın birbirine karşı bir üstünlüğünün olmadığını Allah katında herkesin eşit olduğunu ifade etmesi adâlet ilkesine yöneliktir. Nitekim bir rivâyet şu şekilde geçmektedir:

*“Ey İnsanlar! Şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Arab’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab’a, beyaz tenlinin siyaha, siyah tenlinin beyaza bir üstünlüğü yoktur.”*<sup>178</sup> *“Allah, sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat kalplerinize ve amellerinize bakar. Kalbini göstererek, “takva şuradadır” diyerek üç defa tekrar etmiştir...”*<sup>179</sup>

İslamiyet öncesinde Arapların, Yahudilerin ve Farşlıların, kendilerini üstün gören ve insanlar arasında adâletle muameleye engel olan anlayış ve uygulamalarının yanlış olacağına en büyük delil yukarıda zikredilen rivayettir. Bu da insanlar arasında adâletin olması bakımından son derece önemlidir.<sup>180</sup>

<sup>175</sup> Ali Akyüz, *Yaşayan Kur’ân Hz. Peygamber*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s.157.

<sup>176</sup> Müslim, “Hudud”, 8; İbn Mâce, “Hudud”, 8.

<sup>177</sup> Buhârî, “Ashâbün-Nebi”, 18; “Hudud”, 16; Müslim, “Hudud”, 11; Ebû Musâ b. İisâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000, “Hudud”, 6.

<sup>178</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. 5, s. 411.

<sup>179</sup> Müslim, “Birr”, 33; Tirmizî, “Birr”, 18.

<sup>180</sup> Muammer Bayraktutar, ‘Arab’ın Arap olmayana Takva Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur’ Hadisinin Hz. Peygamber’e İsnâdına Yönelik Fazlur Rahman’ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Mitolojileri Araştırma Dergisi*, 2012, C. 9, S. 1, ss. 65-71.

Adâlet, İslam'ın hak ile beraber gözetilen insani bir değeridir. Çünkü adâlet, ferdî, ailevî, toplumsal ve siyasal hayatın merkezi konumundadır. Adâlet, hak ve eşitlik esasları üzerine inşa edilen bir toplum, bütün insanları mutlu eder. Adâletle karar verildiğini bilen toplum, işlerin yürümesi için aracıya başvurmadan gönül huzuru ile işlerine devam ederler.<sup>181</sup>

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Hz. Peygamber (sas), Yüce Allah'ın emri olan adâlete sıkı sıkı bağlılığını yaşamındaki örnekliğiyle göstermiştir. İnsanları her zaman adâlete çağırmış ve adâletten, hak yoldan ayrılmamaları için öğütlerde bulunmuştur. Adâletli olmak, bireyin ahlâkını, kişiliğini, nefsinin doğruluğunu gösterir.

## 6. İTÂAT İLKESİ

Bu bölümde Hz. Peygamber'in yönetim ilkelerinden bir diğeri olan itâat kavramının önce sözlük ve terim anlamını daha sonra Kur'ân'da nasıl geçtiğini ifade edeceğiz. Ardından Hz. Peygamber'in itâat konusunda, Kettâni'nin eserinde hangi başlıklar altında ve nasıl değinildiğine dair edindiğimiz bilgileri aktarmaya çalışacağız. Bu konu bağlamında itâat kavramıyla ilgili ayetler incelenecektir.

### 6.1. İtâat Kelimesinin Lügat ve Istılah Anlamı

Arapça bir kelime olan itâat kelimesi *boyun eğme* anlamına gelmektedir. Ta-ve-a ط-و-ع kökünden türemiştir. İstılahta “*emredileni yerine getirmek, baş eğmek, söz dinlemek*” anlamına gelen tav' kelimesi itâat kelimesi ile aynı anlama gelmektedir. Tâat kelimesi masdardır ve itâat gibi kullanılmaktadır. İtâat kelimesinin zıddı ise “kerh” كره kelimesidir. “*İstemededen yapma, zorlama*” gibi anlamlara gelir. İtâat kelimesindeki hemzenin kesra ile okunması *münkâd olmak* yani *inkiyad eden, boyun eğen, muti olan,*

<sup>181</sup> Komisyon, *Hadislerle İslam*, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, C. 4, s. 415.

*itâat eden* anlamına gelir.<sup>182</sup> İtâat kelimesinin Türkçe sözlükteki karşılığı ise “söz dinleme, emre uyma, alınan emre göre davranma, inkıyâd^, muti’ ve tâbi olma” dır.<sup>183</sup>

اطاع /etâa fiili de طاع /tâa ile aynı anlama gelmektedir. Bu fiillerden ilkinin ism-i fâili مطيع *mutîun* şeklinde gelirken ikincisinin ism-i fâili طاع *tâiun* veya طاع *tâin* şeklinde gelir. Ayrıca kelimenin çoğulu طوع /tâvvea’ olup “gönüllü olarak itâat edenler” anlamına gelir.<sup>184</sup>

İtâat kelimesinin lügat anlamlarını incelerken ortaya çıkan mana salt olarak kullanıldığı vakit genel bir anlam ifade eder. Bir nevi herhangi bir şeye itâat etmek anlamına gelir. Bu sebeple kelime, “Allah’a itâat”, “peygambere itâat” gibi kendisine izafe edilebilecek sözcüklerde netlik kazanabilir. Allah’a itâat dediğimiz zaman kelimenin mutlak anlamından çıkıp husûsî bir anlama bürünmüş olur. İtâat Allah için söz konusu olduğunda iman etmek, tapınmak, teslim olmak, ibadet etmek, tazim etmek, saygı göstermek, zatına ve emrine boyun eğmek kitabı ile amel etmek gibi anlamları ifade eder. Aynı şekilde Peygambere itâat söz konusu olduğunda ise sünnetine ve Kur’ân’a uymak, her türlü saygıyı göstererek tâzim ve cömertlikte bulunma anlamına gelir. Ulü’l-Emre itâat ise; ast-üst ilişkisi çerçevesinde karşılıklı hak ve sorumluluklar gereğince ulü’l-emrin emir ve uyarılarına uymak, bağlılık ve saygıda kusur etmemek, karşılıklı haklara özen göstermek gibi anlamlara gelir. Ana-babaya itâat ise her türlü iyi muameleyi kapsar. Evladın anne-babasına öf bile demeyecek kadar iyi davranma konusunda hassasiyet göstermesini ifade eder.<sup>185</sup>

İtâat kelimesinin terim anlamı ise *Allah’ın emir ve yasaklarına boyun eğmek, onları kabullenmektir*. İtâat, kulun Rabbi’ne karşı takınması gereken tavır en iyi şekilde açıklayan kavramdır.<sup>186</sup>

<sup>182</sup> İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 10, s. 110; Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el- Okyânûsü’l-Bâsit fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît (Kâmûsü’l- Muhît Tercümesi)*, Çev. Mütercim Âsım Efendi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, C. 4 s. 3340; Ömer Mahir Alper, “İtâat”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, C. 23, ss. 444-445; Râgıb el- İsfâhânî, *el- Müfredât fî Garîbu’l- Kur’ân*, C. 1, s. 404.

<sup>183</sup> İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 586; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 14. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 1997, s. 467.

<sup>184</sup> İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 10, s. 110.

<sup>185</sup> Cemal Ağırman, “Sünnette İtâat”, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s. 19.

<sup>186</sup> Hüseyin Kerim Ece, *İslam’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 322.

İtâat etmek, itâat edilenin karşısında sessiz bir şekilde, boynu bükük ve tepkisiz olarak durmak gibi anlamlara da gelmektedir.<sup>187</sup>

Boyun eğme anlamına gelen itâat kelimesi, Allah ve peygambere itâat etmek, bunun fiziki olarak bir boyun eğmek olmadığı anlaşılmalıdır. Buradaki boyun eğmekten maksat, itâat edilmesi gereken emir ve kurallara karşı gönüllü olarak onu kabul etmek ve gerekli ihtimamı göstermektir.<sup>188</sup>

Netice itibarıyla diyebiliriz ki; itâat kelimesinin terim anlamı; Allah ve Rasûlû (sas)’ın emir ve yasaklarına boyun eğip, onları kabul etmek ve uymaktır.

## 6.2. Kur’ân’da İtâat

Kur’ân’da itâat kavramı doğrudan geçmemektedir. Fakat tâat ismi üç yerde geçmektedir.<sup>189</sup> Bunların dışında isim olarak yedi yerde, fiil kalıplarıyla birlikte toplam itâat kavramı seksen beş âyette geçmektedir. İtâat kavramıyla aynı kökten olan “güç yetirmek” anlamına gelen *istitâat* kelimesi kırk iki âyette geçmektedir. Kur’ân’da aynı zamanda yakın anlamlı olan din, İslam, sem’, birr ve teba’ gibi ifadeler, itâatin vahyi bildirimin temel kavramlarından biri olduğunu göstermektedir.<sup>190</sup>

Kur’ân’da itâat edilmesi gerekenleri üç grupta toplamıştır. Nisa Sûresi 59. âyette şu şekilde zikredilmektedir:

*“Ey iman edenler! Allah’a itâat edin, peygambere itâat edin, sizden olan ülü’l emre de. Eğer bir husuta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve peygambere götürün. Bu elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de güzeldir.”*

Âyette anlaşıldığı üzere Allah’a, peygambere ve ülü’l-emre itâat edilmesi gerekmektedir. Bunların dışında *ihsân* ve *birr* kelimeleriyle ifade edilen ayetlerde ana-babaya da itâatin gerekliliği olduğu belirtilmektedir.<sup>191</sup>

İtâat kelimesi sadece emir kipi ile değil itâat eden veya etmeyenlerin durumları hakkında olacakları bildiren değişik zaman ekleri ile de zikredilmiştir. Bu ayetler genel bir değerlendirme yapıldığı zaman şöyle bir ifade çıkmaktadır: İtâat emri uyulması

<sup>187</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 3, s. 118.

<sup>188</sup> Ağırman, *Sünnette İtaât*, s. 20.

<sup>189</sup> Nisa, 4/81; Nur, 24/53; Muhammed, 47/21.

<sup>190</sup> Alper, “İtâat”, *DİA*, C. 23, ss.444-445.

<sup>191</sup> İsrâ, 17/23; Meryem, 19/ 14,32.

gereken bir emirden<sup>192</sup>, kaçınılması gereken bir yasaktan<sup>193</sup> ve bir de emir ve nehiy bir arada verildikten sonra<sup>194</sup> yer almaktadır.<sup>195</sup>

Nisa 59. âyette hem Allah’a hem de Rasûlüne itâati birlikte zikredilmesi, Hz. Peygamber (sas)’in bağımsızlığına işaret için tekrarlanmıştır. Şöyle ki Kettânî, bu ayeti halifelik ve vezirlik bölümünde zikretmiştir. Emevi bir emir, tâbiinden bir zâta “...ve sizden olan emir sahiplerine itâat edin.”<sup>196</sup> ayetini zikrederek “Allah bana itâat etmenizi emretmiyor mu? dediğinde tabiinden olan kişi şöyle cevap vermiştir: “....Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah ve Rasûlün’e götürün”<sup>197</sup> bir önceki ayetin devamını zikrederek: “Hakka muhalefet ettiğinizde Allah size itâati kaldırmamış mıdır? diye cevap vermiştir.”<sup>198</sup>

Yüce Allah âyette, Rasûlullah’a itâatten söz ederken “itâat edin” fiilini Rasûlullah (sas)’in bağımsızlığına işaret etmek için tekrarlamıştır. Fakat emir sahiplerinden söz edilirken, bunlardan itâati gerekmeyenlerin bulunabileceğine işaret olarak fiil tekrarlanmamıştır. Şöyle ki, ayetin “eğer bir hususta anlaşamazsanız” ifadesiyle, emirlerin hakka göre davranmamaları sonucunda, kendilerine itâat edilmemesi anlamına gelmektedir. Görüş ayrılığına düşülen durumları Allah ve Rasûlü (sas)’e götürülmesi gerektiği anlamı çıkmaktadır.<sup>199</sup>

Kur’ân’da itâat kelimesiyle aynı anlamı taşıyan “ittiba”<sup>200</sup> kelimesi de zikredilmektedir. Onun anlamı ise; *uymak, peşinden gitmek, tabi olmak* anlamlarına gelir.<sup>201</sup>

İtâat kavramının yakın anlamı olarak Kur’ân’da şu kelimeler de zikredilmektedir: *İslam, Din, ibadet, iman, huşû, i’tisam, birr, kunut ve iktidâ*’dır. Karşıt

<sup>192</sup> Nisa, 4/58-59.

<sup>193</sup> Âli İmrân, 3/ 130,132; Mâide, 5/ 90,92.

<sup>194</sup> Mâide, 5/88, 90, 92.

<sup>195</sup> Ağırman, *Sünnette İtaât*, ss. 80-81.

<sup>196</sup> Nisa, 4/59.

<sup>197</sup> Nisa, 4/59.

<sup>198</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, Dârul-Erkâm, Beyrut-Lübnan, 1961, C. 1, s. 87.

<sup>199</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, C. 1, ss.87-88.

<sup>200</sup> Bakara, 2/178; Nisa, 4/157.

<sup>201</sup> Abdullah Turhan, *Cahiliyede Yönetim*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2020, s. 226.

anlamı olarak da şu ifadeler kullanılmaktadır: *İsyân, kibr, tekebbür, istikbâr, tekzîb, şikâk, i'râd*'dir.<sup>202</sup>

Kur'ân-ı Kerîm kimlere itâat edilip edilmeyeceğini ve itâatsizliğin ne gibi sonuçlar doğurduğunu bize bildirmiştir. Öncelikle Kur'ân-ı Kerîm kimlere itâat edilmesi gerektiğini emrediyor bunu inceleyelim.

### 6.2.1. Allah'a İtâat

Yüce Allah, kendisine kayıtsız, şartsız itâat edilmeye en layık olan varlıktır. Allah'a itâat etmek, kulluğun bir gereğidir. İnsanın bağlılığı ve itâatinin, kulluk ile Allah'a itâat arasındaki bağı öyle kuvvetli olmalıdır ki, insan bununla Allah'ın yüklediği emanetin bilincine ulaşmalıdır.<sup>203</sup>

Allah'a itâatin temelinde, Allah'a olan iman duygusu yer alır. İman duygusunun en belirgin özelliği ise, tam teslimiyet, güven ve emniyete dayalı, bilgi temelli bir kabul ile Hakk'a boyun eğmektir.<sup>204</sup> İman “iz ‘anla tasdik” demektir. Buna göre herhangi bir sözü veya önermeyi gönülden benimseyerek tasdik etmektir.<sup>205</sup>

“Şu halde ne kadar gücünüz yetiyorsa Allah'a karşı o kadar sorumlu davranın, hem O'nu dinleyin hem O'na itâat edin!”<sup>206</sup>

Buradaki Allah'a olan itâatten maksat, iman ve ibadetleri kapsayan hususlara olan itâattir. Çünkü Allah'a itâat ulaşılabilecek en yüce makamdır.

### 6.2.2. Peygamberlere İtâat

Yüce Allah, peygamberleri kendisine itâat edilmesi için göndermiştir. Bu durum âyette şöyle zikredilmektedir:

“Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itâat edilmesi için gönderdik...”<sup>207</sup>

<sup>202</sup> Sebahattin Turan, “Kur'ân'da İtâat Kavramı”, Uludağ Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006, s. 14.

<sup>203</sup> Seyyid Ebu'l-Âla el-Mevdûdi, *İslami Kavramlar*, Trc. Süleyman Akyüz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1986, ss. 26-27.

<sup>204</sup> İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveyni, *Kitâbü'l-İrşâd*, Trc. Ahmet Bülent Baloğlu vd., TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 319.

<sup>205</sup> Hüseyin Atay, *Kur'ân'a Göre Araştırmalar V*, Semih Ofset, Ankara, 1995, s. 68.

<sup>206</sup> Teğâbün, 64/16.

Peygamberler verdikleri emirleri, Allah'tan alarak verirler. Bu yüzden de peygamberlere itâat, Allah'a itâat demektir. Peygamberlere yapılan isyan ise Allah'a yapılan isyan demektir.<sup>208</sup> Dolayısıyla bazı ayetlerde itâatin, hem Allah'a hem peygambere yapılması birlikte zikredilmiştir.

*“Rasûlullah'a itâat eden Allah'a itâat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik.”*<sup>209</sup>

Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'a itâat ile elçisine olan itâat özdeş kılınmıştır.<sup>210</sup> Âyetlerde geçen Allah Rasûlü'ne itâat ifadelerinden maksat, Hz. Peygamber'in sünnetine uymanın vâcibiyetine delâlet etmektedir.

### 6.2.3. Ulu'l-Emr'e İtâat

Ulu'l-emr, “emir verme salahiyeti taşıyan, emir sahibleri ve bu konumda olanlar yani âmirler” anlamına gelir. Bu kişiler belirli makam sahibi oldukları, iman ve düşünce bakımından Müslümanlardan seçilip görevlendirildikleri, meşru emirlerinde bu kişilere itâat etmek, Allah'ın emri ve dinin gereğini yerine getirmek olarak anlaşılmaktadır.<sup>211</sup>

Kur'ân-ı Kerim, Allah'a, Rasûlüne itâatten sonra ulu'l-emre de itâat etmeyi emretmektedir. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir:

*“Ey iman edenler! Allah'a itâat edin, Peygamber'e itâat edin, sizden olan ulu'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”*<sup>212</sup>

Ebû Suud Efendi, tefsirinde âyette zikredilen ulul'emrden maksadın Hulefâ-i Râşidîn ile onların yolundan giden hakka bağlı hükümdarlar ve âdil âmirler olduğunu bildirmektedir. Zalim hükümdarların ise, Allah ve Rasûlullah'tan sonra kendilerine itâat edilmesi hususunda uzak olduğunu söylemektedir. Diğer bir görüşe göre ise;

<sup>207</sup> Nisa, 4/64.

<sup>208</sup> İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., C. 2, s. 231.

<sup>209</sup> Nisa, 4/80.

<sup>210</sup> Nûr, 24/52; Nisa, 4/ 59,65; Ahzab, 33/36.

<sup>211</sup> Komisyon, *Kur'ân Yolu Tefsiri*, C. 2, ss. 86-89.

<sup>212</sup> Nisa, 4/59.

Müslümanlardan olan ulu'l emr, şeriat hükümlerini bilen kimselerdir.<sup>213</sup> Nitekim bu durum âyette şöyle zikredilmektedir:

“.....Halbu ki, onu Rasûlullah'a ve aralarından yetki sahibi olan kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anarlardı.....”<sup>214</sup>

Neseî (ö. 710/1310) bu ayetin tefsirini şöyle izah etmektedir:

“Bazı kimseler, Allah Rasûlü (sas)'den ve yetkili kıldığı kimseden, düşmanlara üstünlük kazanacağını, güven içinde olduklarını, emin oldukları veya düşmana karşı bir korku ve endişelerinin bulunduğunu öğrenirler ve bu manada bir kanaate sahip olurlardı. Daha sonra bu öğrendiklerini çevrelerine yayarlardı. Dolayısıyla çevrede dolaşan haber haliyle düşmana da ulaşırdı. Bunun sonucunda Müslümanlar arasında bir takım olumsuz durumlara neden oluyordu. Eğer bunu böyle yapmayıp, doğrudan Hz. Peygamber (sas) veya yetkili kılınan kimselere götürselerdi, işlerin sonuç olarak nereye varacağını işin ehli olan kimseler bunu mutlaka bilirlerdi. Ne yapılması gerektiğini, nasıl tedbir alınması icab ettiğini bilen ehil kimseler gereğini yaparlardı.”<sup>215</sup>

Sonuç olarak Kur'ân'da itâatin, Allah Teâla'ya, Peygamberlerine ve yöneticilere olacak şekilde yapılması gerektiği emredilmektedir. Yüce Allah mutlak güç ve kudret sahibidir. O'na itâat etmek iman esaslarının bir gereğidir. Peygamberler Allah'ın insanlara gönderdiği elçilerdir. Onların emir ve yasaklarına itâat etmek Allah'a itâat etmek demektir.

### 6.3. Sünnet'te İtâat

Allah'ın göndermiş olduğu bütün peygamberler, Allah'a itâatin gerçekleşmesi konusunda önemli bir konuma sahiptirler. Çünkü Allah, gerek varlık âlemindeki makamı gerekse hükmü gereği, mesajını insanlara iletmede peygamberlere elçilik görevini vermiştir. Allah'ın insanlar arasından seçtiği bu elçiler peygamberlerdir.

<sup>213</sup> Ebu's-Suud Muhammed el-İmâdi Muhammed b. Muhammed b. Mustafa (Ebussuûd Efendi), *İrşâd-u Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, ts., C. 2, ss. 333-335.

<sup>214</sup> Nisa, 4/83.

<sup>215</sup> Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medârik'il-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Mektebetü'n-Nâzir, y.y., 2013, ss. 238-240.

Allah Teâlâ'nın, kendisine itaât edilmesi için ilâhî emrin muhâtabı olan insana ulaşmasının önemi kadar, peygamberlere duyulan ihtiyaç da bir o kadar önem arz etmektedir. Bu durum karşısında itaât, peygamberlerin konumunun da ne kadar vazgeçilmez olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.<sup>216</sup>

Rivâyete göre, “*Resülüm! De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin...*”<sup>217</sup> âyeti nâzil olduğunda münafık olan Abdullah b. Ubeyy (ö. 9/631): “Bakınız Muhammed kendine itaâtı, Allah Teâla'ya itaâtle bir tutuyor ve bize Hristiyanların İsa'ya olan muhabbetleri gibi kendisini sevmemizi emrediyor” dedi.<sup>218</sup> Bunun üzerine, De ki, “*Allah'a ve Resûlüne itat ediniz*”<sup>219</sup> ayeti indirildi. Böylece Hz. Peygamber (sas)'e itaâtın caiz ve farz olduğu, tevhide münâfî olmadığı, Peygambere itaâtın Allah'ın emri ve izniyle meşru kılındığı,<sup>220</sup> bu itaâtın “Allah gibi itaât” inancını taşıyarak değil, Allah için ve Allah'ın emrine uygun olması gerektiği<sup>221</sup> açıkça bildirilmiştir.

Hz. Peygamber (sas)'e itâat konusu, Kur'ân'ın;

“*Peygamber size neyi verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa derhal onu terkedin*”<sup>222</sup> ayeti ile “*sizi bir şeyden nehy ettiğim zaman ondan sakınınız, size bir şey emrettiğim zaman da ondan gücünüz yettiği kadarını yapınız*”<sup>223</sup> hadisi ile açıkça ifade edilmiştir.

Netice itibariyle, Peygamber'e itâat etmek, onun peygamberliğini tasdik edip, tebliğ ve beyan ettiği her şeyde, Peygamber'e uymak demektir. Çünkü Hz. Peygamber (sas)'in söz ve filleri vahye dayanmaktadır.

Hz. Peygamber (sas)'e saygı göstermek, onun emirlerine uymak, üzecek her bir durumdan kaçınmak itâatin bir parçasıdır. Mesela, Hz. Peygamber (sas)'in evine izinsiz girmek bizzat Kur'ân'da yasak edilmiştir.<sup>224</sup> Hz. Peygamber (sas)'in evine herhangi bir

<sup>216</sup> Ağırman, “*Sünnette İtâat*”, s.162.

<sup>217</sup> Âli İmrân, 3/31.

<sup>218</sup> Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 2, s. 1076.

<sup>219</sup> Âli İmrân, 3/32.

<sup>220</sup> Nisâ, 4/59, 64.

<sup>221</sup> Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. 2, ss. 1076-1077.

<sup>222</sup> Haşr, 59/7.

<sup>223</sup> Buhâri, “İ'tisam”, 2; Müslim, “Fedâil”, 130.

<sup>224</sup> Ahzab, 33/53.

sebepten gidildiğinde izinsiz girilmeyeceğini, habersiz yapılan ziyaretlerden rahatsız olduğunu hatta bunu utancından dile getiremediğini<sup>225</sup> Rasûlullah ifade etmiştir.<sup>226</sup>

Dolayısıyla Hz. Peygamber (sas)’in huzuruna çıkılmadan önce izin istenilen bir mabeyinci bulunurdu. Bu giriş izni, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-712)’ten istenir ve onun sözüne göre hareket edilirdi. Allah Rasûlü özel işleriyle meşgul olduğu zamanlarda kapıda bir görevli bulundururdu. Diğer zamanlarda ise insanlar ile arasındaki bu perdeyi kaldırdığı bilinmektedir.<sup>227</sup>

“Elçiler yılı” olarak adlandırılan hicretin dokuzuncu yılında kabîle reisleri başka ülke ve şehirlerden gelerek Allah Rasûlü (sas)’in huzurunda hak din olan İslam’a, Allah’a ve Rasûlü’ne itâat ettiler.

Mekke fethedilip İslam hâkimiyetine girip, Kureyş halkı Rasûlullah’a boyun eğince, Araplar artık Rasûlullah’a karşı savaşamayacaklarını anladıklarında toplu bir şekilde Allah’ın dinine girdiler ve Rasûlullah’a her taraftan biat etmeye geldiler.<sup>228</sup>

Allah Rasûlü (sas), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer radiyallahu anhum’un Hilâfetine işaret buyurmuş ve onlara uyulmasını, itâat edilmesini emretmiştir. Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh’ı veda haccında emîr ve vefatı öncesinde de insanlara namaz kıldırmak üzere imam olarak tayin etmesi bunu göstermektedir.<sup>229</sup>

Hz. Peygamber (sas), itâat eden bir kul olmayı önce bizzat kendi benliğinde yaşamış, sonra da ümmetine benimsetmeyi amaçlamıştır. Bu konuda Allah Rasûlü (sas), Allah Teâlâ’ya şöyle dua etmiştir:

“*Ey kalpleri evirip çeviren Allah’ım, kalbimi, dinin ve itâatin üzere sabit kıl.*”<sup>230</sup>

Allah Rasûlü (sas), insanlara İslam dinini tebliğ ederken hiçbir şekilde zorlamamıştır. Sadece vahyi geldiği gibi insanlara iletmiştir. İnsanlar, gönülden isteyerek inanmışlardır.<sup>231</sup> Kur’ân’da Allah ve Rasûlü (sas)’e itâat edenlerin gerçek mü’min olduğu bildirilmiştir. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir:

<sup>225</sup> Buhari, Tefsir, 33.

<sup>226</sup> Ağırman, *Sünnette İtâat*, s. 185.

<sup>227</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, C. 1, s. 90.

<sup>228</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, C. 1, s. 345.

<sup>229</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, C. 1, s. 81.

<sup>230</sup> Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. 6, s. 251.

<sup>231</sup> Furat Akdemir, “Kur’ân’da İtâat Kavramı ve Peygamber’e İtâati Mahiyeti”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2013, s. 6.

*“Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah ve Rasûlü’ne ait olduğunu söyle. O halde siz gerçek mü’minler iseniz Allah’a karşı saygısızlıktan sakının. Aranızı düzeltin. Allah ve Rasûlü’ne itâat edin.”*<sup>232</sup>

Allah ve Rasûlüne itâat edenlerin, Kur’ân’da mutluluğa kavuşacakları bildirilmiştir.

*“Allah’a ve Rasûlü’ne itâat eden, Allah’a itâatsizlikten korkan, O’na saygısızlıktan korunananlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır.”*<sup>233</sup>

Bu âyette Yüce Allah, bundan önceki ayetlerin haklarında indiği kişileri kınamakta ve mü’min olanların ne gibi sıfatlar taşımaları gerektiğini beyan etmektedir. Mü’minler aralarındaki anlaşmazlıkta, Allah’ın kitabına ve Rasûlullah’ın hakemliğine çağrıldıkları zaman, verilecek hükmün lehlerine veya aleyhlerine olabileceğini hesaba katmadan *“davetini kabul ettik ve teslim olduk”* derler. Asıl kurtuluşa erecek olanlar bunlardır. Çünkü bu kimseler Allah ve Rasûlü’ne itâat ederler, Allah’ın emirlerine karşı gelmekten korkarlar ve O’nun cezalandırmasından çekinirler.<sup>234</sup>

Kur’ân’da Allah ve Rasûlü’ne itâat edenlerin, altından ırmaklar akan cennete konulacakları bildirilmektedir.

*“Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’a ve Peygamberine itâat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar. İşte büyük kazanç budur.”*<sup>235</sup>

## **7. HZ. PEYGAMBER (SAS) VE ŞÛRA**

Çalışmamızın bu bölümünde yönetim ilkelerinden olan şûra kavramının önce sözlük ve terim anlamlarını sonra Kur’ân’da nasıl geçtiğine dair edindiğimiz bilgileri aktarmaya çalışacağız. Hz. Peygamber (sas)’ın yönetiminde şûra örneklerini, ardından Kettânî’nin eserinde şûra konusuna ilişkin hangi başlıklara ve nasıl değindiğine dair bilgiler aktaracağız. Bu konu ile ilgili Kettânî’nin varsa bağlantı kurduğu ayetlerin tespitini yapmaya çalışacağız.

---

<sup>232</sup> Enfal, 8/1.

<sup>233</sup> Nur, 24/52.

<sup>234</sup> Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, Thk. Abdullah İbn Abdul Muhsin et-Türki, Daru’l-Hicr, Kahire, 2001, C. 17, s. 343.

<sup>235</sup> Nisa, 4/13.

### 7.1. Şûra Kelimesinin Lügat ve İstilah Anlamı

Şûra kelimesi Arapça bir kelime olup ş-v-r fiil kökünden gelmektedir. Lügatta “*danışma, fikir alışverişinde bulunma, danışan kişiye fikrini söyleyip ona yönlendirme*”<sup>236</sup> anlamına gelmektedir.

Ş-v-r fiil kökü, bazı kelime gruplarıyla birlikte kullanıldığında farklı anlamlar ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri ş-v-r kökü “şevra’l/asel” terkibi ile zikredildiğinde “*balı, bulunduğu saklı ve gizli yerden çıkarmak*” anlamını ifade eder. Şûra kelimesi ile anlam ilişkine bakıldığında ise bal gibi gizli ve kıymetli olan görüşler ortaya çıkar.<sup>237</sup>

Şûra kelimesi, “şâra’d-dâbbete” ifadesindeki şâra, bir hayvan pazarında, hayvanın yürütülmesi, koşuşturulması bu sayede niteliklerin ortaya çıkarılması anlamına gelir.<sup>238</sup> “Şevera” kökünden türemiş, “eş-şevratü ve’ş-şâratü” ifadesi ise “er-racülü” ile birlikte kullanıldığında, insanın kılık, kıyafet ve şekil güzelliğini belirtmeye denir.<sup>239</sup> Yani buradaki durum bir insanın güzelliğinin ortaya çıkışı kıyafetiyle olur anlamına gelmektedir.<sup>240</sup>

Şûra kelimesi, aynı kökten gelen müşâvere, meşveret, meşûre, tevâşür ve istişâre anlamlarına da kapsamaktadır. “Üzerinde ortaklaşa görüş beyan edilen iş” manasına da gelmektedir.<sup>241</sup>

Şûra kelimesin terim anlamı ise; “*hakkında istişâre yapılan iş veya karşılıklı müzâkere ile belirli bir görüşün elde edilmesi*” olarak tanımlanmaktadır. Bu terim anlamı üzerinde bazı dil âlimleri ve müfessirlerin görüş birliği vardır.<sup>242</sup>

Şûra kelimesinin İslam litaratüründeki anlamı ise; yöneticilerin, görev alanlarına giren işler hakkında ilgililerle fikir alışverişinde bulunup, onların fikirlerini göz önünde bulundurmalarıdır.<sup>243</sup>

<sup>236</sup> İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 4, ss. 434-437; Talip Türkan, “Şûra”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, C. 39, ss. 230-235.

<sup>237</sup> Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 356; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 4, s. 434.

<sup>238</sup> Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, ss. 356-357; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 4, s. 434.

<sup>239</sup> İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, C. 4, s. 434.

<sup>240</sup> Tuğrul Tezcan, “İnsan Onuru-Şûra İlişkisi: Kur’ân ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2017, C. 6, S. 5, s. 3269.

<sup>241</sup> Türkan, “Şûra”, *DİA*, ss. 230-231.

<sup>242</sup> Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 356.

<sup>243</sup> Türkan, “Şûra”, *DİA*, s. 231.

Şûranın bir başka tanımı ise şöyledir: “Herhangi bir karar verilmeden önce yetkili kişilerin fikirlerini öğrenmektir. Meselelerin geniş çaplı bir şekilde araştırılması, fikir alışverişi, daha sonra da ortaya çıkan sonucun, uygulama veya tadil edilmesinin gerekliliğidir.”<sup>244</sup>

Netice itibariyle şûra, bir konu ya da problem hakkında alınacak karar veya çözüm sürecinde öncelikle o konuda uzman, yetkili kişilerin görüşlerinin alınması demektir.

## 7.2. Kur’ân’da Şûra

Şûra kelimesi, doğrudan Kur’ân’da üç âyette geçmektedir. Her biri farklı kullanımıyla zikredilmektedir. Bunlardan biri “şûrâ” şeklinde geçmektedir. وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ □ بَيْنَهُمْ “...işleri de aralarındaki danışma şeklinde yürür...”<sup>245</sup> İkincisi “şâvir” şeklinde geçmektedir. وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ “...iş hakkında onlara danış”<sup>246</sup> Üçüncüsü ise “teşâvürin” şeklinde ifade edilir. مِنْهُمَا وَتَشَاوُرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا “...karşılıklı anlaşarak ve dayanışarak...”<sup>247</sup> şeklinde âyette zikredilir.

Şûra emri Kur’ân-ı Kerîm’de nüzul sırasına göre ilk Şûrâ Sûresi 38. ayetinde geçmektedir.<sup>248</sup> Âyetin meali şu şekildedir:

“Rablerinin emrine uyarlar, namazı huşû ile kılarlar. İşleri de aralarındaki istişâre ile yürür. Kendilerine verdiğimiz nimetlerden başkaları için harcarlar.”

Fahreddin Râzi (ö. 606/1210) bu ayetin tefsirini şöyle izah etmektedir: “...ki bunlar işlerini aralarındaki müşavere ile yaparlar...” ifadesi, insanların arasında bir hadise meydana geldiğinde, bir araya gelerek karşılıklı istişârede bulunurlar, anlamına gelir. Allah böyle davrananları da övmüştür. Yani bu kimseler kendi başlarına hareket etmezler hatta anlaşamadıkları hususlarda o işi yapmazlar.<sup>249</sup>

Allah Teâlâ, emirlerine itâat edilmesini, namaz ve infak gibi ibadetlerin zikrinden sonra şûrâya da dikkat çekmiştir. Şûrânın bu ibadetlerden sonra zikredilmesi

<sup>244</sup> Mahmut Babilli, *Şûra*, Trc. Nihat Armağan ve Kemal Çobanoğlu, Fikir Yayınları, İstanbul, 1972, s. 27.

<sup>245</sup> Şûrâ, 42/38.

<sup>246</sup> Âli İmran, 3/159.

<sup>247</sup> Bakara, 2/233.

<sup>248</sup> Turhan, *Câhiliye’de Yönetim*, s. 312.

<sup>249</sup> er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. 17, ss. 176-177.

birçok hakikate işaret eder. Bunlardan biri, istişârenin Müslümanlar arasında farz olduğudur.<sup>250</sup>

Netice olarak diyebiliriz ki, Allah ve Râsûlü'nün emirlerine tam manasıyla uyan müminler, namazlarını özenle ikâme ederler ve meselelerin çözülmesinde istişâre yoluna başvururlar.

Şûra kelimesi bir diğer âyette emir olarak zikredilmektedir. Âyetin meali şu şekildedir:

*“Sen onlara sırf Allah'ın sana lütettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.”*<sup>251</sup>

Âyette danışma anlamında ifade edilen “şâvir” kelimesi müşâvere masdarından türeyen bir emir kipidir. Müşâvere ise sözlükte, “*danışıp görüş almak, arı kovanından bal almak, işaret almak*” gibi anlamları ifade eder.<sup>252</sup>

Kettâni bu ayeti, ashabın şer’î hükümlerde içtihad ehil, hükümleri çıkarmaya ve teşriî nasların mana ve yorumlarını kavramaya muktedir olanlar bölümünde zikretmiştir. Cessâs (ö. Ö. 370/981), “...yapacağın işler hakkında onlara danış...” ayetiyle ilgili şöyle der: Bu âyetten çıkarılabilecek çokça yararlı bilgiler mevcuttur. Bunlardan biri, ashabın derecesini, içtihad ehli olduklarını ve görüşlerine uymanın câiz olduğunu insanlara bildirmesidir. Çünkü Allah onları, Hz. Peygamber (sas)’in kendilerine danışacağı, içtihadları ve Allah’ın hükümlerinde naslara uygunluğu aramalarına razı olacağı bir dereceye yükseltmiştir. Diğer hususta niyet ve samimiyetleri bakımından Allah’ın hoşnutluğunu kazanmış olmalarıdır. Böyle olmasaydı, onlara danışmasını Hz. Peygamber (sas)’e emretmezdi.<sup>253</sup>

Yüce Allah, Rasûlü’ne istişâre etmesini emretmesi, O’nun bilgisinin noksanlığından değil, kıyamete kadar baki olan İslam Dini’nin, bağlılarını istişâre mektebinde yetiştirmek ve geleceğe hazırlamak içindir.<sup>254</sup> Elmalılı istişârenin önemine

<sup>250</sup> Turhan, *Câhiliye’de Yönetim*, ss. 312-315.

<sup>251</sup> Âli İmran 3/159.

<sup>252</sup> Komisyon, *Kur’ân Yolu Tefsiri*, C. 1, ss. 700-705.

<sup>253</sup> Ahmed b. Ali er-Râzi Cessâs Ebu Bekr, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Daru’l-İhya, y.y., 1992, C. 2, s. 41.

<sup>254</sup> Abidin Sönmez, *Şûrâ ve Rasûlullah’ın Müşâveresi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1984, s. 104.

dikkat çekerek şöyle demiştir: “Biliniz ki Allah ve Rasûlü istişâreden elbette müstağnidirler, fakat Yüce Allah bunu benim ümmetime rahmet kıldı. Onlardan her kim istişâre ederse doğrudan mahrum olmaz, her kim de terkederse hatadan kurtulmaz.”<sup>255</sup>

### 7.3. Sünnet’te Şûrâ

Hız. Peygamber (sas), istişâreye çok önem veren ve hayatında da en çok uygulayan kişiydi. Yaşamında istişâreye verdiği önemi gösterirken bazı sözleriyle de istişârenin önemine vurgu yapmıştır. “İstişare eden kavim, ancak işlerinin en doğrusuna erişirler.”<sup>256</sup>

Kur’ân, Hız. Peygamber (sas)’e yönetim ve devlet işleriyle ilgili konularda insanlara danışmasını emretmiştir. Şûrâ, insanların bir arada görüş alışverişinde bulunduğu ve toplum huzuruna katkı sağlayan bir kurum olduğundan dolayı Kur’ân bu ilkeyi korumayı tercih etmiştir.<sup>257</sup>

Allah Rasûlü (sas)’in çeşitli konularda istişârede bulunduğu bir şûrâ ehli mevcuttu. Bir rivâyet Hız. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur:

“Hiçbir peygamber yoktur ki, kendisine ancak yedi seçkin zat, vezir, arkadaş verilmemiş olsun. Bana ise on dört tane verildi. Bunlar da; Ebu Bekir, Ömer, Ali, Hasan, Hüseyin, Hamza, Ca’fer, Abdullah b. Mes’ud, Ammar b. Yasir, Huzeyfe, Selman, Bilal, Mus’ab ve Ebu Zer’dir.”<sup>258</sup>

Kettânî, vezir babında Hız. Peygamber (sas)’in veziri Hız. Ebu Bekir radiyallahu anh olduğunu bildirmiştir. Çünkü Allah Rasûlü bütün işlerinde ona danıştırdı. Hız. Ebu Bekir, İslam’a girişte, hicret sırasında, Bedir günü kurulan gölgelikte, ve kabirde ikincisiydi. Allah Rasûlü hiçbir kimseyi asla ondan öne geçirmede. Öyle ki İslamiyet’ten önce Kayser, Kisra ve Necaşî gibi Acem devletleri hükümdarlarını tanımış bulunan bazı

<sup>255</sup> Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 2, s. 583.

<sup>256</sup> Buharî, *Edebü’l Müfred (Ahlak Dersleri)*, Trc. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1979, C.1, ss. 271-272.

<sup>257</sup> Atilla Yargıcı, “Kur’ân’a Göre Şûrâ ve Demokrasi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2007, C. 9, S. 27, s. 174.

<sup>258</sup> Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani el-Merzevi, *Müsned*, Çağrı Yayınları, 1992, C. 1, s. 88.

Araplar, Hz. Ebu Bekir radiyallahu anh'ı Nebi (sas)'in veziri olarak adlandırmışlardır.<sup>259</sup>

Hz. Aişe'den radiyallahu anh rivayetle, Hz. Peygamber (sas), şöyle buyurdu:

*“Sizden kim bir işi üzerine alır da bununla hayrı murad ederse, kedisine salih bir vezir verilir; unutursa ona hatırlatır, hatırlarsa ona yardım eder.”*<sup>260</sup>

Kettânî, taşra genel yönetim bahsinde, Hz. Peygamber (sas) kendisine yardımcı olarak Mekke valisi Attab b. Esîd (ö. 13/634)'i görevlendirdiğini bildirmiştir.<sup>261</sup> Şöyle ki Sa'lebi (ö. 427/1035), İsrâ Sûresi 80. âyette zikredilen yardımcı kuvvetten maksadın Attab b. Esîd olduğunu söylemiştir.<sup>262</sup> Âyet Kur'ân'da şöyle geçmektedir:

*“Ve şöyle niyaz et. Allah'ım, Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver.”*

Allah Rasûlü (sas)'in, cihatta, sulhda, aile ilişkilerinde istişâre örnekleri çoktur. Mesela, Bedir Gazvesinde Hz. Peygamber (sas)'in ashabıyla istişâre yaptığı görülür. Bu yaptığı istişâreler önce savaş kararı hakkında, Mekkelileri Bedir kuyusunda karşılama ve savaş sonrası esirlerin durumları hakkında olmuştur. Ashabının görüşlerini dinleyerek ve dikkate alarak karar almıştır. Alınan kararlarda zorlama veya dayatma olmamıştır.<sup>263</sup>

Hz. Peygamber (sas), bir devlet lideri olarak ashabına karşı bireysel tutum sergilememiştir. Kararlar ve olaylar öncesinde ilk olarak ashabına danışmıştır. Daha sonra uygun olan görüşe göre hareket edilmiştir.

Hz. Aişe radiyallahu anh, Hz. Peygamber (sas)'in şûra konusundaki tutum ve davranışını şöyle aktarmaktadır:

*“İnsanlarla Rasûlüllah'tan daha fazla istişâre eden bir kimse görmedim.”*<sup>264</sup>

Hz. Peygamber (sas), eşi Hz. Aişe'nin İfk hadisesinde istişârenin vazgeçilmez bir olgu olduğunu göstermiştir. Bilakis olay hakkında konuşulanlara karşı sert ve kırıncı

<sup>259</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdariyye*, C. 1, s. 88.

<sup>260</sup> Nesai, *Bey'a*, 33.

<sup>261</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdariyye*, C. 1, s. 209.

<sup>262</sup> Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l Kur'ân*, Dâru't-Tefsîr, 2015, C. 16, ss. 401-402.

<sup>263</sup> Tezcan, “İnsan Onuru- Şûrâ İlişkisi: Kur'ân ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme,” s. 3281.

<sup>264</sup> Tirmizî, “Cihad”, 35.

tavır sergilemeyip sabrederek eşi hakkında gelecek ayeti sabırla beklemiştir. Bu süre zarfında ashabıyla istişârede bulunmuştur. Ama nihâî kararı istişâre sonucuna göre değil Allah'ın hükmüne göre vermiştir.<sup>265</sup>

Bir başka rivâyet ise Hz. Peygamber (sas), bir konuda Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh ile görüşürdü.<sup>266</sup> Hz. Ömer radiyallahu anh'dan rivayetle: Hz. Peygamber (sas), Müslümanların herhangi bir işinde, Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh ile gece sohbetinde görüşürdü.<sup>267</sup>

Hz. Peygamber (sas), birçok konuda ashabıyla istişâre yapmıştır. İstişâre yapmış olduğu bazı olaylar şunlardır:

1. Bedir Savaşı günü müşriklerle savaşmama konusu ve ordunun nereye kurulacağı meselesi.
2. Uhud Savaşı'nın bir savunma mı yoksa meydan savaşı yapılacağı konusu.
3. Hendek Savaşı'nda Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubade ile istişâresi.
4. Hendek Savaşı'nda, savaş stratejisi hakkında istişâre yapması ve Selman-ı Fârisî'nin teklifini kabul etmesi.
5. Hendek Savaşı'nda Gatafân kabîlesine Medine hurmalığının 1/3'ünü vermek istemesi ama sahabilerin çoğunluğunun buna itiraz etmesi üzerine Hz. Peygamber (sas)'in kararından vazgeçip istişâre kararına uyması.<sup>268</sup>
6. Hudeybiye'de Mekkelilere karşı nasıl bir tavır sergilenmesi konusundaki istişâresi.
7. Taif'deki istişâresi.<sup>269</sup>

Allah Rasûlü (sas), ashabına danışır, özel ve umumu ilgilendiren önemli işlerde onlarla istişâre ederdi. Bazı özel durumlarda da hâsaten Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh ile istişâre ederdi.

Hz. Peygamber (sas)'in, bir devlet lideri olması vasfının yanında, bir komutan olması ile birlikte savaş taktikleri hususunda ashabının görüşünü almıştır. Bu durum

<sup>265</sup> Tezcan, “İnsan Onuru- Şûrâ İlişkisi: Kur’ân ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme,” s.3283.

<sup>266</sup> Kettâni, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, C. 1, s. 367.

<sup>267</sup> Tirmîzi, “Salât”, 12.

<sup>268</sup> Ebû Abdullah b. Muhammed b. Sa'd Meni' el-Katib el-Haşimi el-Basri el-Bağdadi, *Tabakâtü'l-Kübra*, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dârü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut,1990, C. 2, s. 73.

<sup>269</sup> Müslim, “Cihad”, 58, 82, 83.

vahyin bildirdikleri üzerine Allah Rasûlü (sas) dayanışmaya ve istişâreye büyük önem vermiştir.

İslam Devleti, bir hukuk devletidir. Hukukun oluşması için, içtihat ve bununla beraber istişâre ve şûrâ büyük önem taşır. Şûrayı yalnızca savaş vb. belli başlı konularla sınırlandırmamalıdır. Tüm insanlığa rehber olarak gönderilmiş Hz. Peygamber (sas), sahabelerle birçok alanda istişârede bulunmuştur.

## 8. BİAT İLKESİ

Bu başlık altında yönetim ilkelerinden olan biât konusunu ele alacağız. Öncelikle biâtın ne olduğunu kavrayabilmek için lügat ve ıstılah anlamlarını aktaracağız. Ardından Kur’ân-ı Kerîm’de biâtın hangi ayetler bağlamında nasıl geçtiğine dair edindiğimiz bilgilere değineceğiz. Hz. Peygamber (sas)’ın yönetiminde biât ve biât örneklerini vermeye çalışacağız. Daha sonra Kettânî’nin biât konusunu hangi başlıklar altında nasıl ele aldığına ve bağlantı kurduğu ayetlere dair yaptığımız araştırmaları aktarmaya çalışacağız.

### 8.1. Biat Kelimesinin Lügat ve Istılah Anlamı

Biat Türkçede de kullanılan bir kelimedir. Arapça karşılığı bey’attır. Bey’at “*satın almak, satmak*” anlamındaki bey’, “*yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek*” anlamına gelir.<sup>270</sup>

Biat kelimesi, be-ye-a’ kökünden türemiş masdar bir isimdir. “*Alışveriş, sözleşme, anlaşma, itâat sözü verme*” gibi anlamları ifade eder. “*Bir değer karşılığında diğer bir değeri vermek*” anlamına gelir.<sup>271</sup> Biat, başındaki idareciye “gönülden isteyerek ve söz vererek bağlanmak, bir yöneticiye itâat etmek”<sup>272</sup> anlamına gelir.

Biat, siyâsî bir kavram olarak, seçilen devlet başkanına itâat etmeye söz vermektir.<sup>273</sup> Dört Halife döneminde ise biat, halifeyi ya da yöneticiyi seçme ve seçilene uyarak itâat etmektir. İslam’da önemli bir yere sahip olan biat kavramı, Rasûlullah döneminde İslam Dini’nin temellerine itaâtı ve Allah Rasûlü’ne bağlılığı ifade eder.

<sup>270</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. 5, ss. 401-402; Cengiz Kallek, “Biat” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, C. 6, ss. 120-124.

<sup>271</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. 5, ss. 401-402.

<sup>272</sup> Rağb el-İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 181.

<sup>273</sup> Akyüz, *Kur’ân’da Siyasi Kavramlar*, s. 203.

Hulefâ-i Râşidin döneminde ise, halifeyi hür irade ile seçme ve seçilene belli şartlar çerçevesinde itaât etmeye söz verme bağlamında kullanılmıştır.<sup>274</sup> Biat kavramı daha sonraki süreçte, halife olan kişinin elini tutma veya elinin üzerine elini koyma, ona tâbi olma, uyma anlamında kullanılmıştır.<sup>275</sup>

Biat kelimesinin terim anlamı ise, Hz. Peygamber (sas) döneminde daha çok Allah'ın emirlerine bağlı kalarak ve Hz. Peygamber (sas)'e itaât etmektir. Daha sonra Hz. Ebûbekir radiyallahu anh'nın Hilâfeti ile birlikte siyâsî bir anlam taşımıştır. Bir devlet başkanına bağlı kalma anlamında da kullanılmaktadır.<sup>276</sup>

## 8.2. Kur'ân'da Biat

Bey'at kavramı Kur'ân'da bizzat geçmemektedir. Fakat bey' kökünden türeyen “mübâyaa” kelimesinin türevleri olan biatlaşme, Peygamber'e itaât arz etme ve ahidleşme olarak geçmektedir. Geçtiği ayetler şunlardır:

*“ Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar. Allah'ın eli onları eli üzerinedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'ın verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir. ”*<sup>277</sup>

Bu âyetteki biattan maksat, Hudeybiye biatıdır. Hz. Peygamber (sas) gördüğü rüya üzerine 1500'e yakın sahabe ile umre yapmak üzere yola çıkmış, Mekke'nin 17 km batısında yer alan Hudeybiye'de konaklamıştı. Daha önce bilgi almak için gönderilen elçiler, Mekkeli müşriklerin Müslümanları engelleme kararı aldıklarını ve Halid b. Velid'in 200 kişilik bir birlikle yola çıktığı haberini getirmişlerdi. Hz. Peygamber (sas), ziyaret maksadını açıklamak ve izin almak için önce Hırâş (ö. 60/680)'ı, onun kötü muameleyle karşılanması üzere Hz. Osman (ö. 35/656) radiyallahu anh'yı Mekke'ye elçi olarak gönderdi. Bir süre sonra öldürüldüğüne dair bilgi geldi. Savaş ihtimalinin belirdiğini gören Hz. Peygamber (sas), ashabından biat aldı. Oradaki Rıdvan

<sup>274</sup> Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmülî et-Taberi el-Bağdâdî, *Tarihî el-Ümem ve'l-Mülûk (Tarih-i Taberî)*, Dâru'l-Ma'ruf, Beyrut, 1967, C. 4, s. 427.

<sup>275</sup> Kallek, “Biat”, *DİA*, C. 6, s. 121.

<sup>276</sup> Kallek, “Biat”, *DİA*, C. 6, s. 121.

<sup>277</sup> Fetih, 48/10

ağacının altında teker teker ellerini tutarak biatlaştı. Yani herkes Peygamberimize bağlılık ve itâat sözü verdi.<sup>278</sup>

Aynı Sûrenin 18. ayetinde ise yapılan bu biatın manevi ecrinden bahsedilmektedir:

*“Şüphesiz sana o ağacın altında biat ederlerken, Allah müminlerden razı oldu. Onların kalplerinde olanları bildi, üzerine sekinet indirdi ve kendilerini çok yakın bir fetihle mükâfatlandırdı.”*<sup>279</sup>

*“Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar, zina etmeyecekleri, çocukları öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlanma dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir.”*<sup>280</sup>

Bu âyette Allah Rasûlü (sas)’e, dinin emir ve yasaklarına uyma konusunda söz vermeyi ifade etmektedir. Burada aynı zamanda biatın konusunu oluşturan hususlar da ortaya çıkmaktadır. Bunlar: Allah’a ortak koşmamak, zina etmemek, çocukların canına kıymamak, isyanda bulunmamaktır.<sup>281</sup>

### 8.3. Sünnet’te Biat

Hız. Peygamber (sas)’e biatın gerekliliği konusu, Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilmiştir.<sup>282</sup> Hız. Peygamber (sas) biatı ilk olarak Medine’ye hicret öncesinde Akabe’de almıştır. O biatten sonra yeni İslam’a giren Müslümanlardan Allah Tealâ’ya şirk koşmamak, ölünceye kadar cihad etmek, doğruluktan ayrılmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukların canına kıymamak, Hız. Peygamber (sas)’e karşı gelmemek gibi dinin çeşitli emirleri üzerine ve siyâsî olaylar yaşanmadan önce söz almıştır.<sup>283</sup>

<sup>278</sup> Muhammed Hamidullah, “Hudeybiye Anlaşması”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C. 18, ss. 297-299.

<sup>279</sup> Fetih, 48/ 18.

<sup>280</sup> Mümtehine, 60/12.

<sup>281</sup> Karaman vd., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, C. 5, ss. 324-325.

<sup>282</sup> Nisa, 4/59, 64, 65; Nur, 24/52, 54; Ahzab, 33/36; Fetih, 48/ 10,18; Mümtehine, 60/12.

<sup>283</sup> Kallek, “Biat”, *DİA*, C. 6, ss. 122-124.

I. Akabe Biatı'nda Medinelî Müslümanların söz verdikleri bu maddeler, huzurlu bir sosyal hayatın temelini oluşturan ahlaki prensiplerdir. Bu prensipler Allah Rasûlü (sas)'in, hicret etmeden önce Medine'de sosyal huzurun sağlanması için yaptığı bir anlaşmadır.

I. Akabe Biatı, Medinelîlerin yeni bir dini kabul etmelerinin yanında, Hz. Peygamber (sas)'e her şekil ve şartta uyacaklarına dair ettikleri biattır. Yapılan bu biat her ne kadar Hz. Peygamber (sas)'e yapılmış olsa da aslında İslam Dini'ne yapılmış biattır.

Nübüvvetin 13. yılında, 75 Medinelî Müslüman, Hz. Peygamber (sas)'i Medine'ye davet etmek için hac mevsiminde tekrar Mekke'ye gelerek, Allah Rasûlü (sas) ile gizlice Akabe'de buluştular.<sup>284</sup>

Yapılan II. Akabe Biatı'nda, Medinelî Müslümanlar, Hz. Peygamber (sas)'in ümmetine dâhil olmanın yanında, birlik ve beraberliğe, kardeşliğe ve Müslümanlarla birlikte hareket edeceğine söz vermişlerdir.<sup>285</sup>

İslam siyâsî yapısı açısından önemli olan Akabe Biatları, İslam Devleti'nin büyümesi ve yayılmasında büyük role sahiptir. İslam siyâsî yapısında bir lidere tabii olmanın gereği ve öneminin yapı taşları bu biatlerle oluşmuştur.

Anlaşıyor ki, Hz. Peygamber (sas), İslam'a ilk girişte yeni Müslümanlardan İslam'ın emirlerine uyup ona göre hareket etmesi için söz almıştır. Allah Rasûlü biat alırken insanların biat sözlerine gücünün yettiği konularda biat etmelerine dikkat çekmiştir. Şöyle ki bir rivâyet şöyle buyrulur:

Cerir b. Abdullah (ö. 51/671) anlatıyor:

*“Allah Rasûlüne geldim ve O'na “Hoşuma gitsin gitmesin her hususta dinleyip itâat etmek üzere sana biat ediyorum” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas): “Ey Cerir, bunu yapabilecek misin, buna gücün yetecek mi?” buyurdu ve şöyle ekledi: “Gücüm yettiği hususlarda de!” sonra her Müslümana samimi davranmak konusunda benimle biat etti.”*<sup>286</sup>

<sup>284</sup> Ebu Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2006, C. 2, ss. 90-110.

<sup>285</sup> İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, C. 2, ss. 90-110.

<sup>286</sup> Nesâî, “Biat”, 16.

Biat ifadesi bir başka rivâyet ise şöyle zikredilmektedir:

*“İsrailoğullarını peygamberler idâre ediyordu. Bir peygamber öldü mü yerine başkası geçiyordu. Gerçek şu ki benden sonra peygamber olmayacaktır. Halifeler olacak ve çoğalacaklardır.”* Ashab: Bize neyi emredersin? diye sorunca, Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurdu: *“Önce kime biat ettiyseniz onun biatine bağlı kalınız. Sonra onlara haklarını veriniz. Şüphesiz Allah onları yönetimleri altına verdiği kimselerden dolayı sorgulayacaktır.”*<sup>287</sup>

Hz. Peygamber (sas), Mekke'nin fethinden 2 yıl önce görmüş olduğu rüya üzerine<sup>288</sup> umre yapmak için sahabelerle birlikte Medine'den Mekke'ye doğru yola çıkmış ve Mekke'ye 17 km uzaklıkta olan Hudeybiye bölgesinde konaklamıştı. Bu durumu haber alan Mekkeliler Müslümanların kente girmesine engel olmaya çalışmışlardır. Allah Rasûlü (sas), kimseyle savaşmak istemediklerini, sadece umre yapıp ve develeri kurban edip gideceklerini bildirmesi için Hıraş b. Umeyye el-Kâ'bi'yi gönderdi. Fakat Mekke halkı elçiye dinlemediler. Bunun üzerine Hz. Osman radiyallahu anh'ı göndermişti. Mekke halkı bir tek Hz. Osman radiyallahu anh'ın umre yapabileceğini söylediler, diğer türlü isteğini kabul etmediler. Hz. Osman radiyallahu anh, teklifi kabul etmeyince göz hapsine aldılar. Bunun üzerine Hz Peygamber (sas), müşriklerle savaş yapmadan buradan uzaklaşmayacaklarına dair sahabelerden biat almaya karar vermişti ve Hudeybiye kuyusu yanında gölgelendiği “Semure” adındaki sakız türü bir çöl ağacının altında sahabesinden bir rivayete göre ölüm üzere<sup>289</sup>, bir başka rivayete göre savaştan kaçmamak üzere<sup>290</sup> biat almıştır.

Allah Rasûlü (sas) yapılan bu biat üzere şöyle buyurmuştur:

*“Ağaç altında bana biat edenlerden hiç kimse cehenneme girmeyecektir.”*<sup>291</sup> Bu biate iştirak edenlerin cennetle tebşîr olacaklarını ve onların yeryüzü sakinlerinin en hayırlısı olduklarını ifade etmiştir.<sup>292</sup>

Hz. Peygamber (sas), biat edilen kimseye itaât edilmesini emrettiği şu rivayetle anlaşılmaktadır:

<sup>287</sup> Müslim, Kitâbü'l-İmâre, 1842.

<sup>288</sup> Fetih, 48/27.

<sup>289</sup> Buhari, “Megâzi”, 33; Müslim, “İmare”, 80; Tirmizi, “Cihad”, 28; Nesâî, “Bey'ât”, 6.

<sup>290</sup> Buhari, “Cihad”, 109; Müslim, “İmare”, 68.

<sup>291</sup> Müslim, “Fedailü's-Sahabe”, 37; Ebû Davut, “Sünnet”, 9; Tirmizi, “Menakıb”, 57.

<sup>292</sup> Buhari, “Megâzi”, 33.

“Kim bir imama biat eder, onun elini sıkar, kalbinin meyvesini ona verirse (rızası ile ona bağlanırsa), güç yettiği ölçüde itâat etsin.”<sup>293</sup>

Hız Peygamber (sas), başka kabîlelerden gelen elçileri kabulünde, insanlardan biat aldıktan sonra, dinin gereklerini yerine getirmeleri için ahidnameler yazıp, elçiler vasıtasıyla kabîlelerin geldikleri şehirlere göndermiştir. Bu ahidnameler de bir nevi anlaşma, sözleşme mahiyetindedir.

Kettânî, bu konuyu Allah Rasûlü’nün görevlendirdiği elçiler için, yazdırdığı ahidnamelerin özellikleri bahsinde zikretmiştir. Hız. Peygamber (sas)’e Benî Harîs b. Ka’b kabîlesi gelip, İslamiyeti kabul ettikten sonra Yemen’e döndüklerinde Allah Rasûlü (sas) onlara elçiler gönderdi. Onlara din konusunda bilgi vermek, sünneti ve dinin temel esaslarını öğretmek, onlardan zekatlarını almak üzere, kendilerine Amr b. Hazm (ö. 53/673)’ı görevlendirdi. Ona bir ahidname yazıp, emrlerini Beni Haris b. Kab Kabilesine tebliğ edtmesini emretti.<sup>294</sup>

#### 8.4. Biatın Bağlayıcılığı

Biatın bağlayıcılığı hususu ayetlerde açıkça ifade edilmiştir.<sup>295</sup> Hız. Peygamber (sas)’e yapılan biat, bizzat kendisine değil, onun aracılığıyla Allah’a verilmektedir.<sup>296</sup> Allah, biati yapan kimselerle beraber hazır bulunur, onların sözlerini duyar, bulundukları yeri görür, içlerini ve dışlarını bilir. Dolayısıyla Allah Rasûlü ile yapılan biatte, biat edilen aslında Yüce Allah’ın bizzat kendisidir.<sup>297</sup>

Her kim yapılan biatten sonra sözleşmeyi bozarsa, kişi kendisine verilecek mükâfatı haram kılmış ve devamlı azap çekmeye maruz bırakmış olur. Ancak biat ederek verdiği sözden geri dönmediği müddetçe Yüce Allah ona mükâfat olarak cenneti verecektir.<sup>298</sup>

<sup>293</sup> Müslim, Kitâbü’l-İmâre, 1844.

<sup>294</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, C. 1, ss. 215-216.

<sup>295</sup> Maide, 5/12; Fetih, 48/10, 18; Mümtetine, 60/12.

<sup>296</sup> Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 882.

<sup>297</sup> Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Âzim*, Dâru’l-Mârifet, Beyrut, 1987, C. 4, s. 99.

<sup>298</sup> Muhammed Ali Sabûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, İhya Yayınları, İstanbul, 1986, C. 3, s. 220.

## 9. EHLİYET İLKESİ

Bu başlık altında yönetim ilkelerinden olan ehliyet konusunu ele alacağız. Ehliyetin ne olduğunu kavrayabilmek için öncelikle kelimenin lügat ve ıstılah manalarını inceleyeceğiz. Daha sonra Kur’ân’ı Kerîm’de ehliyetin hangi ayetler bağlamında nasıl geçtiğine dair edindiğimiz bilgileri aktaracağız. Hz. Peygamber (sas)’in idâresinde ehliyet ve bununla ilgili örnekleri verip Kettânî’nin eserinde ehliyet konusuna ilişkin hangi başlıklar altında ele aldığına ve bağlantı kurduğu ayetlere dair yaptığımız araştırmalardan bahsedeceğiz.

### 9.1. Ehliyet Kelimesinin Lügat ve Istılah Anlamı

Hukûki bir terim olan ehliyet kavramının, kaynaklarda birçok tariflerinin yapıldığını görmekteyiz. Sözlükte, “*yetki, liyâkat, elverişlilik, yeterlilik*” gibi anlamlara gelmektedir. Ehliyet kelimesi, Arapça *ehl* kökünden türemiş ve masdar halini almıştır. Genel anlamda ehliyet; “kişinin dini ve hukuki hükümlere muhatap olmaya elverişliliğini” ifade eder.<sup>299</sup>

Hukûki bir terim olarak ehliyet, “*lehinde ve aleyhinde oluşabilecek haklar mevzusunda kişinin yetkin hale gelmesi*” veya “*kişinin, kendisine gerekli olan meşru hukuki sorumluluğu*” ifade eder.<sup>300</sup> Abdullâh Turhan, bir yönetim kavramı olan ehliyeti, “*bir işi ya da görevi yapabilecek yetkinlikte ve yeterlilikte olmak*”<sup>301</sup> şeklinde tarif etmiştir.

Sonuç olarak, ehliyet, kişinin sorumluluk görevini üstlenme ve haklarını kullanma yetkinliğini ifade eder. Ehliyet, kişiye yetki verme yetisi sağladığı gibi onun dini ve hukuki sorumluluğunu yerine getirebilecek özelliklere de sahip olduğunu göstermektedir.

<sup>299</sup> Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, C.10, s.533.

<sup>300</sup> Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî el-Hanefî, (1983), *Kitâbu’t-Târîfat*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, s.40.

<sup>301</sup> Abdullâh Turhan, *Cahiliyede Yönetim*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2020, s.253.

## 9.2. Kur'ân'da Ehliyet

Kur'ân-ı Kerîm'de ehliyet kelimesi geçmemektedir. Fakat taşıdığı anlama ehl kelimesi ile vurgu yapılmaktadır. Ehl ifadesi Kur'ân'da farklı kullanımlarıyla birlikte toplam 127 yerde geçmektedir.<sup>302</sup>

Yüce Allah insanı, sorumluluk üstlenmeye uygun olarak yaratmıştır. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir

*“Hani Rabbin Ademoğullar’ından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefislerine şahid tutmuş: “Ben sizin Rabbiniz değilmiyim?” demişti. Onlar da “Evet (Rabbimizsin), şahid olduk” demişlerdi. İşte bu şahidlendirme kıyamet günü “Bizim bundan haberimiz yoktu” dememeniz içindi.”*<sup>303</sup>

Allah Teâlâ, bütün insanların ruhlarını, ruhlar âleminde bir araya getirerek onları kendi varlığına şahit kılmış ve bu gerçeği tasdik ettiklerine dair söz almıştır. Allah Teâlâ, kulları ile yaptığı bu sözleşmede bizzat kendilerini şahit tutmuştur. Böylece insanların, “bizim böyle bir sorumluluğumuzun olduğunu bilmiyorduk” diyerek inkârcılığı kendilerinin ortaya çıkarmadığını, bunu atalarından miras aldıklarını, başka türlü bir bilgiye sahip olmadıkları için kendilerinin de bu inancı sürdürdüklerini, dolayısıyla bu durumda kendilerinin bir günahı ve sorumluluğu olmaması gerektiğini belirterek sorumluluktan kurtulmaları da önlenmiştir.<sup>304</sup>

Kur'ân, göklerin, yeryüzünün ve dağların yüklenemediği emaneti insanın yüklenme ehliyetine sahip olduğunu ifade eder. Bu durum âyette şöyle geçmektedir: ^

*“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim ve çok cahildir.”*<sup>305</sup>

Allah katında, ibadetlerde ehliyetin şart olduğu gibi sosyal, ekonomik ve hukûki sorumluluk için ehliyet şarttır. Çünkü insan amelleri yüzünden, Allah'a karşı sorumluluğunun bir sonucu olarak hesaba çekilecektir. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir:

<sup>302</sup> Muhammed Fuad Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, “ehl” mad.

<sup>303</sup> Âraf, 7/172.

<sup>304</sup> Karaman vd., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, C. 2, ss. 623-628.

<sup>305</sup> Ahzab, 33/72.

*“Biz her insanın sorumluluğunu boynuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız.”*<sup>306</sup>

Kur’ân’da ehl kelimesi, yöneticinin yeterliliğini ifade eder. “Ehliyet, yeterlilik” manasında âyette şöyle geçmektedir:

*“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman Adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, herşeyi görmektedir.”*<sup>307</sup>

Bu ayet Mekke’nin fethinde Osman b. Talha b. Abdüddar’a Kâbe’nin anahtarlarını teslim edilmesi hakkında inmiştir.

*“Hz. Peygamber (sas) Mekke’yi fethedince burada Kureyş kabilesinin çeşitli ailelerinde bulunan bazı salahiyet ve vazifelerini yeniden düzenlemiş, bir kısmını kaldırmıştı. Kaldırmadığı hizmetler arasında Mescid-i Haram ve çevresinin hizmetiyle, su işleri vardı. Birinci hizmet Abdüdaroğulları adına Osman b. Talha’da, ikinci hizmet ise Haşimoğullarından Hz. Abbas’ta idi. Hz. Peygamber vazifelerle ilgiliyeni bir düzenleme yapmak üzere Kâbe’nin anahtarını Osman’dan almıştı, amcası Abbas’ta bu hizmetin kendisine verilmesini talep etti. Bunun üzerine emanet ayeti geldi ve anahtar yine Osman b. Talha’ya teslim edildi.”*<sup>308</sup>

### 9.3. Sünnet’te Ehliyet

Hz. Peygamber (sas), emanet kavramına yönetim sorumluluğunu yüklemiştir. Bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Emanet zayi edildiği zaman kıyameti bekle”* dedi. Oradakiler: *“Emanet nasıl zayi olur?”* diye sordular. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sas): *“İşler ehli olmayana verildiği zaman, işte o zaman kıyameti bekle”* buyurdu.<sup>309</sup>

Kettânî, Hz. Peygamber (sas) döneminden işin ehline verilmesi ile ilgili Muvatta’dan şu hadisi nakleder: Ebû Hureyre (ö. 58/678) radiyallahu anh ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (ö. 83/702)’den rivayet edilir:

*“İki kişi Allah Rasûlü (sas)’in yanına gelerek birbirlerini dava ettiler. Onlardan biri: “Ey Allah’ın Rasûlü aramızda Allah’ın kitabına göre hükmet.” diğeri de: “Evet*

<sup>306</sup> İsrâ, 17/13.

<sup>307</sup> Nisa, 4/58.

<sup>308</sup> Müslim, “Hac”, 390; Beydâvi, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vil*, C. 2, ss.79-80.

<sup>309</sup> Buhari, “İlim”, 2.

*Allah'ın Rasûlü aramızda Allah'ın kitabına göre hüküm ver” dedi. Konuşmak için izin isteyen adama Allah Rasûlü (sas) izin verdi; “Oğlum zina etti ve bu durumdan rahatsız oldu. Bana oğlumun taşlaması gerektiğini söyledi. Bende ona yüz koyun ve bir cariye karşılığında fidye verdim” dedi. Sonra ilim ehline sordum bana dediler ki: “Oğlumun cezası yüz kırbaç ve bir yıl sürgün dediler. Kadının recm edilceğini söylediler.” Allah Rasûlü (sas) şöyle buyurdu:*

*“Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, aranızda Allah’ın kitabına göre hükmedeceğim. Koyunlarınız ve cariyeleriniz size iade edilecektir.” Ve oğluna yüz kırbaç ceza verildi ve bir yıllığına sürgün edildi. Kadın için de itiraf ederse taşılayın denildi ve itiraf etti.”<sup>310</sup> Bu kıssadan anlaşılmaktadır ki, halkın davalarını önce ilim ehli kimselere götürdüklerini ve hükümlerine razı olmadıkları zaman da davayı Allah Rasûlü (sas)’e taşıdıklarını göstermektedir.<sup>311</sup>*

Hiz. Peygamber (sas), kendi döneminde başkasının verdiği fetvayı reddetmezdi. Çünkü verilen bu fetva, O’nun kendi öğrettiklerinden başka bir şey değildi. Dolayısıyla Rasûlullah (sas) döneminde sahabeden fetva verenler bulunmaktaydı. Allah Rasûlü (sas)’in huzurunda ise Hiz. Ebû Bekir radiyallahu anh’dan başka kimse fetva vermezdi.<sup>312</sup>

Hiz. Peygamber (sas), yönetimde ehliyet ilkesi için yapılacak herhangi bir hatayı, Allah’a, Rasûlüne ve Müslümanlara ihanet olarak ifade etmiştir.

*“Kim bir toplum üzerine o toplumda ondan daha ehil birisi varken görevli olarak herhangi birini tayin ederse, Allah’a Rasûlü’ne ve Müslümanlara ihanet etmiş olur.”<sup>313</sup>*

Allah Rasûlü (sas), vefatıyla sonuçlanan hastalığı sırasında, Hiz. Ebû Bekir’e radiyallahu anh namaz kıldırmasını emretti ve O da onlara namaz kıldırdı.<sup>314</sup> Hiz. Peygamber (sas), kendisinden sonra imamlığa Hiz. Ebû Bekir radiyallahu anh’ı görevlendirmiştir.

<sup>310</sup> İmam Mâlik, *el-Muvatta*, Dâru’l-İhyai, Beyrut, 1985, s.822.

<sup>311</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, C.1, s.112.

<sup>312</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, C.1, s.112.

<sup>313</sup> Tirmizi, “Zühd”, 39.

<sup>314</sup> Buhari, Ezan, 47; Müslim, Salat, 97; Kettânî, *et-Terâtibu’l-İdâriyye*, C.1, s.118.

Haccı yönetme görevine gelince, Hz. Peygamber (sas), ilk gönderdiği Hac emîri, Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh'dır. Allah Rasûlü (sas), Hz. Ebû Bekir'i, hicretin dokuzuncu yılı Veda haccı ve Tevbe Sûresi nâzil olmazdan önce göndermiş olup, ardından da Hz. Ali radiyallahu anh'ı göndermiştir.<sup>315</sup>

Allah Rasûlü (sas), insanların susup kendisini dinlemelerini sağlamak için içlerinden bu işi en iyi yapabilecek Cerîr b. Abdullah el-Becelî (ö. 51/671)'yi seçmiştir. Çünkü onun boyunun uzun ve sesinin gür olması bu göreve yetkinliğini göstermektedir. Kettânî, bunu *Sahih-i Buhârî*'den şu hadisi zikredek delillendirmiştir: Allah Rasûlü (sas), Veda Haccında Cerîr b. Abdullah el-Becelî'ye *"halkı benim için sustur"* diye buyurmuştur.<sup>316</sup>

Hz. Peygamber (sas), Mekke fethi sırasındaki hutbesinde

*"Dikkat edin Kâbe'nin hizmeti ve hacılara su verme görevleri dışında, geçmişe ait bütün kan ve mal davaları şu iki ayağımın altındadır"*<sup>317</sup> diye buyurmuştur. Allah Rasûlü (sas) tarafından bir yetki olarak verilen *sidâne*<sup>318</sup> görevini Beni Şeybe'ye tahsis etmiştir. Bunun üzerine Allah Rasûlü (sas) şöyle buyurdu: *"Ey Osman, Allah sizi kendi evinin emîni kıldı yani onu size emanet etti. Bu evden size ulaşandan ma'ruf şekilde yiyin."* Sikâye görevi ise İslamiyetten önce Abdülmüttalipoğulların'nın elindeydi. Hz. Peygamber (sas), Mekke'nin fethinden sonra bu görevi yine onlarda bıraktı.<sup>319</sup>

Sahabe, yönetimde ehliyet kavramını, Allah Rasûlü (sas)'in sünnetine göre ciddi bir şekilde uygulamıştır. Örneğin Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh'ın, halife olduğunda yapacağı tüm işlerinde Kur'an'ı ve sünneti merkeze alacağını şu konuşmasında ifade etmiştir:

*"Ey İnsanlar! Sizin en faziletliniz olmadığım halde idare işinizi üzerime aldım. Bildiğiniz gibi Kur'an nazil olmuş, Hz. Peygamber (sas)'de sünnetini ortaya koymuştur. Allah Rasûlü, Kur'an ve sünneti bize öğretti. Biliniz ki en büyük akıllılık takvadır. En büyük ahmaklık ise doğru yoldan çıkıp günah işlemektir. Gasp edilen hakkını alıp kendisine teslim edilinceye kadar zayıf olan kimse benim nazarımda en güçlünüzdür."*

<sup>315</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, C.1, s.119.

<sup>316</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, C.1, s.122.

<sup>317</sup> Ebû Davud, "Diyat", 26; İbn Mâce, "Diyat", 5.

<sup>318</sup> Kâbe'nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazası görevi. Geniş bilgi için bkz: İbrahim Sarıçam, "Hicâbe" maddesi içinde "Sidâne", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C. 17, ss. 431-432.

<sup>319</sup> el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, C. 1, ss.146-147.

*Gasp ettiği hakkı kendisinden alıncaya kadar da güçlü olan kimse, benim nazarımda en zayıfınızdır. Ey insanlar! Ben sadece kendinden önceki bir rehber tabii olan biriyim. Yoksa yeni bir şey icât eden biri değilim. Şayet bu idare işini güzel yaparsam bana yardım edin. Eğer doğru yoldan saparsam beni doğrultun.*”<sup>320</sup>



---

<sup>320</sup> İbn. Sa’d, *Tabâkatü’l-Kübra*, C. 3, s. 167.

## SONUÇ

Hız. Peygamber (sas)'in görevi sadece tebliğ etmek değildir. Tebliğ ettiğı ayetlerin aynı zamanda uygulanabilir olduğunu insanlara göstermektir. Bu nedenle, Kur'ân Rasûlullah (sas)'in peygamberlik vasfıyla birlikte beşer olmasına da çokça atıfta bulunmuştur. Dolayısıyla burada sadece Hız. Peygamber (sas)'in uygulayabileceğı durumları değil, tüm insanların uygulayabileceğı durumları göstermektedir.

Allah Rasûlü (sas), insanların hayattaki yaşam alanlarına yönelik denge ve düzeni bütünüyle yaşayarak insanlara göstermiştir. Bir baba, eş, devlet yöneticisi, komutan vs. gibi vasıfların en güzel örneğı olmuştur.

Yüce Allah, Hız. Peygamber (sas)'in getirdiğı, uyguladığı, yaptığı işlerin bütününde, ibadetiyle, davranışıyla, muâmelatıyla, yönetimiyle, her yönüyle ağızdan çıkan her söz ve her türlü davranışının ilahî olduğunu Kur'ân ayetlerinde bildirmektedir. Çünkü Yüce Allah Rasûlullah (sas)'i vahiy ile yönlendiriyordu. O nedenle Allah Rasûlü (sas), kendisinden bir şey söylemezdi. Bu durum Kur'ân'da, Necm Sûresi 3. Ayetinde “*O, hevedan konuşmaz*” ifadesiyle bildirilmektedir.

Hız. Peygamber (sas), son peygamber olarak bize bir yönetim biçimi, bunun yanında, inanç ve ibadetler bütünü, insanlar arası ilişkiler, ahlaki yapı, bir idare şekli, bir toplum yapılanması bırakmıştır. İslam'ın bütün yönleriyle ele alınması halinde, Hız. Peygamber (sas)'in insanlar için en mükemmel sistemi getirdiğı çok açık bir şekilde görülmektedir.

İslam devletinin siyâsî, idarî, askerî, adlî, ilmî ve iktisadî kurumlarının Hız. Peygamber (sas), döneminde mevcut olduğunu ve İslam medeniyetinin temellerinin Allah Rasûlü (sas) ve ilk Müslüman nesil zamanında atılmış olduğunu Kettânî'ni, *et-Terâtibu'l-İdariyye* adlı eserinde ele almıştır.

Hız. Peygamber (sas), bir devlet lideri olarak, valileri, hâkimleri, kumandanları ve elçileri olan bir yöneticiydi. Mülkî idaresi, adliye teşkilatı, ordusu, kâtipleri, polis teşkilatı, maliye teşkilat görevlileri de mevcuttu.

Kettânî eserinde, devlet teşkilatında bahsettiğimiz kurumların tümünü kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Hız. Peygamber (sas)'in devlet idaresindeki bu kurumların tamamını araştırmamızda konu edinmedik. Daha çok Kur'ân-ı Kerim'de yönetim

anlayışı ile ilgili bildirilen adâlet, itâat, şûra, biat ve ehliyet ilkeleri çerçevesinde konuyla alakalı bölümleri ve yönetim ilkelerini açıklarken ele aldığımız ayetler doğrultusunda değerlendirdik.

Yaptığımız çalışmada Peygamber Efendimiz'in yönetim biçiminde Yüce Allah'ın bildirdikleri doğrultusunda beş ilke öne çıkmaktadır. Bu ilkeler; adâlet, itaât, şûra, biat ve ehliyetir.

Adâlet, bütün insanlar için vazgeçilmez bir değerdir. Kur'ân-ı Kerim adâlet ilkesini, tüm insanlara ve hayatın her alanında olması gerektiğine dair atıflarda bulunmuştur. Hz. Peygamber (sas) de bulunduğu konum gereği, farklı etnik gruplara sahip insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin âdil davranmıştır. İnsanlar arasında hüküm verirken adâlet ilkesi doğrultusunda vermiştir.

Hz. Peygamber (sas)'in otoritesinin kaynağı Yüce Allah'tır. “*Allah ve Râsulüne itaât edin!*”<sup>321</sup> âyeti bize bunu gösterir. Aynı şekilde “*Kim peygambere itaât ederse Allah'a itaât etmiş olur*”<sup>322</sup> âyeti ile Allah Rasûlü (sas)'e itaâtin Allah Tealâ'ya eşit olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu durum, Hz. Peygamber (sas)'in otoritesinin hayatın her alanında geçerli olduğunu net bir şekilde ortaya koyar.

Kur'ân-ı Kerim, yönetim ilkelerinden olan şûra kavramı ile ilgili genel lafızlar kullanmaktadır. Aynı zamanda şûrayı toplumsal işlerde uygulanmasını emretmektedir. Âyetlerden anlaşılan odur ki, Hz. Peygamber (sas), hayatının her alanında istişâreye dayalı bir yöntemi takip etmiştir. Allah Rasûlü (sas), istişâreyi özel ve genel durumlarda farklı yöntemlerle kullanmıştır. Örneğin; özel durumlarda konunun muhatapları ile istişâre ederken daha genel durumlarda ise çoğunlukla herkesin görüşünü alma yoluna gitmiştir. Yüce Allah, Hz. Peygamber (sas)'e istişârede bulunmasını emretmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in yönetim ilkelerinden olan bir diğer kavram ise biat kavramıdır. Biat, Allah Rasûlü'ne itâat etmeye söz vermek anlamına gelir. Hz. Peygamber (sas)'e yapılan itâat, Allah'a itâat etmek demektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sas)'e biat etmek aslında Allah'a biat etmektir. İslam'ın siyasal ve yönetsel yapısındaki biat anlayışı, çoğunlukla birlik beraberlik içinde olmaya, bir amaç doğrultusunda buluşmaya ve toplumda kardeşlik bilincinin gelişmesine yönelik

---

<sup>321</sup> Nisa, 4/59.

<sup>322</sup> Nisa, 4/80.

yapılan biatlerdir. Hz. Peygamber (sas) döneminde yapılan biatler de bu amaçlar doğrultusunda yapılmıştır.

Kur'ân'ı Kerîm'de ifade edilen yönetim ilkelerinden bir diğeri de ehliyet kavramıdır. Ehliyet, kişinin sorumluluk yüklenme ve haklarını kullanma yetkinliğini ifade eder. Kişinin toplumdaki sorumlulukları ehliyet kavramı içerisinde değerlendirilir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor...”* Allah Rasûlü (sas), bu emrin uygulamalarını en güzel şekilde yerine getirmiş ve ashabı da buna uymaya gayret etmiştir.

Hz. Peygamber (sas)'ın, yönetim şeklinin Kur'ân-ı Kerîm'in nasıl belirlediğini, bu yönetim şeklinin hayata nasıl yansıdığını, Kettânî'nin eserinde bu yönetim biçimi ile ilgili değerlendirmenin nasıl ele alındığına dair yapılan bu çalışmada, konuya dair gerekli açıklamalar izah edilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber (sas)'ın, Kur'ân'ı hayatının her alanında yaşam tarzı olarak görmek mümkündür.

## KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuad, (1994), *el-Mu'mecu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Darul Fikr, Beyrut.
- Açıkel, Yusuf, (2019), "Hz. Peygamber'in Sünnet/Hadisleri ve Bazı Yöneticilerin Örnek Uygulamaları Özelinde Adâletin Te'sisine Yönelik Temel Yaklaşımlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.12, S.66, (ss. 1250-1264).
- Ağırman, Cemal, (1995), *Sünnet'te İtâat*, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Ahmed eş- Şeybânî Mervezi, (1992), *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Akbulut, Ahmet, (2016), *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Otto Yayınları, Ankara.
- Akdemir, Furat, (2013), "Kur'ân'da İtâat Kavramı ve Peygamber'e İtâati Mahiyeti", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, S.11, (ss. 425-442).
- Akyüz, Ali, (2006), *Yaşayan Kur'ân Hz. Peygamber*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Akyüz, Vecdi, (1998), *Kur'ân'da Siyâsî Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Alper, Ömer Mahir, (2001), "İtâat", *DİA*, C. 23, ss. 444-445, TDV Yayınları, İstanbul.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, (2011), *Kur'ân-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Atay, Hüseyin, (1995), *Kur'ân'a Göre Araştırmalar V*, Semih Ofset, Ankara.
- Atik, M. Kemal, (1996), "Güvencemiz Adâlet", *Diyanet Aylık Dergi*, S. 71, (ss. 44-45)
- Atmaca, Veli, (2000), "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler I (Siyâset ve Siyâsetnâmeler Hakkında Genel Bilgiler)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, (ss. 357-370).
- , Veli, (2003), "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler III (Ebû'n-Necîb'in en-Nehcû'l-Meslûkun'da Yönetilenlerle İlgili Rivâyetler)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, (ss. 45-58).
- Aydın, Mehmet Âkif, (1998), "Hükümet", *DİA*, C. 18, (ss. 418-470), TDV Yayınları, İstanbul.
- Ayverdi, İlhan, (2020), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

- el-Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, (1415/1994), *Ruhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kurâni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Babilli, Mahmut, (1972), *Şûra*, Trc. Nihat Armağan ve Kemal Çobanoğlu, Fikir Yayınları, İstanbul.
- Bayraktutar, Muammer., (2012), "Arab'ın Arap olmayana Takva Dışında Bir Üstünlüğü Yoktur, Hadisinin Hz. Peygamber'e İsnâdına Yönelik Fazlur Rahman'ın Eleştirileri ve Değerlendirilmesi", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Mitolojileri Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 1, (ss. 31-80).
- el-Beydâvi, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, (1988), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, Beyrut.
- , Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, (1997), *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Dâru İhyâi't Tûrâsi'l-Arabî.
- el-Beğavi, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', (1999), *Meâlimu't-Tenzil*, Thk. Abdurrezzak Mehdî, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Birsen, Mehmet, (1996), *Hz. Peygamber'in Devleti*, Birleşik Yayınları, İstanbul.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cû'fî, (1979), *Edebü'l-Müfred (Ahlak Dersleri)*, Trc. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- , Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cû'fî, (2002), *Sahihi'l-Buhârî*, 1. Baskı, Dâru İbn Kesir, Beyrut.
- , Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cû'fî, (2019), *el-Câmiu's-Sahih*, Darü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, y.y.
- el-Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzi Ebû Bekir, (1992), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Daru'l-İhya, y.y.
- el-Cürcânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Hanefî, (1997), *et-Ta'rîfât*, Trc. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, (2012), *Kitâbü'l-İrşâd*, Trc. Ahmet Bülent Baloğlu vd., TDV Yayınları, Ankara.
- Çantay, Hasan Basri, (1965), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 5. Baskı, Ahmed Said Matbaası, İstanbul.
- Davutoğlu, Ahmet, (1994), "Devlet", *DİA*, C. 9, (ss. 234-240), TDV Yayınları, İstanbul.

- Devellioğlu, Ferit, (1997), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Ebû's-Suûd Efendi, Muhammed el-İmâdi Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, (ts.), *İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut.
- Ece, Hüseyin Kerim, (2000), *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Efendioğlu, Mehmet, (2008), "Sâbit", *DİA*, C. 35, (ss. 348-349), TDV Yayınları, İstanbul.
- Eflatun, (1973), *Devlet*, Trc. Hüseyin Demirhan, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Erinç, Sırrı, (1995), "Fas", *DİA*, C. 12, (ss. 184-188), TDV Yayınları, İstanbul.
- Fârâbî, (1997), *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)*, Çev. Arslan Ahmet, Vadi Yayınları, İstanbul.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, (2013), *el-Okyanûsü'l-Bâsit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi)*, Çev. Mütercim Âsım Efendi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Göksoy, İsmail Hakkı, (2014 ), *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Haddûrî, Mâcid, (1991), *İslam'da Adâlet Kavramı*, Çev. Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn Hadramî, (2004), *Mukaddime* Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul.
- Hamidullah, Muhammed, (1992), *İlk İslam Devleti*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- , Muhammed, (1998), "Hudeybiye Antlaşması", *DİA*, C. 18, (ss. 297-299), TDV Yayınları, İstanbul.
- , Muhammed, (2003), *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul.
- Harekât, İbrahim, (1995), "Fas", *DİA*, C. 12, (ss. 188-190), TDV Yayınları, İstanbul.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, (2006), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kahraman Yayınları, İstanbul.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureyşî İbn Kesîr, (1999), *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Sami b. Muhammed Selâme, Dâru't-Tîba li'n-Neşr ve't-Tevzi, Beyrut.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el- Kazvînî, (1992), *es-Sünen*, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem el-Ensârî, (ts.), *Lisânü'l-Arab*. Dâru'l-Mâ'ruf, Kâhire.
- İbn Sâd, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Sa'd Menî' el- Katib el-Haşîmî el- Basrî el- Bağdadi, (1990), *Tabakâtü'l-Kübra*, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Teymiyye, Takiyu'd-Din Ahmet b. Abdülhalim, (1418/1997), *es-Siyâsetü's-Şer'iyye*, Vezâratü's-Şuûnî'l-İslamiyye, Riyad.
- İnan, Ahmet, (1999), *Çağdaş Egemenlik Teorisi İle Kur'an'ın Hâkimiyet Kavramının Karşılaştırılması*. Etüt Yayınları, Ankara.
- Kahveci, Niyazi, (1996), *İslam Siyaset Düşüncesi*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kallek, Cengiz, (1992), "Bîat", *DİA*, C. 6, (ss. 120-124), TDV Yayınları, İstanbul.
- Kandemir, M. Yaşar, (1979), *Örneklerle İslam Ahlakı*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- , M. Yaşar, (1995), "Fehrese", *DİA*, C. 12, (ss. 297-299), TDV Yayınları, İstanbul.
- Kapar, Mehmet Ali, (1998), *İslam'ın İlk Döneminde Bey'ât ve Seçim Sistemi*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Karaman, Hayrettin vd., (1993), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara.
- , Hayrettin vd. (2017), *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kartepe, Şükrü, (1996), *Doğuda ve Batıda İnsan Hakları*, TDV Yayınları, Ankara.
- Kazıcı, Ziya, (1996), *İslam Kültür ve Medeniyeti*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- el-Kettânî, Abdülhay, (1961), *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut.
- , Abdülhay, (1982), *Fihrisü'l- Fehâris*, y.y., Beyrut.

- , Abdülhay, (2003), *Hz. Peygamberin Yönetimi*. Çev. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul.
- el-Kettânî, Muhammed Bâkır, (1962), *Tercemetü's-Şeyh Muhammed el- Kettânî eş-Şehîd*, Rabat.
- Komisyon, (2020), *Hadislerle İslam*, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, (2005), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Merâğî, Ahmed b. Mustafa, (1946), *Tefsîru'l-Merağî*, Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbîel-Halebî, Kahire.
- el-Mevdudî, Ebu'l-Âla, (1986), *İslami Kavramlar*, Trc. Süleyman Akyüz, Pınar Yayınları, İstanbul.
- , Ebu'l-Âla, (2005), *Tefhîmu'l-Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., İnsan Yayınları.
- , Ebu'l-Âla, (2006), *İslam'da Hükümet*, Çev. Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul.
- Miller, David, (1995), *Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Çev. Bülent Peker ve Nevzat Kırac, Ümit Yayınları, Ankara.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen Mukâti'l b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, (2002), *Tefsîru Mukâtil b.Süleyman*, Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. el-Kuşeyri, (2018), *el-Câmiu's-Sahih*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut.
- Niyazi, Mehmet, (1995), *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Özel, Ahmet, (2022), "Muhammed b. Abdülkebir", *DİA*, C. 25, (ss. 336-337), TDV Yayınları, Ankara.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, (2009), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Mektebetün-Nâzir, y.y.
- , Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, (2010), *el-Müfredât, Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, Trc. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul.

- Rayyis, Ziauddin, (1995), *İslam'da Siyâsî Düşünce Tarihi*, Çev. İbrahim Sarmış, Nehir Yayınları, İstanbul.
- er-Râzi, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, (1981), *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî, (2015), *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru't-Tefsîr, y.y.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, (1986), *Safvetü't-Tefâsîr*, İhya Yayınları, İstanbul.
- Sarıçam, İbrahim, (1998), "Hicâbe", *DİA*, C. 17, (ss. 431-432), TDV Yayınları, İstanbul.
- , İbrahim, (1999), "İslam'ın Doğuşunun Tarihi Şartları", *İslam ve Demokrasi Sempozyumu*, Ankara.
- Soyalan, Mehmet Yaşar, (2003), *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, Abidin, (1984), *Şûrâ ve Resûlullah'ın Müşâveresi*, İnkılab Yayınları, İstanbul.
- es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, (ts.), *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Mes'ûr*, Dâru'l-Fikir, Beyrut.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayri eş-Şafîî, (2004), *el-Câmiu's-Sağîr*, Dâru'l-Kitabü'l-İlmiyye, Beyrut.
- Şîrvânî, Harun Han, (1965), *İslam'da Siyasal Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, Çev. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, İstanbul.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, (1995), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmülî el-Bağdâdî, (1967), *Tarihî el-Ümem ve'l-Mülûk (Tarih-i Taberî)*, Dâru'l-Ma'ruf, Beyrut.
- , Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, (2001), *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah İbn Abdu'l-Muhsin et-Türki, Dâru'l-Hicr, Kahire.
- Tezcan, Tuğrul, (2017), "İnsan Onuru-Şûra İlişkisi: Kur'ân ve Sünnet Bağlamında Bir Değerlendirme", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 5, (3266-3290).
- Tirmizî, Ebû Musâ b. İsâ b. Sevre, (2000), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

- Turan, Sebahattin, (2006), *Kur'ân'da İtâat Kavramı*, Uludağ Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- Turhan, Abdullah, (2010), *Kur'ân'da Yönetim Kavram ve İlkeleri*, Selçuk Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- , Abdullah, (2020), *Câhiliye'de Yönetim*, Siyer Yayınları, İstanbul.
- Türcan, Talip, (2010), “Şûra”, *DİA*, C. 20, (ss. 230-235), TDV Yayınları, İstanbul.
- Üzüm, İlyas, (1998), “Hüküm”, *DİA*, C. 18, (ss. 464-466), TDV Yayınları, İstanbul.
- el-Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Vahidî, (1992), *Esbâbü'n-Nüzûl*, 2. Baskı, Dâru'l-İslâh, y.y.
- Yargıcı, Atilla, (2007), “Kur'ân'a Göre Şûrâ ve Demokrasi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 27, (ss. 171-183).
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, (2015), *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5. Basım, Sad. Abdullah Cebeci vd., Akçağ Yayınları, İstanbul.

#### İNTERNET KAYNAKLARI

- Fas, <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?3ace1f17-998b-4f3b-8696-67b3b523751e> (e.t. 16.04.2023).

## ÖZGEÇMİŞ

### **Kişisel Bilgiler** :

Adı ve Soyadı : Fatmanur GÖRDELİ

### **Eğitim Durumu** :

Lisans Öğrenimi : T.C. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi  
İlahiyat Fakültesi

### **Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi** :

Arapça : A1 ve A2 Seviyesi

İngilizce : A1 Seviyesi

### **İş Deneyimi** :

MEB Ücretli Öğretmenlik ve Usta Öğreticilik